

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**BÜYÜK DOĞU DERGİSİ'NİN TASAVVUFÎ MUHTEVA
YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Pelin Elif ERSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇAKMAKTAŞ

MAYIS - 2025

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BÜYÜK DOĞU DERGİSİ’NİN TASAVVUFÎ MUHTEVA
YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Pelin Elif ERSOY

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tasavvuf**

**“Bu tez 16/05/2025 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri
üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Sezai KÜÇÜK	Başarılı
Doç. Dr. Kenan GÖÇER	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇAKMAKTAŞ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Pelin Elif ERSOY

16/05/2025

ÖN SÖZ

Necip Fazıl Kısakürek, 1904-1983 yılları arasında yaşamış olan önemli bir düşünür ve yazardır. Sistemleştirdiği ideolojiler ve edebiyat dünyasına katmış olduğu eserlerle adından söz ettiren yazar, çok yönlü bir fikir adamı kişiliğine sahiptir. Nitekim yaşamının belli bir döneminde arayış içerisinde olan Kısakürek, Nakşî-Halidî şeyhi Abdülhakim Arvâsî ile tanışmasının ardından manevî anlamda sükûn bulmuş ve tüm hayatı değişmiştir. Abdülhakim Arvâsî'ye intisap etmesi ile birlikte tasavvuf yolunda ilerleyen Necip Fazıl'ın fikri ideolojisinde Büyük Doğu düşüncesinin yeri büyük bir önem arz etmektedir. Kısakürek'in düşünce sisteminin en kapsamlı tasavvurunu ifade eden Büyük Doğu ideolojisi, yazarın tasavvufî yönelimini ortaya koyma noktada başvurulması gereken ilk kaynaklardan biridir. Bu ideolojinin sistemleşerek gelişen bir çerçevesini sunan Büyük Doğu Dergisi, 1943 senesinde Kısakürek tarafından kurulmuş ve belli aralıklarla birçok kez kapatılıp tekrar açılrsa da 1978 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. İçerik açısından geniş bir yelpazeye sahip olan dergide din, ahlâk, sinema, tiyatro, tarih, siyaset gibi çeşitli yazı içeriği bulunmaktadır. Özellikle tasavvufi muhteva açısından pek çok konu başlığı içeren dergi, yazarın tasavvufa bakış açısını yansıtmaya açısından önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada tasavvufi muhtevanın Büyük Doğu Dergisi'nde hangi açılardan ele alınıp, hangi konu başlıkları çerçevesinde yazıldığının tahlil ve değerlendirilmesinin sunulması gaye edinilerek derginin özellikle tasavvufi muhteva açısından ne denli kıymetli bir mecmua olduğunun altı çizilmek istenmiştir. Nitekim literatür incelendiğinde Büyük Doğu Dergisi'nin siyasi, içtimai, iktisadi, edebî vb. pek çok açıdan incelendiği çeşitli çalışmalar söz konusuysa tasavvufi muhteva bakımından ele alındığı herhangi bir çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmamızın literatüre katacağı yeniliğin kayda değer olacağı kanaatindeyim.

Çalışmam boyunca fikir ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇAKMAKTAŞ'a, araştırma süresince kaynak teminin de bana yardımcı olan Necip Fazıl Kısakürek Kültür ve Araştırma Vakfı'na, daima maddi ve manevi desteklerini hissettiğim kıymetli aileme ve eğitim hayatım boyunca beni hep teşvik eden sevgili dedem Mehmet Ali Ersoy'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Pelin Elif ERSOY

16/05/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix

GİRİŞ.....	1
------------	---

1. BÖLÜM: NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN HAYATI VE BÜYÜK DOĞU

DERGİSİ	7
---------------	---

1.1. Necip Fazıl Kısakürek'in Hayatı	7
--	---

1.1.1. Ailesi, Çocukluk ve Gençlik Yılları	7
--	---

1.1.2. Eğitim Hayatı	8
----------------------------	---

1.1.3. Düşünce Dünyası ve Edebî Kişiliği	10
--	----

1.1.4. Basın Hayatı ve Eserleri	13
---------------------------------------	----

1.1.5. Tasavvufî Şahsiyeti.....	15
---------------------------------	----

1.1.5.1. Abdülhakim Arvâsî ile Tanışması	15
--	----

1.1.5.2. Tasavvuf Anlayışı	22
----------------------------------	----

1.1.5.3. Nakşî-Hâlidî Çizgisi ve Vahdet-i Şuhûd Yaklaşımı.....	26
--	----

1.1.5.4. Tasavvufî Eserleri	33
-----------------------------------	----

1.2. Büyük Doğu Dergisi	35
-------------------------------	----

1.2.1. Büyük Doğu Kavramının Doğuşu	35
---	----

1.2.2. Büyük Doğu İdeolojisi.....	37
-----------------------------------	----

1.2.3. Büyük Doğu Dergisi'nin Kuruluşu.....	38
---	----

1.2.4. Büyük Doğu Dergisi'nin Genel Özellikleri	40
---	----

1.2.5. Yayın Serüveni	40
-----------------------------	----

1.2.5.1. Yayın Tarihçesi	40
--------------------------------	----

1.2.5.2. Yayın Devreleri ve Kesintiye Uğrama Zamanları	41
--	----

1.2.6. Yazar Kadrosu	60
----------------------------	----

1.2.7. Büyük Doğu Dergisi'nin İçeriği	60
---	----

2. BÖLÜM: BÜYÜK DOĞU DERGİSİ'NİN TASAVVUFÎ İÇERİĞİNİN

SINIFLANDIRILMASI	66
-------------------------	----

2.1. Dergide Tasavvufî Yazıları Bulunan Yazarlar ve Yazıları	66
--	----

2.1.1. Necip Fazıl Kısakürek	66
2.1.1.1. Ahlâkımız 1, 2, 3	67
2.1.1.2. Ahlâk Yaralarımız	68
2.1.1.3. 9 Anahtardan İkincisi Ahlâkçılık	68
2.1.1.4. Ahlâkın Kaynağı	69
2.1.1.5. Bizimki	69
2.1.1.6. İslam İnkılabı: Sahte ve Yalancı Sofiler	69
2.1.1.7. İslam İnkılabı: Gerçek ve Derin Müslüman	70
2.1.1.8. İslam İnkılabı: Gerçek ve Derin Müminde Şeriat	70
2.1.1.9. İslam İnkılabı: Gerçek ve Derin Müminde Tasavvuf	70
2.1.1.10. Tanrı Kulundan Dinlediklerim	71
2.1.1.11. Halkadan Pırıltılar	71
2.1.1.12. Vecdimin Penceresinden	72
2.1.1.13. Altın Halka	72
2.1.2. Abdülhakim Arvâsî	72
2.1.2.1. Kelime ve İştikak, Tasavvufun Tarifi	73
2.1.2.2. Sofî	73
2.1.2.3. Kaynak	74
2.1.2.4. Gaye	74
2.1.2.5. İstilah	74
2.1.2.6. Şeyhin Kalbini Hıfzetmek	74
2.1.2.7. Tabakalar	74
2.1.2.8. Müteşebbihler	74
2.1.2.9. Evliya Dereceleri	75
2.1.2.10. Yol	75
2.1.2.11. Son Söz	75
2.1.2.12. İslam ve Ceza	75
2.1.2.13. Vahdet-i Vücûd Meselesini Ele Aldığı Metinler	75
2.1.2.14. Tasavvuf Kavramlarını Ele Aldığı Metinler	76
2.1.3. Sâmiha Ayverdi	76
2.1.3.1. Sual	76
2.1.3.2. Mesihpaşa İmamı	77

2.1.3.3. Ebedi Meçhul.....	78
2.1.4. M. Halid Bayrı	78
2.1.4.1. İstanbul Tekkeleri	79
2.1.5. Mustafa Hilmi Ramazanoğlu	79
2.1.5.1. Ruh ve Beden Münasebetleri.....	80
2.1.6. Ali Fikri Yavuz	81
2.1.6.1. Ahlâk, İhlâs, Tevbe, Sabır.....	81
2.1.6.2. Takva, Adalet	82
2.1.7. Tahir Büyükkörükçü	83
2.1.7.1. Sevgi	83
2.1.7.2. Edep.....	84
2.1.7.3. Nefs Mücadelesi	84
2.1.8. Mustafa Yazgan	85
2.1.8.1. İhlâs Erleri	85
2.1.9. İbrahim Hakkı Konyalı	86
2.1.9.1. Bir Veli'nin Türbesi	87
2.1.10. Refi Cevat Ulunay	87
2.1.10.1. Bir Hatıra	88
2.2. Çeşitli Alıntılar: Mutasavvıflar ve Kaynak Eserler	88
2.2.1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.....	89
2.2.1.1. Mevlânâ'nın Dîvânından	90
2.2.1.2. İnsana Dair.....	90
2.2.1.3. Hakikat – Mârifet	91
2.2.1.4. Hikmet	92
2.2.1.5. Mevlânâ'dan	93
2.2.1.6. Allah, Yol, İnsan, Ruh.....	93
2.2.2. Gazâlî	94
2.2.2.1. Yaradan	95
2.2.2.2. Tasavvuf Ehli	96
2.2.2.3. Mizan.....	97
2.2.2.4. Ruh	97
2.2.2.5. Allah	98

2.2.2.6. Ahlâk ve Ülfet.....	99
2.2.3. Şeyhi Ekber.....	100
2.2.3.1. Gaflet.....	100
2.2.3.2. İnsan Hayatının Kıymeti.....	101
2.2.4. İbnü'l-Fârız.....	101
2.2.4.1. Yaiye Kasidesi.....	102
2.2.4.2. Mimiye Kasidesi.....	103
2.2.4.3. Raiye Kasidesi.....	103
2.2.5. Mektubat-ı Rabbani / İmam Rabbânî.....	105
2.2.6. Risale-i Nur / Said Nursî.....	105
2.2.7. Risale-i Murakabe - Muhammed Nurî Şemseddin Nakşîbendi.....	106
2.2.8. Er-Riyazü't-Tasavvufiye / Seyyid Abdülhakim Arvâsî.....	106
2.2.9. Gülistân / Şeyh Sa'di Şîrâzî.....	107
2.2.10. Rubaiyat / Ömer Hayyam.....	107
3. BÖLÜM: BÜYÜK DOĞU DERGİSİ'NDEKİ TASAVVUFÎ MUHTEVANIN	
DEĞERLENDİRİLMESİ.....	108
3.1. Büyük Doğu Dergisi'nde Tasavvuf.....	108
3.1.1. Tasavvuf Nedir?.....	108
3.1.2. Büyük Doğu Dergisi'nin Tasavvufa Bakışı.....	112
3.1.3. Büyük Doğu Dergisi'nde Ele Alınan Tasavvuf Kavramları.....	113
3.1.3.1. İrade – İstikamet.....	114
3.1.3.2. Heybet ve Üns.....	114
3.1.3.3. Vecd, Vücut, Tevacüt.....	115
3.1.3.4. Cem' ve Fark.....	116
3.1.3.5. Fenâ ve Bekâ.....	117
3.1.3.6. Zevk-Şûrb-Riyy.....	118
3.1.3.7. Mahv-İsbat-Mehîk.....	118
3.1.3.8. Levaiih-Levami-Tavali.....	119
3.1.3.9. Bevade ve Hücüm.....	119
3.1.3.10. Şeriat ve Hakikat.....	120
3.1.3.11. Hatır-Havatır.....	120
3.1.3.12. Tövbe – Mücahede.....	121

3.1.3.13. Takva – Vera	122
3.1.3.14. Zühd.....	123
3.1.3.15. Havf ve Reca	124
3.1.3.16. Hüzün – Açlık.....	124
3.1.3.17. Huşû – Tevazu	125
3.1.3.18. Rıza – İhlâs	126
3.1.3.19. Feraset.....	127
3.1.3.20. Edep.....	128
3.1.3.21. Tevhid – Mârifet	128
3.1.3.22. Keramet	129
3.1.3.23. Hûş der-dem	130
3.1.3.24. Sefer der-dem	131
3.1.3.25. Zikir	131
3.1.3.26. Rabîta.....	132
3.2. Dergide Yer Alan Tasavvuf İçerikli Yazılara Genel Bir Bakış.....	132
3.2.1. Tasavvufî İçerikli Seri Yazıların Genel İçeriği.....	132
3.2.1.1. İlahî Hakikat ve İnsan-Allah İlişkisi.....	132
3.2.1.2. İnanç ve Teslimiyet.....	135
3.2.1.3. İrfan ve Aşkın Bilgi	136
3.2.1.4. Ahlâk Çöküşü ve İlahî Aşkın Kaybı	136
3.2.1.5. Akıl ve Kalp İlişkisi.....	137
3.2.1.6. Cennet ve Cehennem Tasavvuru	140
3.2.1.7. Zühd.....	141
3.2.1.8. Allah Sevgisi ve İlahî Aşk	142
3.2.1.9. İhlâs, İlim ve Amel Birlikteliği.....	143
3.2.1.10. Zikir	144
3.2.1.11. Zahirî ve Bâtınî Yetkinlik	146
3.2.2. Tasavvuf Mahiyetli Alıntılar İçeren Eserlerin Genel İçeriği	148
3.2.2.1. Mektubat-ı Rabbânî	148
3.2.2.2. Risale-i Nur	149
3.2.2.3. Risale-i Murakabe	151
3.2.2.4. Er-Riyazü't-Tasavvufiye	153

3.2.2.5. Gülistân.....	154
3.2.2.6. Rubaiyat.....	155
SONUÇ	157
KAYNAKÇA.....	161
EK	167
ÖZ GEÇMİŞ	169

KISALTMALAR

b.	: Bin, ibn
ev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazreti
r.a.	: Radıyallahu anh
sad.	: Sadeleřtiren
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
T. C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TYB.	: Türkiye Yazarlar Birliği
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
vd.	: ve dięerleri

ÖZET	
Başlık: Büyük Doğu Dergisi'nin Tasavvufî Muhteva Yönünden Değerlendirilmesi	
Yazar: Pelin Elif ERSOY	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇAKMAKTAŞ	
Kabul Tarihi: 16/05/2025	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 166 (ana kısım) + 2 (ek)
Necip Fazıl Kısakürek, edebiyatçı kişiliğinin yanı sıra tasavvufî şahsiyeti ile de öne çıkan değerli bir şahsiyettir. Yazarın tasavvufî kimliğini gözler önüne serme noktasında önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkan Büyük Doğu Dergisi, 17 Eylül 1943 – 5 Haziran 1978 yılları arasında toplamda 15 devre ve 512 sayı olarak yayımlanan bir fikir dergisidir. Yayın içeriği olarak edebî, siyasi, dinî ve ilmî pek çok konu başlığına sahip olan derginin geniş bir içerik yelpazesinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda tasavvufî muhteva açısından incelenmeye değer bir yoğunluğa sahiptir. Bu bakımdan çalışmada, derginin sahip olduğu tasavvufî içeriğin değerlendirilmesi yapılarak Büyük Doğu'nun tasavvufî yönünün ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak Necip Fazıl'ın şahsî ve edebî hayatına dair gerekli bilgiler aktarıldıktan sonra Büyük Doğu Dergisi'nin genel yapısı ele alınacak, diğer bölümlerde ise tafsillatlı bir şekilde dergideki tasavvufî muhtevanın tasnif ve değerlendirilmesi sunulacaktır. Elde edilen sonuçlar ışığında Büyük Doğu Dergisi'nde Mevlânâ, Gazâlî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız gibi çeşitli mutasavvıflardan yapılan alıntılar, tasavvufî içerikli alıntılar neşredilen meşhur eserler, tasavvufî içerik barındıran seri yazılar ve Abdülhakim Arvâsî'nin kaleminden hareketle yayımlanan birçok yazı gibi çeşitli yazı içeriklerinin dergi bünyesinde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda dergi üzerinde yapılan tasavvufî içerik incelemesi ile birlikte Büyük Doğu'nun tasavvufî tarafının ortaya çıkarılmasının sağlanması temenni edilmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Dergisi, Tasavvuf	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Analysis of Büyük Doğu Journal in Terms of Tasawwuf Content	
Author of Thesis: Pelin Elif ERSOY	
Supervisor: Assist. Prof. Büşra ÇAKMAKTAŞ	
Accepted Date: 16/05/2025	Number of Pages: ix (pre text) + 166 (main body) + 2 (add)
Necip Fazıl Kısakürek is a valuable figure who stands out with his mystical personality as well as his artistic personality. Büyük Doğu Journal, which is an important source in revealing the author's Sufi identity, is an intellectual and artistic magazine published in 16 cycles and 512 issues between September 17, 1943 and June 5, 1978. It is possible to say that the magazine has a wide range of literary, political, religious and scientific content. At the same time, it has a density worth analyzing in terms of Sufi content. In this respect, this study aims to reveal the Sufi aspect of Büyük Doğu by evaluating the Sufi content of the magazine. In the study, firstly, the necessary information about Necip Fazıl's personal and artistic life will be given, then the general structure of Büyük Doğu Journal will be discussed, and in the other sections, the classification and evaluation of the Sufi content in the magazine will be presented in detail. In the light of the results obtained, it is seen that Büyük Doğu Journal contains various writing contents such as quotations from various Sufis such as Mevlânâ, Gazâlî, Ibnü'l-Arabî, Ibnü'l-Fâris, famous works whose quotations with Sufi content are published, serial articles containing Sufi content, and many articles published from the pen of Abdülhakim Arvâsî. In this context, it is hoped that the Sufi content analysis of the magazine will help to reveal the Sufi side of Büyük Doğu.	
Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Journal, Mysticism	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Necip Fazıl Kısakürek, fikir ve çalışmalarıyla yaşadığı döneme damga vurmuş yazarlardan biridir. Edebiyat dünyasına katmış olduğu eserleriyle büyük beğeni toplayan yazar, tasavvuf ilmine olan ilgisiyle de dikkatleri üzerine çekmiştir. Son dönem mutasavvıflarından Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Abdülhakim Arvâsî ile tanışmasıyla beraber hem şahsi hem de edebî hayatında tasavvufun derin etkilerini görmeye başlayan Kısakürek, eserlerini de bu minvalde şekillendirmiştir. Bu açıdan yazarın en önemli çalışmalarından biri olan Büyük Doğu Dergisi, kayda değer bir eser olarak görülmektedir. Necip Fazıl önderliğinde çıkartılan Büyük Doğu Dergisi, 17 Eylül 1943 – 5 Haziran 1978 tarihleri arasında yayımlanan siyasi – edebî içerikli bir mecmuadır. Dergi aralıklarla yayın hayatına devam ettiği 35 yıllık zaman dilimi içerisinde 512 sayı ve 15 devre olarak yayımlanmıştır. Dergi bünyesinde yer alan yazılar içerisinde edebiyat, siyaset, ekonomi, din gibi pek çok konu başlığı mevcuttur. Bu konu başlıkları içerisinde dinî ve tasavvufî içeriklerin sayısı yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Büyük Doğu Dergisi'nin Tasavvufî Muhteva Yönünden Değerlendirilmesi adlı çalışma genel itibariyle “Necip Fazıl Kısakürek'in hayatı”, “Büyük Doğu Dergisi'nin genel özellikleri” ve “Büyük Doğu Dergisi'nin tasavvufî içerik açısından incelenmesi” olmak üzere üç husus üzerinde durmaktadır. Ancak çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere araştırmada temel olarak yoğunlaşılacak konu derginin tasavvufî yönünün ortaya koyulmasıdır. Bu minvalde Birinci Bölümde; Necip Fazıl Kısakürek'in hayatı ve Büyük Doğu Dergisi'nin kuruluşu, yayın serüveni ve içeriği ele alınacaktır. İkinci Bölümde; Büyük Doğu Dergisi'nin tasavvufî içeriğinin tasnifi, Üçüncü Bölümde ise; tasnif edilen tasavvufî muhtevanın değerlendirilmesi yapılacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Necip Fazıl Kısakürek'in şahsi ve edebî hayatı, tasavvufî şahsiyeti, Büyük Doğu Dergisi'nin genel yapısı, yayın serüveni ve tasavvufî içeriği ele alınarak derginin tasavvufî yönünün gün yüzüne çıkarılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede çalışmada Necip Fazıl ve Büyük Doğu'ya dair temel bilgilerin verilmesinin yanı sıra tasavvufî içerik incelemesi üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı Büyük Doğu

Dergisi'nin edebî, ilmî ve kültürel bir dergi olmasına karşın tasavvufî içerik açısından da oldukça yetkin ve kapsamlı bir dergi olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda ilgili derginin tasavvufî yönü ele alınarak içerik yelpazesinin tahlili sunulmuştur. Dergideki tasavvufî yazıların incelenmesi suretiyle, derginin tasavvufî içerik analizinin ortaya koyulması sağlanmıştır. Ayrıca dergide yer alan tasavvuf konularının hangi alanlarda çeşitlilik gösterdiği saptanarak bu çeşitliliğin alanlara göre incelenmesi yapılmıştır. Böylece Büyük Doğu'nun sahip olduğu tasavvufî anlayışın mahiyeti hakkında bilgi edinilmesini gaye edinen bu çalışmayla, dergideki tasavvufî muhtevanın hangi içeriklerle aktarıldığına işaret edilmektedir. Bu hedefler doğrultusunda yürütülen çalışmada tasavvufun dergi içerisindeki yerini tespit etmek, tasavvuf içeriklerinin ne ölçüde yoğunluk gösterdiğini belirlemek, belirlenen konu başlıkları ve metin içeriklerini tahlil ederek buna dair bir değerlendirme sunmak arzu edilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Büyük Doğu Dergisi, bir edebiyat ve fikir dergisi olmasının yanı sıra aynı zamanda önemli tasavvufî içerikler barındıran ilmî ve kültürel bir dergi hüviyetine sahiptir. Bu bakımdan derginin sahip olduğu tasavvufî muhtevanın gözler önüne serilmesi mühim bir gerekliliktir. Literatüre bakıldığında Büyük Doğu Dergisi ile ilgili yazılmış pek çok makale ve tezin var olduğu görülmektedir. Fakat bu çalışmaların hiçbirinde derginin tasavvufî yönüne dikkat çeken bir araştırma söz konusu değildir. Literatür incelendiğinde bu durum açıkça gözükmemektedir. Aşağıda yer alan literatür taramasında Büyük Doğu Dergisi hakkında hazırlanmış örnek çalışmalar listelenmiştir:

Tezler/Yüksek Lisans

Ali Osman Çakmak, *Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri Üzerinden 1940-1950 Döneminde Türkiye'de İslamcılık*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Bünyamin Kayalı, *İslamcı Dergilerde Ekonomiye Bakış: Büyük Doğu ve Hareket Dergisi Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Cansu Kaya, *Büyük Doğu Dergisi'nin Türk Modernleşmesine Bakışı*. Kocaeli: Kocaeli Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Emre Kocaman, *Büyük Doğu Dergisine göre Anti-Siyonist ve Anti-Komünist Söylemin Temelleri (1943-1960)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Emre Toptaş, *Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergilerinde Demokrat Parti'nin Laiklik Anlayışının Eleştirel Analizi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Furkan Keser, *Necip Fazıl Kısakürek ve Büyük Doğu Mecmuası'nın Türk Siyasal Hayatına Etkileri Bakımından İncelenmesi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Hazan Kuru, *Türkiye'de Antisemitizm ve Büyük Doğu Dergisi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Kübra Demirci, *Büyük Doğu Dergisi'ndeki Folklor Yazıları Üzerine Bir İnceleme*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Rabia Aşçı, *Büyük Doğu Dergisinde Kadın*. İstanbul: Mehmet Fatih Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Nazan Üstün, *Büyük Doğu Mecmuası'nın Siyasal Analizi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Ziya Kılıç, *Büyük Doğu Mecmuası'nın Yayın Hayatına Başlaması, Yapısı, Yayın Politikası, Sosyal ve Siyasî Görüşleri (1943-1951)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Tezler/Doktora

Şule Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2016.

Makale ve Bildiriler

Mahmut Hakkı Akın, “İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek”. *“İslam'ı Uyandırmak” Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*. ed. Lütfi Sunar. 2/103-120. İstanbul: İlmi Editörler Derneği, 1.Basım, 2018.

Yasin Beyaz, “Büyük Doğu Dergisi'nin İslam Dünyasına Bakışı (1943-1960)”. *“İslam'ı Uyandırmak” Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*. ed. Lütfi Sunar. 2/353-390. İstanbul: İlmi Editörler Derneği, 1.Basım, 2018.

Ramazan Gülendamlar, “Büyük Doğu ve Büyük Doğu Çevresi”. *Uluslararası Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu*. ed. Alim Gür vd. 367-383. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Necmettin Turinay, “Büyük Doğu: Bir Kavramın Doğuşu”. *Necip Fazıl Kısakürek*. ed. Mehmet Nuri Şahin - Mehmet Çetin. 218-228. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1.Basım, 2004.

Ahmet Yalçın, “Türkiye’de Bir Dini İhya Hareketi Olarak: Büyük Doğu”. *Yeni Türkiye* XXIX / 219 (2021), 119-127.

Görüldüğü üzere yapılan çalışmalar incelendiğinde Büyük Doğu Dergisi’nin tasavvufî içerik açısından ele alındığı herhangi bir çalışmanın bulunmadığı gözler önüne serilmektedir. Nitekim bu çalışmalardan bir kısmı dergi ile ilgili siyasi ve iktisadi konuları ele alırken diğer bir kısmı ise edebî ve içtimai konular üzerinde durmuştur. Literatürde derginin yayın içeriği, yayın serüveni, dönemin politik baskıcı tutumuna karşı gösterdiği muhalif tavrı ve İslamcı bir dergi olarak sahip olduğu yayın politikası, ekonomiye bakış açısı, dergide yer alan edebi metinlerin ve fikri yazıların tahlili gibi çeşitli konular ile ilgili hazırlanan çalışmalar söz konusudur. Bilhassa çalışmaların çoğunda Büyük Doğu’nun dönemin siyasi hayatındaki yeri üzerinde durularak derginin siyasal analizinin tahlil edildiği dikkat çekmektedir. Ancak görüldüğü gibi Büyük Doğu Dergisi üzerinde tasavvufî içerik değerlendirilmesinin yapıldığı tek bir çalışma dahi bulunmamaktadır. Bu çalışmayı söz konusu araştırmalardan ayıran temel nokta derginin tasavvufî yönünün ortaya koyulmasıdır. Çalışmada dergideki tasavvuf mahiyetli yazılar tespit edilerek, tür ve konularına göre tasnif edilip içeriklerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Tespit edildiği üzere dergide birçok tasavvuf büyüğünün eserlerinden alıntılar, tasavvuf içerikli seri yazılar, çeşitli tasavvuf konu ve kavramlarının açıklandığı metin içerikleri yer almaktadır. Bu içeriklerin tasnif ve tahlilinin yapılarak derginin tasavvuf ilmi açısından sahip olduğu hususiyetlerin sunulmuş olması kayda değerdir. Bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda derginin tasavvufi anlamda incelendiği herhangi bir araştırmanın mevcut olmaması, bu çalışmayı literatüre katkı sağlaması açısından önemli kılmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemi doğrultusunda; kaynakların toplanması, kaynakların analizi, karşılaştırma/değerlendirme ve yazım olmak üzere dört aşama söz konusudur.

Araştırma bünyesinde öncelikle Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek ile ilgili yapılmış çalışmaların kaynak taraması yapılmıştır. Literatürde hem ilgili dergi çerçevesinde hem de üstat Necip Fazıl özelinde muhtelif konularda pek çok çalışma mevcuttur. Yapılan tarama işlemi neticesinde konuyla ilgili yapılmış çeşitli akademik çalışmalar, tezler, makaleler, bildiriler ve ansiklopedi maddeleri derlenip elektronik olarak temin edilmiştir. Çalışmanın ana kaynağı olan Büyük Doğu Dergisi'nin "İslamcı Dergiler Projesi", "TDV İslam Araştırmaları Merkezi" ve "Necip Fazıl Kısakürek Kültür ve Araştırma Vakfı" aracılığıyla temini sağlanmıştır. Bununla birlikte Necip Fazıl Kısakürek'in hayatını, edebî şahsiyetini anlatan eserlerin ve Büyük Doğu ideolojisi hakkında yazılmış kitapların temini gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Kısakürek'in otobiyografik, dinî-tasavvufî, inceleme ve deneme eserleri gibi çeşitli çalışmaları temin edilmiştir. Bununla birlikte tezin başlıca kavram ve ıstılahları için gerekli ilim dallarındaki kaynaklar ve tasavvuf ilmine dair bazı temel eserler toplanmıştır. Çalışmadaki kaynakların temini farklı kütüphaneler, yayınlar ve online veri tabanları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Tüm kaynakların toplanmasıyla birlikte bir okuma ve çalışma planı belirlenmiş, taslak planı dahilinde tez içeriği oluşturularak geliştirilmiştir.

Kaynakların analizi noktasında ise analitik okuma tarzı ile birlikte fişleme ve içerik analizi yapılmıştır. Bu bünyede Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl ile ilgili yapılmış çalışmalar ve Necip Fazıl'ın hayatını, düşünce dünyasını anlatan eserler okunmuş; Büyük Doğu Dergisi'nin sayılarının incelenmesiyle çalışmanın içeriği şekillendirilmiştir. Büyük Doğu Dergisi'nde tasavvuf ile ilgili birçok içerik tespit edilmiştir. Tespit edilen tasavvuf muhtevalı konu başlıkları belirlenerek ilgili yazı içerikleri listelenmiştir. Listelenen konu başlıkları analiz edilerek ilgili mesele çerçevesinde hazırlanmıştır. Fişlemeler çerçevesinde ulaşılan bilgiler yürütülen plan doğrultusunda sistemleştirilmiş, ana ve alt başlıklar altında birbirleriyle ilişkili bir şekilde sınıflandırılmıştır.

Karşılaştırma ve değerlendirme aşamasında ise söz konusu eser ve çalışmaların okunmasıyla elde edinilen bilgilerin tasnifi yapıldıktan sonra ele alınan konular karşılaştırılarak tahlil edilmiştir. Akabinde araştırma amaçları doğrultusunda bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmanın son aşamasında tüm bilgiler birbiriyle bağlantılı bir şekilde anlamlı bir metne dönüştürülmüştür. Tezin birinci bölümünde öncelikle Necip Fazıl Kısakürek'in hayatı, eserleri, düşünce dünyası ve tasavvufî şahsiyeti hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Daha

sonra Büyük Doğu Dergisi'nin kuruluşu, içeriği, yayın serüveni, yazar kadrosu gibi dergiye dair genel bilgilere yer verilmektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise derginin tasavvufî içerik analizi yapılarak tespit edilen tasavvufî muhtevaların sınıflandırılması ve değerlendirilmesi sunulmuştur. Nitekim ikinci bölümde çeşitli mutasavvıflardan ve eserlerinden yapılan alıntılar, tasavvuf irtibatlı seri yazıların, farklı yazarlardan hareketle yayımlanan tasavvuf içerikli yazılardan bazı parçaların aktarımı sağlanmaktadır. Üçüncü bölümde ise Büyük Doğu Dergisi'ndeki tasavvuf anlayışının ele alınmasından hareketle tasnif edilen tasavvuf konu ve kavramlarının, tasavvuf içerikli yazıların yorum ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Tüm analiz ve değerlendirmelerin ardından konunun genel bir çerçevesi sunularak, ilgili derginin hem çeşitli açılardan hem de tasavvufî muhteva açısından detaylı bir sunumu ortaya koyulmuştur. Çalışmanın kaynakça yazımında atıf sistemi olarak İsnad 2. Edisyon kullanılmıştır.

1. BÖLÜM: NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN HAYATI VE BÜYÜK DOĞU DERGİSİ

1.1. Necip Fazıl Kısakürek'in Hayatı

1.1.1. Ailesi, Çocukluk ve Gençlik Yılları

Necip Fazıl Kısakürek, 26 Mayıs 1904 yılında İstanbul'un Çemberlitaş semtinde dört katlı bir konakta doğmuştur. Köklü bir aileden geldiği bilinen Kısakürek'in soyu, Dulkadir hükümdarı Alâüddevle döneminin Şeyhülislâmı Mevlânâ Bektût'a dayanan, Dulkadiroğulları'na mensup "Kısakürekler" sülalesinden gelmektedir.¹

Necip Fazıl'ın *O ve Ben* adlı otobiyografisinde adından sıklıkla bahsettiği ve hayatında önemli bir yere sahip olan dedesinin ismi Mehmet Hilmi Efendi'dir. İstanbul Cinayet Mahkemesi ve İstinaf Reisliği'nden emekli olan Mehmet Hilmi Efendi, Necip Fazıl'ı yetiştiren ve ona dine dair ilk telkinlerini veren kişidir.²

Necip Fazıl'ın hayatında yok denecek kadar az bir yere sahip olan, annesini terk edip kendisine başka bir hayat kuran babası ise hukukçu Abdülbaki Fazıl Bey'dir. Kısakürek daha on üç yaşlarındayken annesi ile babası boşanmış, babası başka bir kadın ile evlenmiştir. Bu ayrılık sonrası bir daha babasını görmeyen Necip Fazıl, dört yıl sonra da babasının ölüm haberini almıştır. Dolayısıyla hayatı boyunca babası ile uzak bir ilişkisi bulunan Necip Fazıl, eserlerinde kendisinden fazla söz etmez, bahsettiği kısımlarda da kısa ifadeler kullanır.³

Necip Fazıl babasının aksine annesi Mediha Hanım'a karşı büyük bir sevgi ve bağlılık duyar. Babasının yokluğunda annesine olan düşkünlüğü daha da fazla artmış, anne figürü onun için her zaman bir sığınak niteliğinde olmuştur.⁴

Necip Fazıl'ın eserlerinde kendisinden bahsettiği diğer bir aile ferdi ise babaannesi Zafer Hanım'dır. Zafer Hanım Necip Fazıl'a küçük yaşlarda roman okuma alışkanlığını kazandırmıştır. Zaptiye Nazırı Salim Paşa'nın kızı olan Zafer Hanım, otoriter ve kibirli bir karakter yapısına sahiptir. Necip Fazıl büyük annesinden çocuk sevmeyen, şefkatten

¹ Duran Boz, *Büyük Doğu'nun Ruhu Necip Fazıl Kısakürek* (Ankara: Cümle Yayınları, 2016), 24.

² Necip Fazıl Kısakürek, *O ve Ben* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1999), 21.

³ Merve Nur Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufi Düşünce* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 12.

⁴ Ali Haydar Haksal, *Büyük Doğu İrmağı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 12.

pek anlamayan, günübürlük meselelerin içinde sinirle çırpınıp duran bir kişi olarak bahseder.⁵

Necip Fazıl'ın çocukluğuna dair en üzücü hatıralarından biri kendinden birkaç yaş küçük kız kardeşi Selma'nın ölümüdür. Kısakürek altı yaşında hayatını kaybeden Selma için “Çocukluğumun en derin ukdelerinden biri” olarak söz etmektedir.⁶

Kalabalık bir konakta büyüüp yetişen Necip Fazıl, çocukluğunun temellerinin atıldığı en hassas dönemini o konakta geçirmiştir. Necip Fazıl'ın *Bir Yalnızlık Gecesinin Vehimleri* isimli hikayesinde bahsettiği Çemberlitaş'taki bu konak, Fransızca eğitimi veren mürebbiyelerin, hizmetkârlar ve uşakların hizmet verdiği bir yerdir. Piyano seslerinin mütemadiyen duyulduğu bu konakta bir yandan mürebbiyelerden çeşitli eğitimler alırken bir yandan da dedesi Mehmet Hilmi Efendi'nin konakta himaye ettiği Maraşlı Mustafa Efendi'den dinî eğitimler almıştır.⁷

Bunun yanı sıra hastalıklı bir çocukluk geçiren Necip Fazıl çocukluk dönemi boyunca sık sık hastalanmıştır. Nitekim kendisi bütün çocukluğunun hastalıklarla geçtiğini, bir çocuğun çekmesi mümkün olan ne kadar hastalık varsa neredeyse hepsini çektiğini belirtmektedir.⁸

1.1.2. Eğitim Hayatı

Büyükannesi ve büyükbabası ile kalabalık bir aile ortamında yetişen Necip Fazıl'ın eğitim hayatının daha çocuk yaşlarda iken Çemberlitaş'taki konakta başladığını söylemek mümkündür. Büyükbabası Mehmet Hilmi Efendi torununa dört beş yaşlarındayken okuma yazma öğretmiş, Fuzûlî Dîvânı başta olmak üzere çeşitli dîvânlardan beyitler okumuş ve ona dinî menkıbeler anlatmıştır. Büyükannesi ise kendisine roman okuma alışkanlığı kazandırarak torununun pek çok roman ile tanışmasına vesile olmuştur. Bunun yanında Necip Fazıl'a konakta çalışan mürebbiyeler tarafından eğitimler verilmiş, Mustafa Efendi'den Kurân-ı Kerîm dersleri alması sağlanmıştır. Dolayısıyla Necip Fazıl'ın eğitiminin ilk temelleri büyüdüğü Çemberlitaş Konağı'nda atılmıştır.⁹ İlk eğitimini aile evinde alan Kısakürek daha sonra ilkokul, ortaokul ve lise öğrenimini

⁵ Kısakürek, *O ve Ben*, 14.

⁶ Kısakürek, *O ve Ben*, 16.

⁷ Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufi Düşünce*, 15.

⁸ Kısakürek, *O ve Ben*, 19.

⁹ Kısakürek, *O ve Ben*, 20-24.

Fransız Mektebi, Amerikan Koleji, Numune Mektebi ve Bahriye Mektebi gibi çeşitli okullarda tamamlamıştır.¹⁰

Lise öğrenimini gördüğü Bahriye Mektebi Necip Fazıl'ın yaşam çizelgesinde önemli bir konuma sahiptir. Nitekim bu mektep Kısakürek'in şiire başladığı ve burada geçen yılları hakkında "Bahriye Mektebinde geçen beş senem, beni çocukluğun son basamaklarından alıp delikanlılığın ilk basamaklarına çekici nazik devre..."¹¹ ifadesini kullandığı bir önem arz etmektedir.

Ayrıca bu okulda dönemin meşhur hocalarından çeşitli dersler almıştır. Nitekim din derslerine Ahmed Hamdi Akseki, edebiyat derslerine Hamdullah Suphi Tanrıverdi, tarih derslerine Yahya Kemal, tasavvuf derslerine ise İbrahim Aşkî Bey girmektedir.¹² Bununla birlikte Mehmet Hilmi Efendi hakkında yazdığı *Büyükbabamın Ölümü* adlı nesir edebiyat hocası Hamdullah Suphi tarafından büyük takdir kazanır. Öyle ki Kısakürek bu olayın şiire başlamasına vesile olan bir hadise olduğunu aktarmaktadır. Aynı zamanda o yıllarda çıkartmış olduğu *Talebe Yazıları* ve *Nihal* isimli el yazması iki mecmua ile tanınmaya başlayarak "şair" olarak anılmaya başlamıştır.¹³ Sonuç olarak Bahriye Mektebi Necip Fazıl'ın edebî tarafının ön plana çıkmaya başladığı bir evreyi temsil etmesi nedeniyle onun yaşam döngüsünde önemli bir yere sahip gözükmektedir.

Fakat tüm bunlara rağmen Necip Fazıl bir süre sonra hayatının en güzel beş senesini geçirdiği Bahriye Mektebi'ne de sığmamaya başlar. Üçüncü sınıfı bitirmek üzere olduğu sıralarda Bahriye Mektebi'nin dört yıla çıkarıldığına dair bir kanunun yürürlüğe girmesi üzerine de okulu bırakmaya karar verir. Bunun akabinde bir zaman sonra okuldan üç senesi harp sınıfından ibaret olarak Bahriye Mektebi'ni dört sene okuduğuna dair bir vesika almıştır.¹⁴ Bir süre annesi ile birlikte Erzurum'da dayısının yanında kaldıktan sonra İstanbul'a dönen Kısakürek, 1921 yılında Darülfünun'a girerek Felsefe bölümüne yazılır. Burada öğrenim görmeye devam ettiği sırada Maarif Vekâleti'nin lise ve üniversite mezunlarını Avrupa üniversitelerine tahsile göndermek için açtığı imtihanı kazanır ve Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'ne gider.¹⁵

¹⁰ Kısakürek, *O ve Ben*, 31.

¹¹ Kısakürek, *O ve Ben*, 39.

¹² Kısakürek, *O ve Ben*, 42-43.

¹³ Kısakürek, *O ve Ben*, 46.

¹⁴ Kısakürek, *O ve Ben*, 50.

¹⁵ Kısakürek, *O ve Ben*, 63.

Necip Fazıl'ın "kâbus şehri"¹⁶ olarak nitelendirdiği Paris'teki eğitim macerası yaklaşık sekiz ay kadar sürer. Burada geçirdiği sekiz ay boyunca çeşitli manevi sıkıntıların sancısını çeken Kısakürek, metafizik çileler içerisinde geçirdiği buhrandan şu şekilde bahseder: "Paris hayatım, benim de kendi kendimi arayışımın müthiş helezonları ve korkunç girinti ve çıkıntıları arasında, nefis cesareti bakımından hayâl yakıcı bir tablo çizdi."¹⁷

Ayrıca Necip Fazıl iç dünyasında yaşadığı çalkantılar nedeniyle Paris'te kumar alışkanlığı da kazanmıştır. Dolayısıyla çektiği ıstıraplar ile iyice içinden çıkılmaz bir hale sürüklenen Kısakürek'in eğitim hayatı da olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle Necip Fazıl eğitimi tamamlayamadan sekiz ay sonra Türkiye'ye geri döner. Kısakürek Türkiye'ye döndükten sonra iş hayatına girmiş, çeşitli banka ve okullarda görev almıştır.¹⁸

1.1.3. Düşünce Dünyası ve Edebî Kişiliği

Manevî arayışlar içerisinde kıvranan Necip Fazıl, son dönem mutasavvıflarından olan Abdülhakim Arvâsî ile tanıştığı 1943 yılına kadar çeşitli savruluşlar ekseninde bohem bir hayat sürdürmüştür. Bu sebeple Kısakürek'in fikir dünyasının şekillenmesinde Abdülhakim Efendi'nin payı oldukça büyüktür. Bu hususu ileride "Abdülhakim Arvâsî ile Tanışması" başlığında ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız için burada bu meselenin derinliklerine inmeden Necip Fazıl'ın genel olarak düşünce dünyasının çerçevelerini çizmeye çalışacağız.

Kısakürek hayatı boyunca iç dünyasıyla yaşadığı amansız bir muhasebe içerisinde kendi benliğini sorgulayıp durmuştur. İç ve dış dünya arasındaki tezatlıkların bilincinde olan şair, yalnızca kendi benliğini değil, çevresinde olup bitenleri de büyük bir dikkatle tahkik etmektedir. Ruh dünyasında sürekli bir arayış içerisinde olması bu nedenledir. Nefsin ötesinde bir ben arayışında olan Necip Fazıl, benliğinin ardındaki gerçek hakikati bulma peşinde olmuştur. Modern dünyanın bunalımlarını tüm benliğiyle yaşayan yazar, geçirdiği sancılı süreçleri yazmış olduğu eserlere de aktarmıştır. Kendisinin de belirtmiş olduğu gibi onun baş meselesi her zaman Allah'tır.¹⁹

¹⁶ Kısakürek, *O ve Ben*, 65.

¹⁷ Kısakürek, *O ve Ben*, 66.

¹⁸ Kısakürek, *O ve Ben*, 69-70.

¹⁹ Kısakürek, *O ve Ben*, 15.

Gerçek varlığın hakikatini çözme arayışında olan Necip Fazıl'ın ruhu hep mutlak olanın peşinde olmuştur. Bu çerçevede söz konusu şairin değerler dünyasının mühim olgularından birinin ruhçuluk olduğunu söylemek yanlış olmaz. Necip Fazıl, fikir dünyasının yapı taşlarını bu çerçevede çizer. Nitekim kendisi, insanı maddi bir kalıp olarak görmekten ziyade onu manevi yönü açısından ele alarak ruhi bir muhteva olarak değerlendirmiştir.

Kısakürek bu bünyede Cumhuriyet'in beraberinde getirdiği ilke ve inkılâpları ruh ve mana eksikliği itibarıyla eleştirmiştir. Zira şaire göre Cumhuriyet inkılâpları yeni nesillere verebilecek ruh, mana ve ahlâk ölçüsünden acizdir.²⁰ Halbuki Necip Fazıl her dünya görüşünün hususi bir ahlâk telakkisine sahip olması gerektiğine inanmaktadır.²¹ Bu minvalde Batı taklitçiliğine de karşı bir tutum sergileyen yazar, Batı'yı ruh olgusundan eksik bir düşman olarak tasvir eder. Ona göre Batı'nın getirdiği akıl ve madde hakimiyeti, maneviyatı gölgelemektedir. Bu açıdan Necip Fazıl Batı'nın maddeye tahakkümünün had safhaya eriştiği bu yüzyılda buna denk bir ruh köküne sahip olamayan Batı insanının manevi bir çöküş yaşadığına inanır.²² Dolayısıyla Necip Fazıl daima Batı'nın karşısında durmuş ve Doğu'yu merkeze alan bir düşünce eksenini oluşturmuştur. Doğu'nun esas rengini İslam'la bulduğuna inanan yazar, Doğu'yu ruhun menşei olarak görürken Batı'yı maddenin kaynağı olarak kabul eder.²³

Kısakürek'in edebî yönü de bu minvalde şekillenmiştir. Öykü, roman, şiir, tiyatro gibi birden fazla alanda birçok eser vermiş olan yazar, düşünce dünyasının mihenk taşlarını yapıtlarında adım adım işlemiştir. Küçük yaşlarda ailesinden aldığı eğitim ve kültürle kendini geliştiren Necip Fazıl'ın edebiyata ve şiire olan ilgisini okul yıllarında pekiştirdiği bilinmektedir. Nitekim daha önce de bahsedildiği gibi ilk şiir tecrübesini de Bahriye Mektebi'nde edindiği kayıtlarda geçer. Şiire başlamasının arka planında annesinin etkisi büyüktür. *Çile* adlı şiir kitabında bu hususu şu şekilde açıklar:

“Şairliğim on iki yaşında başladı. Bahanesi tuhaftır: Annem hastanedeydi. Ziyaretine gitmişim... Beyaz yatak örtüsünde, siyah kaplı, küçük ve eski bir defter... Bitişikte yatan veremli genç kızın şiirleri varmış defterde... Haberi veren annem, bir ân gözlerimin içini tarayıp: -Senin dedi: Şair olmanı ne kadar isterdim! Annemin

²⁰ Suat Ak, *Necip Fazıl ve Büyük Doğu* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 31.

²¹ Ak, *Necip Fazıl ve Büyük Doğu*, 31.

²² Yasin Beyaz, *Necip Fazıl'ın Düşünce Dünyası* (İstanbul: İşaret Yayınları 2013), 124.

²³ Beyaz, *Necip Fazıl'ın Düşünce Dünyası*, 106-112.

dileği bana, içimde besleyip de on iki yaşına kadar farkında olmadığım bir şey gibi göründü. Varlık hikmetimin ta kendisi... Gözlerim, hastane odasının penceresinde, savrulan kar ve uluyan rüzgâra karşı, içimden kararımı verdim: -Şair olacağım! Ve oldum.”²⁴

İlk şiir kitabı olan *Örümcek Ağı* adlı eserini on sekiz yaşlarında çıkaran Necip Fazıl’ın bu kitaptaki şiirleri iç derinlik, ruh dünyasına yöneliş, mistisizm vb. hususları işlemesi açısından şairi dönemin diğer yazarlarından farklı kılar.²⁵ Şiirlerinde işlediği yeni konuları kullandığı üslup ve yöntem tarzıyla kendine has bir şekilde ele alan Kısakürek, o dönemlerde Türk şiirine farklı bir açılım getirmiştir. 1925’te ilk şiir kitabını yayımlamasının ardından 1928 yılında *Kaldırımlar* adlı yeni bir şiir kitabı çıkartan Kısakürek, hem şekil ve üslup nitelikleri bakımından hem de özgün anlatımı ile kalitesini ortaya koyar. 1932’de yayımladığı *Ben ve Ötesi* adlı şiir kitabı sayesinde ise edebiyat dünyasında iyice yerini belirginleştirdiğini, asıl şöhretini kazandığını söylemek mümkündür.²⁶

Necip Fazıl’ın tiyatroya olan ilgisi ise Muhsin Ertuğrul vesilesi ile olmuştur. Strindberg’in *Cehennem* adlı trajedisini sahneleyen Muhsin Ertuğrul’un oyununu seyretmesi üzerine kendisine büyük bir hayranlık besleyen Necip Fazıl, 1935 yılında ilk tiyatro eseri olan *Tohum* adlı eseri yayımlamış ve eseri Muhsin Ertuğrul sahnelemiştir.²⁷

Edebiyatın hemen her sahasında eser veren yazarın edebî yönünün en fazla öne çıktığı alan şiirleridir. Edebiyat camiası içerisinde de en çok şairlik tarafı ile tanınan Kısakürek’in şiirinin ana unsuru ise bir hakikat arayışıdır. Yazarın şiirlerinde bireyin iç dünyasına ve maneviyata yaptığı vurgu ile birlikte sürekli bir içe dönüş temayülü hakimdir. Necip Fazıl’ın ideolojik yönü, polemikçi şahsiyeti ise daha çok nesirlerinde belirgin bir niteliktedir.²⁸ Bununla birlikte Kısakürek’in en az şiir kadar önem verdiği tiyatro türünde ele aldığı konular şiirleriyle paralellik gösterir. Vicdan azabı, günah korkusu, kader, irade, ruh, maneviyat arayışı gibi metafizik konu ve problemler tiyatrolarının da ana eksenini oluşturur.²⁹

²⁴ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2005), 13.

²⁵ Ramazan Şanlı, *Necip Fazıl Kısakürek’te Din Duygusu ve Tasavvuf* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 18.

²⁶ Şanlı, *Necip Fazıl Kısakürek’te Din Duygusu ve Tasavvuf*, 24.

²⁷ Orhan Okay, *Necip Fazıl Kısakürek* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 74.

²⁸ Şanlı, *Necip Fazıl Kısakürek’te Din Duygusu ve Tasavvuf*, 23.

²⁹ Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, 79.

Edebiyat dünyasında yalnızca tek bir alan ile sınırlı kalmayan yazar, şiir ve tiyatro kadar olmasa da roman ve öykü ile de meşgul olmuş, çeşitli eserler vermiştir. İlk hikâyeleri 1928’de Cumhuriyet Gazetesinde çıktıktan sonra 1932 yılında bunları *Birkaç Hikâye Birkaç Tahlil* adı ile yayımlamıştır. Bunların dışında *Bir Yalnızlık Gecesinde Vehimleri*, *Paradi*, *Eski Elbiselerin Hafızası*, *Sırtlan*, *Ölü Saklayan imam*, *Hayalet*, *Yılan Kalesindeki Hazine*, *Yemek Yemeyen Ada* gibi hikâyeleri de mevcut olan yazar daha sonra bunlara eklemeler yaparak 1965’te *Ruh Burkuntularından Hikayeler* adlı kitabı, 1970 yılında ise *Hikayelerim* isimli eserini yayımlamıştır.³⁰

Aynı zamanda Necip Fazıl’ın hikâyeleri kadar nitelikli olmasa da roman türünde de iki eseri bulunur. Bunlardan birincisi *Aynadaki Yalan* adlı kitabı, ikincisi ise otobiyografik roman tarzındaki *Kafa Kâğıdı* adlı eseridir. *Aynadaki Yalan* eseri, yazarın ideolojik fikir ve düşüncelerini yansıtmaya bakımdan önemlidir. Öyle ki bu roman Kısakürek’in dinî, siyasi ve sosyal görüşlerinin muhtelif olay ve diyaloglar çerçevesinde romanlaştırılmış şeklini ifade eder.³¹ *Kafa Kâğıdı* ise Necip Fazıl’ın ölümünden sonra basılan, yazarın roman tarzında kendi hayat hikâyesini sunduğu bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere çok yönlü bir fikir adamı kimliği taşıyan Kısakürek, ortaya koyduğu yapıtlarla kendi özgünlüğünü kanıtlayan ve öncülük ettiği yeni oluşumlarla Türk edebiyatına yön vermiş kıymetli bir şahsiyettir. Nitekim Necip Fazıl eser ve çalışmalarını belli bir amaç doğrultusunda icra etmiştir. İnandığı fikir ve ideolojileri eserlerine yansıtarak düşünce dünyasının çizgilerini çizen yazar, davasını ifade etmede kaleme aldıklarını bir hedef niteliğinde ortaya koymuştur.

1.1.4. Basın Hayatı ve Eserleri

Necip Fazıl pek çok özelliği yapısında barındıran nitelikli bir yazardır. Tüm bunların yanı sıra dergicilik ve yayıncılık faaliyetlerinde de bulunan yazar, birden fazla yerde köşe yazarlığı yapmıştır. Bir süre Cumhuriyet gazetesinde Peyami Safa ve Nazım Hikmet ile beraber çalışmış, 1930’lu yıllarda ise Hâkimiyeti Milliye gazetesinde bazı yazıları yayımlanmıştır.³²

³⁰ Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, 81.

³¹ Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, 82.

³² Haşmet Budak, *Türk Kültür, Sanat ve Edebiyatında Necip Fazıl’ın Ağaç Dergisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 32.

Necip Fazıl'ın bizzat yayımladığı süreli yayınları da mevcuttur. *Ağaç*, *Büyük Doğu* ve *Borazan* olmak üzere üç dergi çıkaran yazar, ilk olarak 1936 yılında *Ağaç Dergisi*'ni yayın hayatına sokar. Haftalık olarak yayımlanan derginin ilk altı sayısı Ankara'da çıktıktan sonra İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır.³³ Derginin ana kadrosunda Necip Fazıl Kısakürek, Ahmed Hamdi Tanpınar ve Ahmet Kutsi Tecer bulunur. *Ağaç Dergisi* toplamda 17 sayı yayımlandıktan sonra ekonomik sıkıntılar sebebiyle kapatılmak zorunda kalmıştır. Bir fikir ve edebiyat dergisi olan *Ağaç*'da, kültür ve edebiyat içerikli makaleler ile şiir, hikâye, eleştiri ve tercüme türündeki eserler yer alır.³⁴ Necip Fazıl *Ağaç Dergisi* kapatıldıktan 7 yıl sonra 1943 yılında *Büyük Doğu Dergisi*'ni çıkartmaya başlar. Tezimizin ana konusu olan *Büyük Doğu Dergisi*'ni ileride detaylı bir şekilde ele alacağımız için burada ayrıca bahsetmeyeceğiz.

Ağaç ve *Büyük Doğu* dergilerinin dışında Necip Fazıl'ın çıkartmış olduğu bir diğer dergi ise *Borazan* adlı mizah dergisidir. *Borazan Dergisi* 14 Kasım 1947 yılında *Büyük Doğu Dergisi*'nin toplatıldığı ve yayın hayatına bir süre ara verildiği dönemde yayımlanmıştır.³⁵ Haftalık olarak çıkan dergi, kasım ve aralık aylarında yalnızca üç sayı çıkartabilmiştir. Derginin editörü Necip Fazıl Kısakürek'tir ve dergide yer alan yazıların birçoğu da kendisine aittir. Yazıların içeriği genel olarak siyasi ve sosyal hiciv şeklindedir.

Kısakürek edebiyat hayatı boyunca öykü, roman, tiyatro, şiir, deneme, inceleme, hatıra vb. çeşitli kategorilerde yüze yakın eser kaleme almıştır. Daha önce yazarın hayatına dair paylaştığımız anekdotlarda Necip Fazıl'ın şiir, tiyatro, öykü ve roman alanlarına dair ilk deneyim ve eserlerinden bahsetmiştik. Bu kısımda ise daha geniş bir şekilde Kısakürek'in çeşitli türlerdeki eserleri, muhtelif kaynaklar incelenerek tasnif edilmiştir.

Şiir Kitapları: *Örümcek Ağı* (1925); *Kaldırımlar* (1928); *Ben ve Ötesi* (1932); *Sonsuzluk Kervanı* (1955); *Çile* (1962); *Şiirlerim* (1969); *Esselam* (1973).³⁶

Tiyatro Eserleri: *Tohum* (1935); *Bir Adam Yaratmak* (1938); *Künye* (1938); *Sabır Taşı* (1940); *Para* (1942); *Nâm-ı Diğer Parmaksız Salih* (1949); *Ahşap Konak* (1964); *Reis Bey* (1964); *Ahşap Konak* (1964); *Siyah Pelerinli Adam* (1964); *Ulu Hakan Abdülhamid*

³³ Hazan Kuru, *Türkiye'de Antisemitizm ve Büyük Doğu Dergisi* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 43.

³⁴ Abdullah Uçman, "Ağaç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ocak 2024).

³⁵ Kuru, *Türkiye'de Antisemitizm ve Büyük Doğu Dergisi*, 44.

³⁶ Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, 8.

Han (1965); *Yunus Emre* (1969); *Kanlı Sarık* (1970); *Mukaddes Emanet* (1971); *Senaryo Romanları* (1972); *İbrahim Edhem* (1978).³⁷

Öykü ve Romanları: *Meş'um Yakut* (1928); *Birkaç Hikâye Birkaç Tahlil* (1933); *Ruh Burkuntularından Hikâyeler* (1965); *Hikâyelerim* (1970); *Aynadaki Yalan* (1980); *Kafa Kâğıdı* (1984).

Hatıraları: *Cinnet Mustatili* (1955); *Büyük Kapı* (1965); *Yılanlı Kuyudan* (1970); *Hac* (1973); *O ve Ben* (1974); *Bâbüâli* (1975).

Çeviri ve Sadeleştirme Eserleri: *Mektubat* (1956); *El Mevahibül-Ledüniyye* (1967); *Reşahat Ayn el-Hayat* (1971); *Rabıta-i Şerif* (1974).³⁸

Dinî Eserleri: *101 Hadis* (1951); *O ki O Yüzden Varız* (1961); *Hazret-i Ali* (1964); *Hulefa-i Raşidin Menkıbelerinde Pırıltı-Binbir Işık* (1965); *Büyük Kapı* (1966); *Peygamber Halkası* (1968); *Çöle İnen Nur* (1969); *Son Devrin Din Mazlumları* (1969); *Başbuğ Velilerden 33* (1974); *Veliler Ordusundan 333* (1976); *Doğru Yolun Sapık Kolları* (1978); *Hulefa ve İslam Atlası* (1981).³⁹

Denemeleri, Siyasi - Tarihi İncelemeleri: *Abdülhak Hamid ve Dolayısıyla* (1937); *Namık Kemal, 1940* (1966); *Çerçeve* (1940); *Müdafaa* (1946); *Maskenizi Yırtıyorum* (1953); *At'a Senfoni* (1958); *Büyük Doğuya Doğru* (1959); *Her Cephesiyle Komünizma* (1962); *Ulu Hakan Abdülhamid Han* (1965, 1970); *Büyük Mazlumlar* (1966); *Türkiye'nin Manzarası* (1968, 1973); *Binbir Çerçeve I-V* (1968-1969); *Vahidiüddin* (1968); *Çepeçevre Anadolu ve Gençlik* (1969); *Çepeçevre Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık* (1969); *Benim Gözümler Menderes* (1970); *Tarihimizde Moskof* (1973); *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'nin Manzarası* (1973); *Raporlar* (1976-1980); *İntihal* (1976); *Yolumuz. Halimiz, Çaremiz* (1977); *Yeniçeri* (1977); *Sahte Kahramanlar* (1987).⁴⁰

1.1.5. Tasavvufî Şahsiyeti

1.1.5.1. Abdülhakim Arvâsî ile Tanışması

1865-1943 yılları arasında yaşamış olan Abdülhakim Arvâsî, Osmanlı Devleti'nin son dönem mutasavvıflarındandır. 1934 yılında çıkan soyadı kanunu ile birlikte "Üçışık"

³⁷ Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, 9.

³⁸ Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufî Düşünce*, 90-92.

³⁹ Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek*, 77-89.

⁴⁰ Budak, *Türk Kültür, Sanat ve Edebiyatında Necip Fazıl'ın Ağaç Dergisi*, 26. / Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, 10.

soyadını alan mutasavvıf bu ismi fazla kullanmamış, mensup olduğu soyun ikamet ettiği Arvâs köyüne nisbet ile “Abdülhakim Arvâsî” adıyla meşhur olmuştur.⁴¹ “Arvâs Seyyidleri” ismi ile tanınan köklü bir aileye sahip olması yüzyıllardır tasavvufî hayat yaşayan bir aile ortamı içerisinde yetişmesine vesile olmuştur.⁴² Tasavvufa yönelmesinde tasavvufî ekollere mensubiyeti bulunan ailesinin etkisi büyüktür. Nitekim babası Seyyid Mustafa Efendi Nakşî tarikat şeyhlerinden iken dedesi Kutub Molla Muhammed ise Kâdiri tarikatının şeyhlerindendir.⁴³ İlk dinî bilgilerini babasından öğrenen Arvâsî, bu sayede din ilimlerinde üstün birikimler edinmiştir. Ayrıca çeşitli alimlerden mantık, geometri, astronomi, fıkıh, hadis, kelam, sarf, nahiv, tefsir, tasavvuf gibi birçok alanda eğitim almıştır. En önemli hocası ise Seyyid Fehim Efendi’dir. Hem zahirî ilimleri hem de tasavvufî eğitiminin büyük bir kısmını Fehim Efendi’den gören Arvâsî, 1878 yılında ona intisap ederek şeyhinin gözetiminde riyazet geçirmiştir.⁴⁴ Beş sene kadar tasavvufî eğitime devam ettikten sonra Seyyid Fehim Efendi’den icazet alarak müderrislik faaliyetlerine başlamış, pek çok öğrenci yetiştirmiştir.⁴⁵ Abdülhakim Arvâsî’nin bağlı olduğu tarikat, Bahâeddin Nakşibend’e nisbet edilen Nakşibendiyye tarikatıdır. Tarikatın Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin geliştirilmiş olduğu “Hâlidîye” koluna mensup olan Arvâsî, aynı zamanda Sühreverdiyye, Kadiriyye, Çiştîyye ve Kübreviyye tarikatlarından da icazet almıştır.⁴⁶ Tasavvuf anlayışında sünnî bir yaklaşım içerisinde olan sûfî, tasavvufun yaşanarak tecrübe edilebilecek bir hâl ilmi olduğu kanaatindedir.⁴⁷

Yetiştirdiği ortam, aldığı eğitim ve usuller neticesinde ârif bir kişiliğe sahip olan Arvâsî, ilmî ve sûfî şahsiyeti ile öne çıkmaktadır. Farsça, Arapça, Kürtçe ve Türkçe gibi çeşitli dillere hâkim olmakla birlikte aklî ve naklî ilimlerin birçoğuna vâkıftır.⁴⁸ Bununla birlikte Abdülhakim Arvâsî’nin günümüzdeki tanınırlığının en önemli nedenlerinden biri Necip Fazıl Kısakürek’tir. Necip Fazıl’ın kendisiyle tanışmasıyla birlikte ondan etkilenmesi ve

⁴¹ İbrahim Baz, *Abdülhakim Arvâsî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 25.

⁴² Nuran Çetin, “Abdülhakim Arvâsî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* XV/33 (2014), 130

⁴³ Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufi Düşünce*, 67.

⁴⁴ Osman Gördebil, *Abdülhakim Arvasî’nin Er-Riyazü’l-Tasavvufiyye İsimli Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 20.

⁴⁵ Gördebil, *Abdülhakim Arvasî’nin Er-Riyazü’l-Tasavvufiyye İsimli Eseri*, 21.

⁴⁶ Baz, *Abdülhakim Arvasî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 58.

⁴⁷ Necip Fazıl Kısakürek, *Tasavvuf Bahçeleri* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2018), 7.

⁴⁸ Çetin Nuran, “Ankara’da Mefdûn Bir Sûfî: Abdülhakim Arvâsî İlmî ve Tasavvufî Kişiliği”, *Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri ile Ankara*, ed. İbrahim Ethem Arıoğlu (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 94.

sohbetlerine katılması Abdülhakim Arvâsî'nin büyük kesimler nezdinde tanınmasını sağlamıştır. Necip Fazıl üzerinde büyük tesir yaratan mutasavvıf, yazarın hayatını bütünüyle etkileyen dönüşümlere neden olmuştur. Bundan dolayı Abdülhakim Arvâsî ve Necip Fazıl arasındaki hususi ilişkiden bahsedilmesi Kısakürek'i tüm yönleriyle daha iyi anlamaya vesile olacaktır.

Necip Fazıl gençlik yıllarında uzun bir süre arayış içerisinde hem hayatı hem de kendi benliğini sorgulayıp durmuştur. Babasıyla olan kopuk ilişkisi, kız kardeşinin ölümü, annesinin hastalığı gibi çocukluğundan itibaren yaşamış olduğu çeşitli hadiseler onu hayat içerisinde bir anlamsızlık girdabına düşürmüştür. Bir anlam arayışı içerisinde ergenliğinden itibaren bunalıma sürüklenen Necip Fazıl, bu durumdan kurtulmak için zaman zaman alkol ve kumar gibi şeylere müracaat etmiştir. Bu nedenle şairin Abdülhakim Arvâsî ile tanışmadan önce bir arayış ve bunalım evresinden geçtiğini söylemek mümkündür.

Necip Fazıl'ın metafizik kaygılar ve manevî sancılar ile geçen ilk gençlik döneminde melankolik bir ruh dünyasına sahip olduğu bilinmektedir. Fakat geçirdiği tüm bu sancılı süreç onun tasavvufî yolculuğuna zemin hazırlamıştır. Nitekim Necip Fazıl, Abdülhakim Arvâsî ile tanışmasıyla birlikte bir değişim içerisine girerek büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu dönüşümle beraber hayatı daha derinden sorgulamaya başlayan Kısakürek, Abdülhakim Arvâsî'nin kendisini aydınlatmasıyla birlikte aradığı soruların cevaplarını bulmuş, huzur ve teslimiyete erişmiştir. Kısacası yazarın Abdülhakim Arvâsî'yi tanınmasının ardından arayışlarının son bulduğunu ve sükûna erdiğini söyleyebiliriz.

Necip Fazıl'ın hayatının dönüm noktası olan bu tanışma şu şekilde gerçekleşmiştir: Necip Fazıl Kısakürek, 1934 yılında bir akşam işten çıktıktan sonra karşıya geçmek için “Şirket-i Hayriye” vapuruna biner. Vapurda yolculuk ettiği sırada bir adamın sürekli olarak kendisini izlediğini fark eder ve rahatsız olur. Bir süre sonra bu ısrarlı bakışlara dayanamayan Necip Fazıl, adama selam vererek onunla tanışır ve sohbet etmeye başlar. Sohbet esnasında önce biraz dinî konulardan konuşulduktan sonra Necip Fazıl, konuyu tasavvuf bahsine getirerek bu dönemde irşada ehliyetli bir mürşidin var olup olmadığını sorar. Bunun üzerine adam kendisine Beyoğlu Ağa Cami'nde cuma günleri ders veren Abdülhakim Arvâsî'den bahseder. Necip Fazıl, bu görüşmenin üzerinden birkaç süre geçtikten sonra bir Cuma günü Beyoğlu Ağa Cami'ne giderek Abdülhakim Arvâsî'nin

sohbetini dinler ve onunla tanışır. Kendisinden çok etkilenen Kısakürek, Abdülhakim Efendi'nin daveti üzerine daha sonra onun evine de giderek kendisiyle görüşmeye devam etmiştir. Bu görüşme esnasında Necip Fazıl'a tasavvuf hakkındaki bilgileri sorulmuş, kendisi de okumuş olduğu Semeratü'l-Fuad ve Divan-ı Nakşî gibi kitaplardan bahsetmiştir. Ayrıca kendisine de Abdülhakim Efendi'nin *er-Riyâzü't-Tasavvufiye* adlı kitabı hediye edilmiştir. Ortamın feyzinden çok etkilenen Kısakürek dinlediklerinin tesiriyle kendinden geçmiştir. Necip Fazıl Abdülhakim Arvâsî'nin kendisi üzerindeki bu etkisinden *O ve Ben* adlı eserinde şöyle bahsetmektedir: “Öylesine kendimden geçmiş, bayılmışım. Bu, kelimelerin üstünde bir tesirdi. O, ahengi belirsiz, ağlamaklı ses; ve rengi meçhul, kucaklayıcı gözlerden bana bir şey geçmiş, ruhuma bir buğu yayılmış ve beni yere sermişti. Zaten bütün dâva, irşad dâvası, erdiricilik sanatı işte o «şey»de.”⁴⁹

Necip Fazıl Abdülhakîm Arvâsî ile tanışmasıyla birlikte manevî anlamda huzura ermiş, ruh halinde derin tesirlerin etkisini hissetmeye başlamıştır. Fakat yazar bu görüşme neticesinde Arvâsî'nin etkisi altında kalmış olsa da yine de belli bir süre vehim ve şüphe sancısından kurtulamamıştır. Nitekim Necip Fazıl'ın ifade ettiğine göre yazar her ne kadar bu tanışmanın etkisiyle kendinden geçse de ertesi gün kendini Efendi Hazretleri'ni görmeden ne halde ise yine o halde bulmuştur.⁵⁰ Bu konu hakkındaki serzenişini şu satırlarla dile getirmektedir: “O Efendi Hazretleri ki, kendisini buluncaya kadar geçen hayatım, onu beklemekten, bekleyiş sıkıntıları içinde kıvranmaktan başka bir şey değildi. Buldum ve yine bulduğumu anlayamadım. İçime yerleştirilen saatli bombadan haberim yok. Her şeyin bir saati olduğundan haberim yok... Zaman akıyor... Yine eski havamdayım...”⁵¹

Hülasa ilk tanışmalarının ardından uzun bir süre bunalımlı bir ruh haline bürünen Kısakürek, yaklaşık bir yıla yakın bir süre kendi iç dünyasında çeşitli çatışmalarla boğuştuğu bir evre geçirmiştir. Görüldüğü üzere Necip Fazıl'ın bunalımı tek bir safhadan oluşmamaktadır. Abdülhakim Arvâsî ile tanıştığı güne kadar geçirdiği hayatının anlamını aradığı ilk bunalım evresi ve Abdülhakim Arvâsî ile tanıştığı günün gecesi başlayan, 1935 yılına kadar devam eden ikinci bunalım evresi olmak üzere iki safhayı kapsamaktadır.⁵²

⁴⁹ Kısakürek, *O ve Ben*, 100.

⁵⁰ Kısakürek, *O ve Ben*, 101.

⁵¹ Kısakürek, *O ve Ben*, 102.

⁵² Nesibe Esen, *Necip Fazıl Kısakürek'te Dini Yaşayış* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 72.

Necip Fazıl çeşitli çatışmalar içerisinde geçirdiği aylar boyunca Arvâsî'yi sık sık ziyaret etmekten de geri durmamıştır. Kendisine tam bir gönül huzuru veren bu buluşmalar, onun manevî sancılarına adeta bir ilaç olmuştur. Necip Fazıl'ın bu dönemde yaşamış olduğu buhran ve sıkıntılar, Abdülhakim Efendi'nin yanında olduğu vakitlerde kendisinde meydana gelen bir durum değildir. Öyle ki Arvâsî ile beraber olduğu zamanlarda huzura eren benliği, yalnız ondan ayrıldıktan sonra eski kasvetine geri dönmekteydi. Kendisindeki bu ruh dengesizliğinin farkında olan Kısakürek, hastalığının şifasının efendisinde olduğunun da bilinceydi. Nitekim yazar bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Marazı, bir nimet olarak ondan aldığımı sezen ben, şifayı da tabîî nimetin nimeti halinde ondan, onun yolundan aradım.”⁵³

Abdülhakim Arvâsî'nin kendisi üzerindeki etkisinin farkında olan Necip Fazıl, bu nedenle efendisine derin bir saygı duymaktaydı. Nihayetinde iç dünyasındaki hesaplaşmalarından galip çıkarak bunalımlı ruh halinden kurtulmuş ve Arvâsî'ye tabî olmuştur. Necip Fazıl, Abdülhakîm Arvâsî'ye bağlanmasını gözlerindeki pasın silinmesi olarak tasvir etmektedir: “Nihayet 1935 baharı... Ankara'ya bir seyahat ve tekrar bankaya giriş... Ve hastalıktan kurtuluş... Bundan böyle, gözlerinin pası silinmiş, üstündeki buğu alınmış ve ilk imtihandan geçirilmiş insan olarak, Efendimi, aydınlık gözle görebilirim. Artık önümde yol, tek: Allah ve Resulü...”⁵⁴

1935 baharı itibariyle yaşadığı buhranı atlatıp mürşid-i kâmilini bulan ve onun tesiriyle yepyeni bir hayata adım atan Kısakürek, uzun yıllar boyunca aradığı anlamı bu sayede bulmuştur. Mürşidi Abdülhakim Arvâsî'ye tâbi olmasıyla birlikte şeyhinin temsilcisi olduğu Nakşî-Halidî tarikatın yoluna da giriş sağlamıştır. Bununla beraber Kısakürek her ne kadar geçirdiği bunalımları atlatıp Arvâsî'ye tâbi olsa da yaşadığı dönüşümün ardından içerisine girdiği Nakibendîye tarikatının arasında kendi yerinin ne olduğu hususunda düştüğü bilinmezliği şu sözlerle dile getirmektedir:

“Büyük bir aşk havası içinde ve en şefkatli kabul tavrı karşıındaydım. Fakat vaziyetim neydi? Büyük oluş mektebinin defterine kaydedilmiş miydin? Yoksa sadece uzaktan sevgi ve saygı kadrosunda mı kalıyordum? Nezaket ve alâka gösterilen herhangi bir ziyaretçiden farkım var mıydı? Bana, ilk günden son güne kadar: «Bizdensin!.. Seni mensup ve mahsuplarımızın (bağlılar ve hesabı görülmüşler) arasına alıyoruz! Yola kabul edildin!» Tarzında, onun benzerinde,

⁵³ Kısakürek, *O ve Ben*, 110.

⁵⁴ Kısakürek, *O ve Ben*, 118.

benzerinin benzerinde ne bir şey söylendi ne en küçük bir imâ veya imâ gölgesi belirtildi; ne de tarikata, tarikat edeplerine ait tatbikî bir şekil, bir merasim gösterildi.”⁵⁵

Bu soruların uzun bir süre cevapsız kaldığını ifade eden Necip Fazıl, kendi içindeki bu bilinmezliğin ancak Arvâsî'nin vefatından sonra onun ileri derecede yakınlarından olan birinin vasıtasıyla sona erdiğini iletmektedir:

“Yol buydu; Efendi Hazretleri buydu ama ben neydim? Bu nükteyi, uzun müddet, çok uzun müddet, Efendimin vefatına kadar tam çözemedim. Ancak vefatlarından sonraki ikinci buhranımdadır ki, birdenbire, on yıldır açmadığım bir çekmecenin ayağıma düşüp içinden bir kâğıt çıkması gibi, her şeyi keşfettim. Efendimin ileri dereceli yakınlarından merhum Ziya Bey'in bana söylediği, keşfime tıpatıp uygundu: «Sen gemidesin! Ayak silmeye mahsus bir paspas olsan yine gemidesin! Seni bırakmazlar! Aldıklarını, bir daha bırakmazlar!»”⁵⁶

Necip Fazıl Abdülhakim Arvâsî'yi tanıdığı günden itibaren bir dönüşüm içerisine girmiş, hem kişisel hayatında hem de çalışma hayatında büyük değişimlere yer vermiştir. Onunla ilk karşılaştığı günden, ona tamamen intisab ettiği güne kadar daima efendisinin manevî tasarrufunun etkisinden çıkamamıştır. Nitekim kendisi de bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Beni bu hale getiren ne geçirdiğim kasırga, ne şu veya bu fâniye bağlanışım, ne bir şey... Onlar hep miskin vesileler... Ben, O'nu ilk gördüğüm ve sonra uzun müddet yine eski havama daldığım günlerden beri manevî bir tasarruf altındayım. Beni bu hale getiren, O'nun tek bir nazarı... Dünyamı yıkan O, bana yeni bir dünya hediye edecek olan da yine O...”⁵⁷

Arvâsî'nin Necip Fazıl'ın hayatına girmesi yazar nezdinde bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Kısakürek'in gençlik yıllarından itibaren tasavvufa olan alakası, Abdülhakim Arvâsî ile tanışmasıyla birlikte iyice pekişerek bir yaşam biçimi haline dönüşmüştür.⁵⁸ Arvâsî'ye intisab etmesi itibarıyla hayat dünyasının çerçevelerini yeniden belirleyen Necip Fazıl, şu ana kadar öğrenmiş olduğu her şeyi efendisi ile birlikte tekrar tesis eder. Zira Arvâsî Necip Fazıl üzerinde bir denetmen görevi görerek onu yönlendirmiştir. Düşünce dünyası farklı bir pencereye açılan yazar, eserlerini de bu

⁵⁵ Kısakürek, *O ve Ben*, 35.

⁵⁶ Kısakürek, *O ve Ben*, 37.

⁵⁷ Necip Fazıl Kısakürek, *Babîlî* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1999), 182.

⁵⁸ Şanlı, *Necip Fazıl Kısakürek'te Din Duygusu ve Tasavvuf*, 35.

bünyede şekillendirmiştir. Abdülhakim Arvâsî'nin kendisinden kitaplık büyüklüğünde eser vermesini istemesi üzerine şiir, hikâye, tiyatro, deneme gibi pek çok alanda çeşitli çalışmalar ortaya koymuştur.⁵⁹

Ayrıca Arvâsî'yi tanınmasıyla birlikte edebiyat anlayışını tamamen İslami bir çizgiye kaydıran yazar, kaleme almış olduğu tüm çalışmalarını bu doğrultuda ortaya koymuştur. Necip Fazıl, yaşadığı dönüşüm sonucunda kişisel hayatında kendine Kur'ân ve sünnet odaklı bir yaşam çizgisi çizdiği gibi edebiyat hayatında da farklı bir dünyaya kapı aralamıştır. Öyle ki önceleri “genç şair” olarak anılan yazara, Arvâsî ile tanıştıktan sonra tasavvufî hassasiyetinin artmasıyla birlikte “mistik şair” lakabı verilmiştir.⁶⁰ Bohem bir yaşam tarzı benimsediği hayatının önceki döneminde şöhretinin zirvesinde olan Kısakürek'i, tasavvufî bir yaşama adım atması itibarıyla çeşitli çevreler yavaş yavaş yalnız bırakmaya başlamıştır. Hem yalnız kalan hem de yazmış olduğu yazılar sebebiyle çoğu zaman belli kesimler tarafından yargılanan Necip Fazıl, daha önceleri yazmış olduğu şiirler sebebiyle göklere çıkartılmasına karşılık tasavvuf yoluna girmesinin akabinde küçümsenmiş ve yok sayılmıştır.⁶¹ Fakat tüm bunlara rağmen önemli bir kesim nezdinde ise büyük bir ilgiye mazhar olmuş, sevenleri tarafından üstat olarak kabul edilmiştir.

Necip Fazıl Abdülhakim Arvâsî ile tanışmaya kadar ki olan süreçte modern çevrelerin kendisine büyük övgüler yağdırdığı nitelikli şiirler yazmıştır. Bu şiirler her ne kadar çeşitli muhitler tarafından methiyelerle karşılsa da Kısakürek cahillik dönemi olarak gördüğü bu çalışmalarının hepsini yok saymıştır. Nitekim 1962 yılında yayımladığı *Çile* adlı eserine önceki eserlerinde yer alan şiirlerinden yaklaşık kırk tanesi kadarını almamıştır. Necip Fazıl *Çile* kitabının girişinde bu kitabın haricindeki şiirlerinin hiçbirinin kendisine mal edilemeyeceğini dile getirir:

“Mal sahibi bensem, bunları istemediğim, tanımadığım ve çöplüğe attığım bilinsin... Attıklarım, aldıklarımın çok olan eski şiirlerimi yenileriyle demetledikten ve bu kitapta derledikten sonra meydana gelen şu kadar parça şiir, şu âna kadar şairliğim tam ve eksiksiz kadrosu oluyor. İşte şiir kitabım, bu, hepsi bu kadar; ve bu kitaba gelinceyedek başka hiçbir şiir, bana, adıma ve ruhuma mal edilemez.”⁶²

⁵⁹ Haksal, *Büyük Doğu Irmağı*, 52.

⁶⁰ Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufi Düşünce*, 46.

⁶¹ Şanlı, *Necip Fazıl Kısakürek'te Din Duygusu ve Tasavvuf*, 26.

⁶² Kısakürek, *Çile*, 14.

Kısacası Kısakürek'in manevî dünyasında meydana gelen devrimsel değişimin etkisi eserlerinde fazlaca kendini göstermiştir. Nitekim yazarın kendisi de kalemindeki bu değişim ve aydınlanmayı bir fetih olarak değerlendirmiş, kalemine fetih ve inkişafın Arvâsî ile geldiğini, onu tanıdıktan sonra içinde yepyeni bir dünya görüşünün hasıl olduğunu ifade etmiştir.⁶³ Her ne kadar bazı kesimler tarafından geri kalmakla yaftalansa da eserlerindeki nitelik ve nicelik artışının hikmetinin Arvâsî sayesinde olduğunun farkında olan yazar, otuz yaşına kadar bir iki şiir kitabından başka eser veremeyen kendisinin Arvâsî'yi tanıdıktan sonra piyes, fikir, tektik, dâva, tez gibi birçok türde kırk elli ciltlik bir çapa doğru yükseldiğini belirtmiştir.⁶⁴

Abdülhakim Arvâsî'yi tanıdığında otuzlu yaşlarında olan Kısakürek, bu yaştan itibaren yaşamın esas gayesine vakıf olarak aradığı hakikati bulmuştur. Eriştiği bu hakikati bütünüyle eserlerine de yansıtan yazar, İslam'ı ve onun bir parçası olarak gördüğü tasavvufu ana kaynak olarak kabul etmiş ve hayatını bu minvalde şekillendirmiştir. Yetiştikleri ve içinde bulundukları çevre bakımından o dönemde farklı uçları temsil eden Necip Fazıl ve Arvâsî'nin birlikteliği iki ayrı dünyanın bir araya gelmesi olarak değerlendirilebilir.⁶⁵ Necip Fazıl ve Abdülhakim Arvâsî'nin 1934 senesinde madde planında başlayan bu ilişkileri 1943 senesinde Arvâsî vefat edene kadar devam etmiş fakat gönül ilişkileri 25 Mayıs 1983 yılına değin sürmüştür.⁶⁶

1.1.5.2. Tasavvuf Anlayışı

Yaşadığı manevî değişim ile beraber ömrünü hak yoluna adayan Necip Fazıl Kısakürek, bu dönüşüm itibarıyla tasavvufu fikir dünyasının merkezine yerleştirmiştir. Onun tasavvuf anlayışının temelinde büyük ölçüde Abdülhakim Arvâsî yatmakla birlikte bu anlayışın temel taşlarını yalnızca Arvâsî ile sınırlandırmak doğru değildir. Nitekim Arvâsî'nin yanı sıra Bâyezid Bistâmî, Abdülhâlık Gücduvânî, Şâh-ı Nakşibend, Mevlânâ

⁶³ Kısakürek, *O ve Ben*, 137.

⁶⁴ Kısakürek, *O ve Ben*, 138.

⁶⁵ Mustafa Miyasoğlu, "Necip Fazıl ile Abdülhakim Arvâsî'nin Sohbetleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu IX Tebliğler*, ed. İrfan Çalışan (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2005), 501.

⁶⁶ Ethem Cebecioğlu, "Necip Fazıl Kısakürek ve Tasavvuf", *Doğumunun 100.Yılında Necip Fazıl Kısakürek*, haz. Mehmet Nuri Şahin, Mehmet Çetin (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları 2004), 103.

Hâlid Bağdâdî, İmâm-ı Rabbânî, Hallâc-ı Mansûr, Mevlânâ ve Yûnus Emre gibi isimlerin de Kısakürek'in tasavvuf telakkisinin şekillenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır.⁶⁷

Nitekim Yûnus Emre, Necip Fazıl'ın tasavvuf anlayışına etki eden, şiir ve tiyatro eserlerinde kendisinden söz ettiği bir mutasavvıf olarak önem arz etmektedir. Yûnus Emre'nin tasavvufî yaklaşımından ve manevî tecrübelerinden etkilenen Kısakürek, bu etkiyi bilhassa 1969 yılında yazmış olduğu *Yûnus Emre* adlı tiyatro eserine açık bir şekilde yansıtmıştır. Yûnus Emre'nin yaşamı ve tasavvufî kişiliğinden ilham alarak yazdığı söz konusu eserinde Yûnus Emre'nin insan-ı kâmil olma yolculuğunda yaşadıklarını kaleme alarak kendi tasavvuf yaklaşımının da bir yansımasını sunmuştur.⁶⁸ Necip Fazıl için Yûnus Emre, aynı zamanda manevî yolculuk sürecinde örnek teşkil eden bir bâtinî rehberdir. Yûnus Emre'yi ideal bir rehber olarak tasvir eden Necip Fazıl, "yakasından tutup bırakmamak" suretiyle onun izini sürmeyi ve tesiriyle birlikte kendi içsel yolculuk serüvenini tamamlama arzusunu şiirlerini de yansıtmıştır.⁶⁹

Necip Fazıl'ın tasavvuf anlayışını tespit etme noktasında yazarın *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu* adlı eseri önemli bir referans kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu eserde tasavvufun mahiyeti, kökeni ve hakikati üzerine değerlendirmelerde bulunan Kısakürek, tasavvufa giriş niteliğinde bir çalışma sunarak kendi tasavvuf anlayışını da ortaya koymuştur.

Tasavvuf, mahiyeti itibariyle pek çok tanıma kapı aralayabilen geniş bir kavramdır. Esasen bir hâl ilmi olan tasavvufta her mutasavvıf içinde bulunduğu ruhani duruma göre bir tanımlama yaptığı için birbirinden farklı çeşitli tasavvuf tanımları ortaya çıkmıştır. Bu ilmi “Tasavvuf bir hâl, varılmaz bir hâl, kelime üstü hâl”⁷⁰ olarak tanımlayan Necip Fazıl da bu nedenle tasavvufun tek bir tarifinin yapılmasının mümkün olmadığı kanaatindedir. Nitekim kendisi de eserinde muhtelif İslam alimlerinin yapmış olduğu çeşitli tasavvuf tanımlarına yer vermiştir:

Ebu Muhammed Cerîrî: “Bütün hâlinde iyi ahlâka girip kötüsünden çıkmak.”

Şiblî: “Halktan kesilip Hakk’a bağlanmak.”

⁶⁷ Nuran Çetin, “Necip Fazıl'ın Abdülhakim Arvâsî'yi Tanıması ve Tasavvufî Düşünceleri”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11 (2014), 185.

⁶⁸ Turan Güler, “Necip Fazıl Kısakürek'in Yunus Emre Adlı Tiyatro Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 1314.

⁶⁹ Kısakürek, *Çile*, 388.

⁷⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2012), 73.

Ma'rûfî-i Kerhî: “Hakikati yerinden almak ve halktan elini çekmek.”

Necip Fazıl nezdinde “mürşidim ve kurtarıcım” olarak bahsettiği Abdülhakim Arvâsî'nin tasavvuf tarifi de özel bir önem arz etmektedir: “Tasavvuf, beşerî sıfatlardan çıkıp melekî sıfatlar ve ilâhî ahlâk ile vasıflanmaya mahsus bir hal...”⁷¹

Tasavvufu İslam'ın ruhu olarak kabul eden ve Hakk'ı bulma davası olarak gören Necip Fazıl ise bu ilmi şu şekilde tanımlar: “Tasavvuf, insanın iç memuriyeti, oluş gayesidir. Ve nihaî oluşu... Birçok insana mahremdir bu iç memuriyet... Kulluğu bitirip, üste çıkmak değil... Kulluğun hiçbir an ve mekânında üste çıkmak yok... Boyuna yüceltmek var kulluğu... Kulluğu bitirip İlâhî huzura ermek ve Allah'ı bulmak dâvası...”⁷²

Kısakürek bu şekilde çeşitli tasavvuf tariflerini aktarsa da bu tanımların hepsinin akla göre olduğunu fakat aklın tasavvufa göre olmadığını belirtmiştir. Çünkü ona göre tasavvuf, zevkî ve vicdanî bir ilim olması hasebiyle yalnızca yaşayanların tadına varabileceği bir hâldir.⁷³

Sünni bir tasavvuf anlayışı benimseyen Necip Fazıl, Ku'rân ve sünnete aykırı herhangi bir tasavvuf telakkisini kabul etmez. Nitekim Necip Fazıl'ın fikir dünyasında tasavvuf İslam'ın bir özü olduğu için onu İslam dışı herhangi bir olgu ile nitelendirmek oldukça yanlıştır. Tasavvuf esas olarak İslam'ı daha derinden yaşama çabasıdır. Manevî zevkin ön plana çıkarıldığı tasavvuf ilminde ilahi aşk ahlâkî öncelenmiştir. Öyle ki tasavvuf ehlinin yapmış oldukları tanımlarda bilhassa tasavvufun ahlâki boyutuna vurgu söz konusudur. Kişiyi olumsuz ahlâki özelliklerden arındırıp iyi ve güzel olanla vasıflandırmayı amaçlayan tasavvuf telakkisi, dinî yaşayışta ahlâk merkezli bâtını anlayışa önem verir.

Tasavvufun peygamberlerin manevî mirası olduğuna inanan yazar, bütün nebî ve resullerin iç hâli olan bu ilmin kâinatın varlık sebebi, Allah'ın Sevgilisi ve insan ehramının son noktası olduğunu dile getirmektedir. Çünkü Necip Fazıl'ın benimsediği tasavvuf zihniyeti asla şeriattan ayrı değildir ve dolayısıyla her türlü sapkın anlayıştan uzaktır: “Tasavvufu şeriatten çıkarıp bir nevi -hâşâ- eğlence vasıtası, bir his manzumesi kabul eder gibi ondan ayırırcasına «dinin esasıdır!» demek cinayettir.”⁷⁴

Bu şekilde tasavvufun şeriatla bir olduğunu ısrarla belirten yazar aynı bağlamda tasavvufu kendine özgü bir sistem kabul ederek İslam'ın ana unsuru olarak tasvir eder.

⁷¹ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 72.

⁷² Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 74.

⁷³ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 76.

⁷⁴ Kısakürek *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 75.

Dolayısıyla tasavvufun öbür ilahi dinlerin ve mistik anlayışların tesiriyle İslam'a sonradan sokulduğu yönündeki eleştirilerin yazar nezdinde hiçbir değeri yoktur. Zira esas amacı Muhammedi hakikati ortaya çıkarmak olan tasavvuf, Allah Resûlü'nün bâtını iken şeriat ise onun zâhiridir.⁷⁵

Bir nevi manevî tekâmül yolu olan tasavvuf, Necip Fazıl bünyesinde en kapsamlı anlamıyla Allah'ın zatıdır.⁷⁶ Buradaki tekâmül, ihsan makamına karşılık gelir. Yani Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmeyi ifade eden bu makam, her an ve mekânda kulluk dairesi içerisinde Allah'ı bulmak, huzura ermek ve sürekli huzurda olmaya tekabül eder.⁷⁷ Bununla birlikte Necip Fazıl'ın düşünce dünyasında tasavvuf, yalnızca dinî bir olgu olarak karşımıza çıkmaz. Aksine hem bireysel hem de toplumsal anlamda yeniden doğuşu sağlayan bir inkılap niteliği arz etmektedir. Bireyin ruhi ve aşkın yönünü doyurabilme potansiyeline sahip sistemsal bir kaynak olan tasavvuf, kişiye ihtiyacı olan varoluşsal cevapları sunarak bir dünya görüşü sağlar. Bu bağlamda tasavvufu öncelikle mahiyeti itibarıyla ele almak gerektiğini savunan Kısakürek, bu ilmin en mühim meselesinin nefsi ruha kalbetmek olduğunu dile getirmektedir.⁷⁸ Nitekim ruhu olgunlaştırarak nefsi dizginleyen tasavvuf, bireyi kişisel ve çevresel olarak istenilen hayat bağı içerisinde tutmayı hedefler.

Tüm bunların yanı sıra esas konumuz itibarıyla Büyük Doğu ideolojisi, Necip Fazıl'ın dünya görüşünde İslam tasavvufunu gözler önüne serme noktasında başvurulması gereken temel hususların başında gelmektedir. Yazarın tüm idealini çerçeveleyen mukaddes bir kapı olan Büyük Doğu düşüncesi, Kısakürek'in o dönemde İslam'ın sesini duyurabilmek amacıyla inkılapçı bir tarzda direniş gösterdiği bir yaklaşımı ifade etmektedir. Nitekim bu inkılabı gerçekleştirmenin en iyi yolunu da tasavvuf ilminde bulan yazar, dergi bünyesinde yer verdiği ve yayımladığı yazılar ile bu gayesini yerine getirmek uğruna elinden gelen tüm çabayı göstermiştir. Bu bağlamda hem Necip Fazıl'ın tasavvuf anlayışını ortaya koymada oldukça önemli bir yere sahip olan Büyük Doğu Dergisi ve tasavvuf arasında kuvvetli bir ilişkinin mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

⁷⁵ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 76.

⁷⁶ Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufi Düşünce*, 96.

⁷⁷ Cebecioğlu, "Necip Fazıl Kısakürek ve Tasavvuf", 106.

⁷⁸ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 88.

1.1.5.3. Nakşibendî-Hâlidî Çizgisi ve Vahdet-i Şuhûd Yaklaşımı

Tasavvufî yolun ilk şartı taleptir ve Hakk'ı bulmak için her şeyden önce onu gönülden arzu etmek gerekir. Tasavvufî yola girmeyi talep eden kişinin gönlündeki bu istekle kendisine yol gösterecek bir mürşide müracaat etmesi şarttır. Bu çerçevede bakıldığında Necip Fazıl'ın tasavvuf anlayışının şekillenmesindeki temel etken de mürşidi Abdülhakim Arvâsî'dir. Onun tesiriyle Nakşibendîlik disiplini çerçevesinde seyr-i sülûka giren Kısakürek, mürşidinin gözetiminde yaşadığı manevî hâl ve deneyimleri edebî hayatına da yansıtmıştır.⁷⁹ Necip Fazıl'a göre mürşid tasavvufî öğretinin yapı taşıdır. Mürid ise mürşide iradesini teslim eden ve murada teslim olan kişidir.⁸⁰ Bundan dolayı ölünün gaslediciye olan teslimiyeti gibi müridin de mürşide tam teslim olması gerekmektedir. Öyle ki hakiki mürşid, mürid üzerinde bir denetmen görevi görerek onu manevî kir ve kötülüklerden arındırır. Bu nedenle muhakkak bir irşad ediciye bağlanmak gerektiğine inanan Necip Fazıl, kendisinden “mürşidim ve kurtarıcım”⁸¹ olarak bahsettiği Nakşî-Halidî şeyhi Abdülhakim Arvâsî'ye bağlanmıştır. Necip Fazıl Abdülhakim Arvâsî'ye olan bağlılık ve muhabbetini sık sık dile getirmiştir. Nitekim 1978 yılında yazmış olduğu “O'na” adlı şiirinde bu tabiiyeti şu şekilde ifade eder:

“Benim efendim!
Ben sana bendim!
Bir üfledin de
Yıkıldı bend'im
Ben ki, denizdim.
Dağbaşı bendim
Şimdi sen oldun,
Âleme pendim.
Benim efendim!”⁸²

Necip Fazıl'ın Abdülhakim Arvâsî'ye duyduğu bu derin bağlılık aynı zamanda mürşidi Arvâsî'nin şeyhlerinden biri olduğu Nakşibendîyye tarikatının hususiyetlerini içeren bir yola girmiş olmayı da ifade etmektedir. İçinde bulunduğu yolun usul ve erkânı

⁷⁹ Erdoğan Kul, “Tasavvufî İzlekler Açısından Necip Fazıl'ın Şiirleri Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* XIX/2 (2015), 167.

⁸⁰ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 100.

⁸¹ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 72.

⁸² Kısakürek, *Çile*, 385.

doğrultusunda aşkla şeyhine bağlanan Kısakürek, bu vesileyle manevî teslimiyet ve huzura erişmiştir. Onda bu intisabın kuvvet derecesi Arvâsî'nin tek bir bakışı ile meydana gelmiştir. “Bana, yakan gözlerle, bir kerecik baktınız; Ruhuma, büyük temel çivisini çaktınız!”⁸³ ifadelerini kullanan şairin bir bakışla beraber ruhuna çakılan temel çivi, Arvâsî'nin önderliğindeki Nakşî-Halidî yolun özünü oluşturan esasları temsil etmektedir.

Abdülhakim Arvâsî'nin Necip Fazıl üzerindeki derin tesirinin en belirgin örneği yazarın müşidiyle irtibatı doğrultusunda “Onu Tanıyınca Kadar 1904-1934”, “Tanıdıktan Sonra 1934-1943” ve “O Günden Beri 1943-1978” şeklinde düzenlediği *O ve Ben* adlı eseridir. Yazar mürid ve müşid arasındaki tâbiyetin emarelerini gösteren bu eserin yazılış maksadını şu şekilde aktarmıştır: “O ve Ben, Genç Şair'in kurtarıcısını göstermek için yazılmıştır. Onda Genç Şair'in hayatı, mahcup bir serpinti halindedir.”⁸⁴ Necip Fazıl *O ve Ben* eserinde Abdülhakim Arvâsî'ye bağlanmasıyla birlikte mânâ aleminde girmiş olduğu yolu, büyük kapıya kabul edilme olarak ifade etmektedir.⁸⁵ Bu kapıya girmesiyle beraber müşidini hakkıyla takip eden Necip Fazıl ve Abdülhakim Arvâsî arasındaki mürid-müşid irtibatının bilinen tarikat ayinlerinin daha ötesinde mânâ aleminde vuku bulduğu yazarın şu sözlerinden de anlaşılmaktadır:

“Seni yola kabul ettim! Kütüğe yazıldın! Bundan böyle şu, bu vazifelere başla! Şu, bu toplantılara katıl ve âyinlerde, merasimlerde bulun! Bugünün bilhassa yüzde yüz sahtelerine ait bu lisan ve hareketlerden eser yok! Ne tören, ne âyin... Her şey manevî bir plânda geçiyor ve ruhun beyaz kâğıdı üzerinde kelimeler beyaz mürekkeple yazılıyor. Zahirde hiçbir şey belli değil...”⁸⁶

Dolayısıyla Necip Fazıl'ın tasavvuf telakkisinin Nakşî-Halidî gelenek ile irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim kendisi şeyhi Abdülhakim Arvâsî'ye olan bağlılığından sık sık söz etmiş, bir derviş olduğunu gizlememiştir.⁸⁷ Kısakürek'in Kur'an ve Sünnet kaynaklı tasavvuf anlayışının ölçüleri esasen Arvâsî'nin temsil ettiği Nakşî-Halidî öğretinin izlerini taşımaktadır. Bu yolun zevkini yaşayarak tadan Necip Fazıl,

⁸³ Kısakürek, *Çile*, 82.

⁸⁴ Kısakürek, *Babîâli*, 176.

⁸⁵ Kısakürek, *O ve Ben*, 157.

⁸⁶ Kısakürek, *Babîâli*, 184.

⁸⁷ Ekrem Demirli, “Necip Fazıl'ın Düşünce ve Sanatında Tasavvuf: Entelektüel Krizin Çaresi veya ‘Dalâletten Kurtaran Bir İlim Olarak Tasavvuf’”. *Necip Fazıl Kitabı*. ed. Asım Öz vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 367.

tarikatın esaslarından biri olan “Müridin şeyhine gönlünü bağlaması ve onu düşünmesi”⁸⁸ anlamına gelen rabıtaban şöyle bahsetmektedir: “Rabitanın, daha evvel «sırası gelecek» dediğim gayesi, insanda bir kendinden geçme hali... Bu hâl doğuncaya kadar, bilhassa zikirde, rabıtaya devam edilecek... Bu halin doğması, huzur işareti... Büyük huzur, tüyleri ürpertici huzur... Huzur meydana gelince de rabıta bırakılacak ve o hâl üzerinde kalınacak....”⁸⁹

Rabıtayı Allah’ta fanî olmanın başlangıcı ve mürşidde fanî olma hali şeklinde tasvir eden Kısakürek, Hakk’a ulaşma arzusundaki müridin muhakkak bir rehberle bağlanmasının şart olduğu kanaatinde dir.⁹⁰ Kendi tecrübesinden ise şu şekilde söz eder:

“Benimse rabıtam, sadece şekilde, cesette kalan bir taklit, özentisi olmasına rağmen birdenbire yakıcı bir tecelliye kavuştum. Binbir günah, rezalet ve gaflet içinde yuvarlanarak kıldığım namazların kaadelerinde, yâni ikişer rekât sonlarındaki oturma yerlerinde, «Et’Tahiyyatü» okurken, içime anlatılmaz, ifadeye sığmaz bir baygınlık, tutulma, cezbedilme hissi çökmeğe başladı. Hayır, başka yerlerde değil, yalnız orada, «Et’Tahiyyatü» de... Ve, müthişlerin müthişi: Dizlerimin üstündeki parmaklarımı, kaba ve şekilsiz parmaklarımı, Efendimin, ince ve uzun vezinli ve soylu parmakları şeklinde görür gibi olmaya başladım. Parmaklarım rengini bile değiştiriyor, esmerleşiyordu.”⁹¹

Rabıtayı müridin mürşidinde erimesi olarak gören Kısakürek’in düşünce ekseninde rabıta eylemi, şeyhin kılığında İlâhi huzura çıkmak için bilet almaktan başka bir şey değildir.⁹² Necip Fazıl rabıta mevzusunu ele alırken ölçülü bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Nitekim yazar müridin mürşidini abartılı bir şekilde övüp bunu gaye edindiği tarzdaki rabıta yöntemlerini eleştirmekle birlikte rabıtayı Allah ile kul arasına girmek olarak kabul eden kimselere karşı çıkmıştır: “Rabıta hâşâ. Allah’la kul arasına girmek değil... Hâşâ... Eğer bütün olarak, tüm olarak vasıtaya ihtiyaç olmasaydı, bir tane nebi ve resul gelmezdi.”⁹³

⁸⁸ Necdet Tosun, “Râbıta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Nisan 2024).

⁸⁹ Kısakürek, *O ve Ben*, 179.

⁹⁰ Kısakürek, *O ve Ben*, 159.

⁹¹ Kısakürek, *O ve Ben*, 179.

⁹² Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 105.

⁹³ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 153.

Netice itibariyle Kısakürek tasavvufu kulluğu yüce makamlara yükseltmede bir aracı olarak kabul etmektedir.⁹⁴ Öyle ki tasavvuf ulvî olanı seçen kişiye, varacağı noktaya daha kolay erişmesi bakımından bir yöntem sunar.

Müridin asıl rejiminin rabîta ve zikir olmak üzere iki temel üzerinde toplandığını söyleyen Kısakürek'e göre bu iki esas menzile ulaşma noktasında şarttır.⁹⁵ Zikir rabitanın ayrılmaz bir parçası olarak rabîta ile kemâl bulmuş bir tesir; zikredenlerin kalplerinde doğan söylemesi, yazması ve bildirmesi mümkün olmayan bir hâldir.⁹⁶ Bu bağlamda Allah lafzını o ismin bütün kudsiyeti ve derinliği içinde kaybolarak anmak demek olan zikir, tüm tarikatların ve ilâhî mârifet yolunun ana sermayelerden biridir.⁹⁷ Necip Fazıl, mensubu olduğu Büyük Kapı'da "hafî" yani ses çıkarmadan yalnızca kalp ile yapılan gizli zikir icra edildiğini aktarmaktadır: "Büyük Kapı'nın rabîta denizi içindeki inci zikri, kapalı dudaklardır. Gizli zikir... Çarşıda, pazarda, evde, işde, herkes sizi şunu veya bunu yapar görürken; zikir... Zaten herkes ve her şey, bilmeden zikirde..."⁹⁸

Necip Fazıl'ın tasavvuf çizgisi, sadece teorik bir bilgi sahasını değil, kişinin ruh planına ve günlük hayatına zuhur eden amelî bir hakikatı da çerçevelemektedir. İçsel dönüşüm ve yaşam biçimine dayalı bir yapı sergileyen bu ameli tasavvuf anlayışı, nefis terbiyesi ve irade eğitimi yoluyla hakikate erişme mücadelesi olarak şekillenir. Bu bağlamda Necip Fazıl'a göre tasavvufun temel işlevi bireyin nefis muhasebesi vasıtasıyla manevî olgunluğa erişmesidir. Zühd, ihlas, sabır ve nefis mücadelesi gibi klasik ameli tasavvuf esaslarını öncelik kılan Kısakürek, yüzeysel uygulamalardan ziyade hem kişisel hem de toplumsal hayatın düzenlemesini arzulayan sistemli bir ameli tasavvuf yaklaşımına sahiptir.

Bu yönüyle Necip Fazıl, tasavvufu çağın ruhsal ve toplumsal sorunlarına çare sunan bir sistem olarak kabul eder. İlkeli, derin ve hakikat odaklı bir zemin sunan bu yaklaşıma göre ibadet biçimsel bir eylem olmanın çok ötesinde Allah'a karşı samimi bir bağlılık ve içtenlik içeren bir harekettir. Bu nedenle "İbadet gizlidir" şeklindeki ifadeleri içeriği boşaltılmış ve anlam derinliğinden uzak söylemler olarak değerlendirmektedir:

⁹⁴ Nuran Çetin, "Necip Fazıl'ın Tasavvufi Yönüne Genel Bir Bakış", *Kaldırımlardan Sakarya'ya Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu*, ed. Kadir Özköse (Yozgat: Bozok Üniversitesi Yayınları, 2017), 1/188.

⁹⁵ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 103.

⁹⁶ Kısakürek, *O ve Ben*, 161.

⁹⁷ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 103.

⁹⁸ Kısakürek, *O ve Ben*, 162.

“İbadet dış yüzüyle aşikârdır ama iç yüzüyle yine gizli... Onu kimse göremez, Allah’tan başka... Ben eğer namazımı kılarken, bunun bir içtimaî telkin unsuru olduğunu bilerek, direğin tepesinde -o istihzadan bile yerine getirmekten çekinmem. Ama yine isterim ki, tenhalarda ve riyanın uzak olduğu muhitlerde de kılabilirim. Sır idrakini ve gizliliği böyle anlayalım.”⁹⁹

Burada ibadetin gizliliği, Allah ile kul arasında, riyaadan uzak, fakat bilinçli bir şekilde gerçekleşen bir anlam boyutunu içermektedir. Nitekim Necip Fazıl’a göre yalnızca Allah’a yönelmeyi içeren bu eğilim, ibadetlerin şekilsellikten ziyade kalbi olarak yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu açıdan Necip Fazıl’ın tasavvuf anlayışı bireysel bir yönelimden ibaret olmamakla birlikte geleneksel tasavvuf ekollerine olan yaklaşımı açısından da belli bir yön taşımaktadır. Nitekim aktarmış olduğu kıssa ve menkıbeler, onun tasavvuf düşüncesi içerisindeki konumunu belirlemede mühim ipuçları sunar:

“Remzi Efendi vaktiyle İstanbul’daki ilk İlahiyat Fakültesi tasavvuf müderrisi imiş... Tasavvuf imtihanında mümeyyiz olarak bizim Efendi Hazretlerini rica etmişler... O da teşrif etmiş... İmtihan heyeti oturuyor. Bir talebe gelmiş... Sorulan soru şu:

“– Tarikatlar arasında farikalar nelerdir?”

Talebe cevap vermiş:

“– Efendim; harikulâdelik izharında Kadirîler, Rufâîler, aşk ve muhabbet Mevlevîler, zühed ve takvâda Nakşîler...”

Ve hemen ilave edeyim ki, Efendi Hazretleri Nakşîdir. Soran da Mevlevî... Belli ki, talebenin bu cevabında biraz da hocasının hoşuna gitme gayreti var...

Bunun üzerine müderris Remzi Efendi derhal şu suali sormuş:

“– Sen birinden birini tercih mevkiinde olsaydın, hangisini tercih ederdin?”

Talebe gayet güzel bir cevap vermiş:

“– Efendim, aşk ve muhabbete herşey dahildir.”

Ve bizim Efendi Hazretleri’nin dudağı kıpırdamış:

“– Aferin oğlum!..”

Bitmiş imtihan, çıkılmış. Efendi Hazretlerini arabaya doğru götürürken o Mevlevî şeyhi, -anlayın işi, hemen mülâhızalı halledecek- demiş ki:

⁹⁹ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 151.

“– Efendim; ben Mevleviyim, çocuk benim hoşuma gitsin diye aşk ve muhabbetten söz etti. Siz de aferin diye mukabelede bulundunuz. Nakşî olduğunuz hâlde... Bundaki hikmet nedir?..”

Büyük zattan şu cevabı almış:

“– Çocuğun görüşü doğrudur! Aşk ve muhabbete her şey dahildir! Ama Nakşîlerin zühd ve takvâsı o aşkı çerçevelemek içindir! Çocuk o kaderle birinde geçersedi. Ben bunun için ‘aferin’ dedim!”

Ve Remzi Efendi: Efendi Hazretleri önünde... Yani Mevlevîlerin aşk iddiasının çok çıplak kaldığını anlamış...¹⁰⁰

Tasavvufî temayüller arasında yapılan bu karşılaştırmada Rufâî ve Kadirî ekoller harikuladeliyle, Mevlevîlik aşk ve muhabbet ile, Nakşibendîlik ise zühd ve takvayla irtibatlandırılmaktadır. Kısakürek’in de bu tasnife onay verdiği, özellikle zühd ve takvay aşkın ötesinde, onun bir tamalayıcısı şeklinde gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Mevlevîlikteki aşk merkezli anlayışa karşı Nakşî geleneğin zühd ve takvaya dayalı yaklaşımının öncelendiği menkıbede, Necip Fazıl’ın Mevlevîliğin aşk ve cezbe temelli görüşü yerine Nakşibendîliğin disiplin esaslı sistemini ve bu sistemin kişide meydana getirdiği manevî terbiyeyi tercih ettiği görülmektedir. Zira Kısakürek’e göre tasavvufî manadaki aşk, yalnızca duygusal bir durum değildir. Bunun yanı sıra kontrol altına alınması gereken ve belli bir zühdî bağlama oturturulması icap eden bir yapıya sahiptir. Aksi takdirde çeşitli tehlikelere kapı aralanabileceğini ifade eden Kısakürek, aşkın ihtiyaç duyduğu disiplini zühd ve takvanın yani şariat mefhumunun sağlayabileceğini düşünmektedir.¹⁰¹

“Her tarikat aynı mukaddes noktaya giden birer yolken, yolun istikamet hususiyetlerini muhafazada bugün Nakşîlikten başkası kalmamıştır. O da gerçek Nakşî olmak şartıyla...”¹⁰² ifadelerini kullanan Necip Fazıl, tasavvufu bir amaç birliği içinde ele alırken bu usullerden Nakşibendîliğin esas istikameti koruduğunu dile getirerek tercihini belirtmiştir. Kısakürek’in tasavvuf sisteminin temsilcisi olarak kabul ettiği Nakşibendîlik tercihi, tasavvufî yollar arasında yapılan değerlendirmelerde de açık bir şekilde görülmektedir.

¹⁰⁰ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 113.

¹⁰¹ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 114.

¹⁰² Kısakürek, *O ve Ben*, 214.

Tasavvufî düşüncenin inanç boyutu hususunda ise İmâm Rabbânî'nin sistemleştirdiği Vahdet-i Şuhûd görüşünü benimseyen Necip Fazıl, bu mesele hakkında şu ifadeleri kullanır: “İmam-ı Rabbânî Hazretleri bütün vahdet-i vücudu zevken tasdik ettikten sonra onu eşyada bir şuhud vahdeti, delâletler vahdeti olarak ele alır. Esası «vahdet-i şuhud»a bağlar. «Vahdet-i şuhud» da budur ve eşyanın gölge vücudunu kabulden ibarettir. Yani gölge vücut «var»dı.”¹⁰³

Necip Fazıl'a göre vahdet-i şuhûdun aksine varlığı yalnızca Hakk'ın varlığı olarak birleyen vahdet-i vücûd hadisesi ise sözcüklerle tam olarak izah edilemeyen bir hakikat olarak sadece sezilen fakat kelama dökülemeyen bir meseledir. Bu noktada Kısakürek, İbnü'l-Arabî'nin “Eşya yoktur” vecizesi ile sistemleştirdiği bu görüşü, varlık arayışlarının üstünü kapatan bir hakikat perdesi olarak nitelendirir: “«Şeyh-i Ekber» lâkaplı Muhiddin-i Arabî Hazretlerinin «Vahdet-i Vücûd» dâvası malûm... Bu dâvaya göre müessir (Allah), esere (Kâinata) mutabıktır. Pek az insan Muhiddin-i Arabî'nin muradını anlayabilmiş ve yanlış tefsir yüzünden bir çoğu helake gitmiştir.”¹⁰⁴

Nitekim İbnü'l-Arabî'ye göre varlık Hakk'ın dışındaki hiçbir şeye tahakkuk etmemektedir. Evrendeki bütün varlıklar Hakk'ın tecellileri iken hakiki olan ise sadece O'dur. Bu düşünce sistemini akıl yoluyla kavramaya çalışanların kolay bir şekilde vehme düşebileceğini savunan Necip Fazıl, ancak keşf ve şuhûd yoluyla bu meselenin idrak sırrına erişilebileceği kanaatindedir. Bu noktada İmâm Rabbânî'nin vahdet-i şuhûd görüşünü, İbnü'l-Arabî'nin doktrinlerini doğrulayan bir denge unsuru olarak ele alır. Vahdet-i vücûd meselesi üzerinde yalnızca sebebiyet verecek durumlara karşı vahdet-i şuhud görüşü devreye girmektedir. Buna göre vahdet-i vücûd öğretisini doğrudan reddetmeyen İmâm Rabbânî, tehlikeli olabilecek yanlış anlamaları temizleyerek vahdet-i şuhûd anlayışını ortaya koymuştur.¹⁰⁵ Bu hususu İmâm Rabbânî'nin tüm vâhidleri yerli yerine oturturması olarak nitelendiren Kısakürek, şeriat, tasavvuf, zahir ve bâtın olmak üzere tüm hakikatlerin Rabbânî'de birleştiğini belirtmektedir.¹⁰⁶

Nitekim İmâm Rabbânî'ye göre Allah bir ve mutlak varlık iken mahlûkat ise Hakk'ın ötesinde yaratılmış olmanın hudutları içerisindedir. Hakk'ın dışında bir varlığın

¹⁰³ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 118.

¹⁰⁴ Kısakürek, *O ve Ben*, 75.

¹⁰⁵ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 116.

¹⁰⁶ Kısakürek, *O ve Ben*, 75.

olmadığını değil, O’ndan ötesinin varlıkta yalnızca şahitlikte bulunduğunu bildiren Rabbânî, yaratan ve yaratılmışlar arasına ontolojik bir sınır çizer. Necip Fazıl da bu görüşü benimseyerek bu anlayışı “eşyayı yalnızca gölge-vücut” olarak kabul etmek şeklinde tanımlar.¹⁰⁷

Vahdet-i şuhûd görüşünü tamamlayıcı bir sistem olarak gören Necip Fazıl, bu yaklaşımın vahdet-i vücûda karşı üsûnlüğünü şu şekilde ifade eder: “Muhiddin-i Arabî Hazretleri müessirden ziyade eser üzerinde derinleşmiştir. İmam-ı Rabbani de doğrudan doğruya müessirde... Elbette ki, müessir eserin üstündedir.”¹⁰⁸

Kısakürek’in ifadelerinden anlaşıldığı üzere kendisi İmam Rabbânî ve İbnü’l-Arabî arasında bir tezatlık kurmadan bütünleştirici bir yaklaşım içerisinde, vahdet-i şuhûdun vahdet-i vücûda karşı tercih edilebilirliğinin dayanaklarını sunmuştur. Bu yaklaşım çerçevesine göre İbnü’l-Arabî’yi ve onun düşünce sistemini inkar söz konusu değildir. Bununla birlikte vahdet-i şuhûd düşüncesinin tam ve kat’î tashih ediciliği üzerinde durulmaktadır. Nitekim Necip Fazıl bu durumu şu şekilde izah eder: “Şeyh-i Ekber’i tasdik ve tenzih ile beraber, biz, mizacımızın İmam-ı Rabbânî üzerinde olduğunu ileriye süreriz.”¹⁰⁹

1.1.5.4. Tasavvufî Eserleri

Tasavvuf olgusu Necip Fazıl’ın düşünce ve edebiyatında oldukça önemli bir yere sahip olan mühim bir meseledir. Tasavvufu İslam’ın ruhi hayatı olarak gören yazar, doğrudan veya dolaylı şekilde tasavvufla alakalı birçok hususa eserlerinde yer vermiştir. Kısakürek döneminin kişisel ve toplumsal problemlerinin kökeninde yatan eksikliklerin çözümünü tasavvuf ilminde bulmuş, Büyük Doğu ideali bünyesinde bulmuş olduğu bu gerçekliği eserlerine de yansıtmıştır.

Necip Fazıl Abdülhakim Arvâsî ile tanıştığı 1934 senesine kadar yazmış olduğu *Örümcek Ağı* ve *Kaldırımlar* isimli eserlerinin dışındaki neredeyse tüm eserlerinde tasavvufu bir kaynak noktası olarak kabul ederek ondan faydalanmıştır. Doğrudan tasavvuf bahsini ele aldığı çeşitli eserleri mevcut olmakla birlikte öykü, roman, şiir ve tiyatro alanında kaleme almış olduğu eserlerinde de çeşitli tasavvuf unsurlarına yer vermiştir. Bu kısımda yazarın

¹⁰⁷ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 118.

¹⁰⁸ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 116.

¹⁰⁹ Kısakürek, *O ve Ben*, 75.

birkaçı kendisine ait, birkaçı İslam alimlerine ait sadeleştirme tasavvuf eserlerinden bahsedeceğiz.

Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu: Bu eser Necip Fazıl'ın "İdeolocya Örgüsüne bağlı olarak benim en başa alınması gereken verimlerimden biri"¹¹⁰ olarak takdim ettiği 211 sayfadan oluşan bir eserdir. İlk basımı 1982 yılında yapılmış olan bu eser, 1960'lı senelerde Ramazan ayında konferans olarak üç kere verilmiştir.

İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Batı tefekkürünün tarihi, detaylı bir şekilde tahlil edilip muhakeme edilirken; ikinci bölümde ise İslam tasavvufu ve tarihi ile ilgili çeşitli meseleler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.¹¹¹ Kısakürek bu eserinde İslam tasavvufu bünyesinde Doğu ve Batı muhasebesini ele almıştır.

Veliler Ordusundan 333: İlk basım yılı 1948 olan eserde 333 velinin yaşam öyküsü anlatılmaktadır. Eserin son şekli bizzat Necip Fazıl tarafından 1976 yılında verilmiştir.¹¹² Büyük Doğu Dergisi'nde "Halkadan Pırıltılar" ismi altında tefrika edilmiştir. Tezin ileriki bölümlerinde bu seri yazı hakkında detaylı bilgi verileceği için burada ayrıca tahlil etmeyeceğiz.

Başbuğ Velilerden 33: Müellif bu eserinde ise kutsal emanetleri günümüze kadar ulaştıran 33 büyük velinin hayat hikayelerine yer verir. Eserin ilk basım yılı 1959, son basım tarihi ise 1966'dır. Necip Fazıl bu eserini de Büyük Doğu Dergisi'nde "Altun Halka" ismiyle parça parça neşretmiştir.

Gönül Nimetleri: Necip Fazıl İmam Kastalani'nin *El-Mevahibü'l-Ledüniyye* isimli eserini Gönül Nimetleri adıyla Şair Bâki tercümesinden kendi üslubu ile sadeleştirmiştir. Hz. Peygamber'in hayatının anlatıldığı eser, "İlk ve Son Peygamber", "Gaza ve Fetihler", "İsim ve Mana", "Aile Kadrosu", "Teşkilat ve İdare", "Mukaddes Şekil", "Ahlak ve Adet", "Mucize", "Haslet ve Fazilet" olmak üzere dokuz bölümden oluşmaktadır.¹¹³

Tasavvuf Bahçeleri: *Es-seyyid Abdülhakim Arvâsî Tasavvuf Bahçeleri* adlı eser Abdülhakîm Arvâsî'ye ait olmakla birlikte Necip Fazıl tarafından sadeleştirilmiştir. Büyük Doğu yayınları tarafından yayımlanan eserin ilk basım tarihi 1968 yılıdır. Eserin giriş kısmında tasavvuf kelimesinin tarifi ve doğuşu ile ilgili bilgiler yer alır. Kitabın

¹¹⁰ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, 1.

¹¹¹ Hatice Özdil, "Necip Fazıl Kısakürek. Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 4/1 (Haziran 2022), 154.

¹¹² Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufi Düşünce*, 87.

¹¹³ Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufi Düşünce*, 90.

mahiyet itibarıyla ele aldığı asıl konu ise nefis, vakt, makam, havatır, murakabe vb. tasavvuf ıstılahları hakkındadır. Eserin bir diğer bölümünde “Nakşî Yolun Hususiyetlerinden” bahsedilirken sonraki bölümde ise muhtelif tasavvuf tabirleri ve bu tabirler arasındaki farklar anlatılmıştır. Son bölümde ise “Vahdet-i Vücut” izah edilmiştir. *Reşehât* : Tam ismi *Şeyh Safiyyüddin Reşahat Can Damlaları* olan eser, Necip Fazıl tarafından sadeleştirilmiştir. Kısakürek bu eserin ön sözünde tasavvuf hikmetleri ve evliya menkıbelerine ait Mevlâna Camî'nin *Nefehat* adlı eseri, öbürüyse aslıyla sadeleştirdiği Şey Safiyyüddin'in *Reşahat* adlı eserleri olmak üzere iki ana eser olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

Eserde Silsile-i Zehebe tabi velilerin menkıbeleri anlatılmaktadır. Bununla birlikte Abdülhalik Gücdüvani'nin sistematik hale getirdiği tarikin esas ölçüleri ve Ubeydullah Ahrar Hazretleri'nin hayat hikayesine yer verilir.

Rabita-i Şerife: Abdülhakîm Arvâsî'nin *Rabita-i Şerife* adlı eserinin sadeleştirmesi olan eser, rabita usul ve adabından bahsetmektedir.¹¹⁵ Nakşîlik tarikatında uygulanmakta olan Rabita-i Şerife'nin keyfiyetiyle ispatına dair bir risale olan bu eserde rabita hususu haricinde Arvâsî'nin ders, takrir ve mektuplarından meydana gelen ruh risalesine yer verilmiştir.¹¹⁶ Eser ilk olarak 1974 yılında basılmıştır.

1.2. Büyük Doğu Dergisi

1.2.1. Büyük Doğu Kavramının Doğuşu

Necip Fazıl'ın bütün fikir dünyasını çerçeveleyen “Büyük Doğu” kavramı, yazarın gerek söylemlerinde gerek eserlerinde sıklıkla tekrar ettiği çok amaçlı ve çok fonksiyonlu bir kavramdır. Kısakürek'in “fikriyatımın çerçevesi” olarak bahsettiği bu tabir, yazarın her türlü tefekkürünü kuşatan bir oluşumu ifade eder.¹¹⁷

Yazar nezdinde bu denli mühim olan bu düşünce sisteminin ortaya çıkışı ve ilk kez hangi vesile ile kullanıldığı önem arz etmektedir. Büyük Doğu kavramının doğuşu Necip Fazıl'a İstiklal Marşı yazması teklif edilmesi üzerine olmuştur. İçinde hiçbir hâs isim geçmemek

¹¹⁴ Necip Fazıl Kısakürek, *Şeyh Safiyyüddin Reşahat* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2018), 6.

¹¹⁵ Hasan Artıran, *Necip Fazıl Kısakürek'te Toplumun Kurucu Unsuru Olarak Din* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 23.

¹¹⁶ Kılıç, *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufi Düşünce*, 91.

¹¹⁷ Necmettin Turinay, “Büyük Doğu: Bir Kavramın Doğuşu”, *Necip Fazıl Kısakürek*, ed. Mehmet Nuri Şahin - Mehmet Çetin (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1.Basım, 2004), 219.

ve kendi anlayışına göre yazmak şartıyla bu teklifi kabul eden Kısakürek, *Büyük Doğu Marşı* 'nı yazmış fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesi nedeniyle marş kendisine İstiklal Marşı olarak takdim edilemeyince Kısakürek'in yazmış olduğu şiir Büyük Doğu Marşı olarak kalmıştır.¹¹⁸ Necip Fazıl 1938 yılında yazmış olduğu “Büyük Doğu Marşı” isimli şiirinde ilk defa Büyük Doğu tabirini kullanmıştır. Söz konusu ifade ilgili şiirde şu şekilde geçmektedir: “Doğsun Büyük Doğu, benden doğacak.”¹¹⁹

Bu kavramın içerdiği mana derinliği zamanla esas kimliğini kazanmıştır. Şöyle ki Büyük Doğu tabiri ilk ortaya çıktığı 1938’li yıllarda fikrî ve felsefî bir muhteva olmaktan ziyade o dönemin şartlarından kaynaklanan siyasi bir tutum ağırlıklıdır.¹²⁰ Zaman içerisinde zenginleşen kavram, daha sonraki yıllarda farklı bir fikir evrenini ifade etmeye başlamıştır. “Büyük Doğu” kavramı ilerleyen zamanlarda ruh bünyesinde bir dava niteliği kazanarak “Büyük Doğu=İslam” anlayışına evrilmiştir.¹²¹

Nitekim yazarın *İdeolocya Örgüsü* adlı eserinde Büyük Doğu kavramına çizdiği sınır ve kapsam bu noktada kayda değerdir:

“Büyük Doğu’nun kucakladığı ve bütünleştirdiği Şark, vatan sınırları dışında herhangi bir ırk ve coğrafya plânına bağlı değildir. Biz Büyük Doğu’yu, öz vatanımızdan başlayarak güneşin doğduğu istikameti kurcalayan bir madde ve kemmiyet zemininde aramıyoruz. Biz Büyük Doğu’yu, vatanımızın bugünkü ve yarınki sınırlarıyla çevrili bir ruh ve keyfiyet plânında arıyoruz. O, kendini mekân çerçevesinde değil, zaman çerçevesinde gerçekleştirmeye talip...”¹²²

Necip Fazıl bünyesinde “Doğu” kelimesinin ifade ettiği anlam oldukça derinlikli bir boyuta sahiptir. Nitekim onun Doğu ile çizdiği sınırdaki kastettiği esas unsur “ruh” kavramı olmakla birlikte Doğu tabiri ruhun doğuşu ve ruhî ilerleme seyirlerinin meydana geldiği bir coğrafya manası taşımaktadır.¹²³

¹¹⁸ Kısakürek, *O ve Ben*, 182.

¹¹⁹ Necip Fazıl Kısakürek, “Büyük Doğu”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/4 (Ekim 1943), 12.

¹²⁰ Ramazan Gülendam, “Büyük Doğu ve Büyük Doğu Çevresi”, *Uluslararası Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu*, ed. Alim Gür vd. (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 371.

¹²¹ Gülendam, “Büyük Doğu ve Büyük Doğu Çevresi”, 371.

¹²² Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2000), 10.

¹²³ Hayri Melih Kurt, *Büyük Doğu İdeolojisinin Yakın Dönem Türkiye Siyasetine Etkisi: İdeolojik ve Sistemsel Bir İnceleme* (Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 11.

1.2.2. Büyük Doğu İdeolojisi

Necip Fazıl'ın "adımız, davamız, mânamız" olarak nitelendirdiği büyük doğu ideolojisi, İslam'ı merkeze alan bir inanış ve görüş manzumesidir.¹²⁴ Kısakürek'in fikir dünyasını temsil eden bu ideoloji, dinî ve siyasi bir düşünce sisteminin adıdır. Necip Fazıl'ın bizzat kendisi tarafından ortaya koyulan, İslami görüş açısıyla hareket eden bir ideolojidir. *İdeolocya Örgüsü* adlı eserinde Büyük Doğu düşüncesini genel hatlarıyla izah eden yazar, bu ideolojiyi yeni zaman ve mekân alemine İslam ahlâkını aşılacak bir dünya görüşü olarak sunmaktadır.¹²⁵ Buna göre insandan evrene, toplumdan devlete kadar ne denli görüş varsa hepsi İslam'da mevcuttur:

"Biz kâinat görüşünün İslam'da, dünya görüşünün İslam'da, insan görüşünün İslam'da, iktisadî ve içtimaî adalet görüşünün İslam'da, müsbet bilgiler görüşünün İslam'da, güzel sanatlar görüşünün İslam'da, kadın görüşünün İslam'da, devlet görüşünün İslam'da, ordu görüşünün İslam'da, siyaset görüşünün İslam'da bulunduğu ve bütün bu davaları ancak Yirminci Asrın ruh ve kafa çilesi içinde süzülecek bir tahlil ve terkip gözünün heykelleştirebileceğine ve bu heykelleştirme işinin bütün cihanda eşi görülmemiş bir ideolocya binası kuracağına, onun da isminin hem zaman ve hem mekân ölçüsüyle "Büyük Doğu" olduğuna inanıyoruz!"¹²⁶

Necip Fazıl'ın arzu ettiği ve olmasını murad ettiği yeni bir nizam sistemini ifade eden Büyük Doğu'nun gayesi, sınırları İslami anlayışla çizilen kaidelerin toplum menfaati için en ideal yöntem olduğunu ortaya koymaktır. Bu çerçevede bütün değer ve yargıların İslami ölçüler ışığında tatbik edilmesi, ancak yeni bir ideolojinin ortaya çıkması ile mümkün görülmektedir.

Bu nedenle Büyük Doğu, Kısakürek'in zihin dünyasında yalnızca bir dergi ismi olmayıp İslam'ın savunuculuğunu üstlenen bir düşünce hareketini ifade etmektedir. Yazar, söz konusu derginin ilk sayısının ilk cümlesinden itibaren bu hususu net bir şekilde ortaya koymuştur: "Büyük Doğu, bir mefkûrenin ismi... Büyük Doğu, doğuş hâdisesinin ismiyle beraber şarka da işaret... Şu kadar ki, Büyük Doğu'nun işaret ettiği Şark, Türk vatanının sınırları dışında herhangi bir coğrafya planını kucaklamıyor."¹²⁷

¹²⁴ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, 9.

¹²⁵ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, 101.

¹²⁶ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, 106.

¹²⁷ Kısakürek, "Büyük Doğu", *Büyük Doğu Dergisi* 1/1 (Ekim 1943), 2.

Daha ilk yazısında Doğu imgesini İslam dünyasının sınırlarıyla çizen yazar, onu resmederken büyük bir medeniyet olan Türk milleti simgesini kullanmıştır.¹²⁸ Kısakürek'in bahsettiği mefkûre bünyesinde Büyük Doğu, bir ideal niteliği taşımakla birlikte coğrafi manada Türk vatanı ile sınırlı bir tanımlamayı içermektedir. Bu noktada Büyük Doğu'nun ne olduğu hususu aslında Necip Fazıl'ın doğu ve batı terimlerine bakış açısı ile ilgilidir. Yazar nezdinde Doğu kavramı, Müslüman Türk milletine has düşünsel bir tesise işaret etmenin yanında Doğu ile asıl kastedilen maneviyattır ve İslami değerleri kapsamaktadır. Büyük Doğu ideolojisinin doğduğu zamandan bu yana dışta "Batılı" ve içte "Baticı" kesim tarafından yokluğa mahrum edilmeye çalışıldığını savunan Necip Fazıl, bu ideolojinin her şeye rağmen fert ve toplum ruhunda yer edinip, kendisini muhafaza etmeyi başarabildiğine inanmaktadır.¹²⁹

Bu anlayışın ana hedefi eşya ve hadiselerin zaman ve mekânın koşullarına binaen İslam'a uyarlanmasıdır. Bu bağlamda Kısakürek, Büyük Doğu'nun temel görevini İslami değerleri yaymak ve gerektiğinde müdafaa etmek olarak görmektedir.¹³⁰ Nitekim yazar savunucu olduğu bu zihniyetin bağlı olduğu yepyeni dünya görüşünün davasını şu sözlerle dile getirir: "Bu dünya görüşü, sadece sâf ve gerçek İslâm ruhunun, dün, bugün ve yarını, hakları, hakikatleri ve tecrübeleriyle bütün Doğu ve Batı dünyasını kucaklamış olan dâvasından ibarettir."¹³¹

Her şeyin Doğu'dan geldiğini belirten yazar, ruhun bütün binasını Doğu'nun temelleri üstünde görmek gerektiğini ifade eder.¹³² Zira Doğu mefhumu ruhumuzun ilk ve büyük marifetlerine sahne olmuştur.¹³³ Kısacası Büyük Doğu ideolojisi, pek çok çerçeveyi içine alan ideal bir düşünce tasavvurudur.

1.2.3. Büyük Doğu Dergisi'nin Kuruluşu

Necip Fazıl Kısakürek, Ağaç Dergisi ile birlikte ilk dergicilik deneyimini gerçekleştirmiştir. Büyük Doğu Dergisi Necip Fazıl'ın Büyük Doğu fikriyatına doğru ilk

¹²⁸ Haksal, *Büyük Doğu Irmağı*, 224.

¹²⁹ Kurt, *Büyük Doğu İdeolojisinin Yakın Dönem Türkiye Siyasetine Etkisi: İdeolojik ve Sistemsel Bir İnceleme*, 12.

¹³⁰ Ahmet Yalçın, "Türkiye' de Bir Dini İhya Hareketi Olarak: Büyük Doğu", *Yeni Türkiye* XXIX/219 (2021), 124.

¹³¹ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, 14.

¹³² Kısakürek, "Her şey Doğudan Geldi", *Büyük Doğu Dergisi* 1/2 (Ekim 1943), 2.

¹³³ Kısakürek, "Her şey Doğudan Geldi", 2.

emekleme olarak tasvir ettiği Ağaç Dergisi’nden 7 yıl sonra 1943 senesinin Eylöl ayında çıkmıştır.¹³⁴

Kısakürek Büyük Doğu Dergisi’ni hazırlamayı planladığı dönemlerde fıkra yazarlığına devam etmektedir. Sekiz ay kadar *Haber* gazetesinde fıkra muharrirliği yaptıktan sonra 28 Ağustos 1939 senesinde *Son Telgraf* gazetesine geçerek “Çerçeve” yazıları yazmaya başlamıştır. Büyük Doğu Dergisi’ni yayınlamaya karar vermesinin ardından *Son Telgraf* gazetesinden 24 Kasım 1943’te ayrılan Necip Fazıl, 17 Eylöl 1943 yılında Büyük Doğu Dergisi’ni yayın hayatına başlatmıştır.¹³⁵

Büyük Doğu Dergisi’nin çıkış serüveni bizzat Necip Fazıl tarafından ilgili derginin 14. sayısında okuyucuya aktarılmıştır:

“Necip Fazıl Kısakürek ayda 5 – 600 lira kazanan bir adam olmasına rağmen hayatının her devrinde parasız bir adam olarak yaşamıştır. Bu yüzden, yıllardan beri ruhunda yatmakta olan (Büyük Doğu) mefkûresi ve mecmuası için kendisine sermayedar bir ortak aramış ve başlangıçta (Ülkü) matbaası sahibi Faruk Gürtunca’yı bulmuştur. İki ortak arasında, bazı yazı ihtilafları yüzünden münasebet bozulunca Necip Fazıl, artık (Büyük Doğu)’yu tek başına bir tesis etmeyi bir haysiyet borcu bilmiş ve ihtiyar annesinin bir komşusundan borç alarak kendisine verdiği 400 liradan başka, vaktiyle (Para) piyesinin hasılâtıyla karısına aldığı astırgan bir kürkü koluna attığı gibi Maraşlı bir tüccara giderek kürkü rehin bırakmak şartı ile birkaç bin lira borç istemiştir. Bu Maraşlı tüccar, Necip Fazıl gibi Maraş’ın en eski bir hanedânına mensup bir fikir ve sanat adamının bu müracaatı karşısında ağlayacak kadar müteessir olmuş; rehini reddetmiş ve Necip Fazıl’a senetsiz, sepetsiz istediği parayı vermiştir. Bu güzide ruhlu tüccar, Büyük Doğu’nun iktisadi yazılarını yazan Ali Rıza Pişkin’dir. İşte Büyük Doğu böyle çıktı; bu çıkıştan sonra da en büyük muvaffakiyetini kazandı vesaire...”¹³⁶

Aktarılmış olduğu üzere Necip Fazıl bu şekilde dergiyi tek sorumlu olarak çıkarıp yayımlamaya başlamıştır. Başlangıçta bir edebiyat dergisi hüviyeti ile çıkan dergi, zamanla edebî, fikri, siyasi, dinî vb. pek çok hususiyeti içeren ve İslami hassasiyetleri vurgulayan bir dergi olması bakımından dikkat çekmiştir.

¹³⁴ Kısakürek, *Babîli*, 216.

¹³⁵ Şule Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2016), 24.

¹³⁶ Kısakürek, “Büyük Doğu Nasıl Çıktı”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/14 (Ekim 1943), 8.

1.2.4. Büyük Doğu Dergisi'nin Genel Özellikleri

İkinci Dünya Savaşı sebebiyle ekonomik ve siyasi sorunların olduğu bir baskı ve sansür ortamında çıkmaya başlayan Büyük Doğu Dergisi'nin yayın hayatındaki sürekliliği hukuki, siyasi ve iktisadi pek çok faktör nedeniyle sekteye uğramıştır. Dolayısıyla dergi yayımlandığı günden beri aralıklarla çıkmıştır.

Ezanların Türkçe okunduğu, çeşitli baskı ve sansür dayatmalarının söz konusu olduğu bir ortamda kendine bir yer bulmaya çalışan dergi, İslam'ı ana merkezine yerleştirmiş ve muhalif içeriğiyle davasını savunmaktan geri durmamıştır. Bu dönemde komünizm karşıtı bir duruş sergileyen Necip Fazıl, özellikle Büyük Doğu Dergisi temelinde Alman faşizmine karşı bir tavır ortaya koymuş, bu karşı tutumu ilgili derginin kapaklarında dahi gözlemlenmektedir. Dergi kapaklarında verilen mesajlar muhtelif resim, simge ve yazılarla ifade edilmiştir. Muhtevaya uygun bir üslupla hazırlanan kapaklarda devrin hükümetine, devlet sistemine, toplumsal sorunlara yönelik eleştiriler yer almış, Büyük Doğu ideali ve fikri vurgulanmıştır.¹³⁷ Necip Fazıl'a göre derginin çıkış nedeni ise yeni bir cemiyet sistemi telakkisiyle ülkedeki düşünce ve ideoloji eksikliğinin giderilmesidir.¹³⁸

17 Eylül 1943'ten 5 Haziran 1978'e kadar tam otuz beş yıllık süre içinde aralıklarla yayın hayatına devam eden Büyük Doğu Dergisi, toplamda on beş devre ve beş yüz elli beş sayı olarak yayımlanmıştır. Her devrede derginin sayı numarası birden başlamıştır. Büyük boy olarak hazırlanan dergi, kapaklar da sayfa adedine dahil olmak üzere toplamda on altı sahifedir.

Büyük Doğu Dergisi çeşitli zamanlarda baskı ve kapatılmalara maruz kalsa da her seferinde tekrar çıkmaya devam ederek günlük, haftalık ve aylık gibi farklı periyotlar halinde neşredilmiştir.

1.2.5. Yayın Serüveni

1.2.5.1. Yayın Tarihçesi

¹³⁷ Ziya Kılıç, *Büyük Doğu Mecmuası'nın Yayın Hayatına Başlaması, Yapısı, Yayın Politikası, Sosyal ve Siyasî Görüşleri (1943-1951)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 16.

¹³⁸ Kuru, *Türkiye'de Antisemitizm ve Büyük Doğu Dergisi*, 48.

Büyük Doğu Dergisi, Cumhuriyet kurulduktan 20 yıl sonra yayına başlamıştır. Yazar kadrosu Cumhuriyet öncesi ve sonrasına dair gerekli bilgi ve donanımına sahip kimselerden meydana geldiği için bu kadro toplumun arzu ve isteklerine, Cumhuriyetin kuruluş güçlüklerine yazılarında yer vererek bu hususlara dikkat çekmişlerdir.¹³⁹ “Beklediğimiz İnkılap¹⁴⁰”, “Son Çeyrek Asrın Muhasebesi¹⁴¹”, “Başbakan¹⁴²”, “İnkılap Şeklinde İrticai Ele Almak¹⁴³” başlıklı yazılar bunlardan sadece bazılarıdır.

Kısakürek, 1943-1944 arasını kapsayan devreyi “İbtidai Devre” olarak isimlendirip diğer dönemler için bir hazırlık safhası kabul etmiş ve tasnif dışı tutmuştur. 1945-1948 yılları arasındaki 87 sayılık evre ise 3 kere kapatılma durumuyla karşı karşıya kaldığı için 3 devre içinde sayılmış, 5 aylık son evre ise 16. Devre olarak çıkmıştır.¹⁴⁴

1.2.5.2. Yayın Devreleri ve Kesintiye Uğrama Zamanları

Büyük Doğu Dergisi, her hafta cuma günleri çıkan haftalık bir dergidir. Fakat bazı dönemler günlük ve aylık olarak da yayımlanmıştır. Nitekim 321 sayı haftalık, 227 sayı gazete biçiminde günlük, 7 sayı da aylık olarak çıkmıştır.

Birinci Devre: Necip Fazıl’ın “İbtidai Devre” adını verdiği bu devre 17 Eylül 1943 – 5 Mayıs 1944 tarihleri arasında haftalık 30 sayı yayımlanmıştır. Kısakürek bu devreyi okuyucu kesimini belirlemek ve yayın hazırlığı yapmak amacıyla çıkarmıştır.¹⁴⁵

Necip Fazıl iktidarın baskı ve yasaklamaları karşı karşıya kalmamak adına ilk devrede daha temkinli bir yayın politikası izlemiştir.¹⁴⁶ Fakat buna rağmen dergi 31 Aralık 1943 yılında çıkan 16. sayısından sonra “Dinî neşriyat yapmak ve rejimi beğenmemek” gerekçesiyle 1 ay 4 gün süreyle kapatılmıştır.¹⁴⁷ 4 şubat 1944’te 17. sayı ile tekrar yayına devam eden Büyük Doğu, okuyucuya hem yeniden çıkış müjdesi vermiş hem de daha önceki kapanışın nedenini “elde olmayan sebepler” olarak aktarmıştır: “Büyük Doğu elinde olmayan ve kendi iç bünyesine ve öz iradesine taallük etmeyen sebepler yüzünden

¹³⁹ Bünyamin Kayalı, *İslamcı Dergilerde Ekonomiye Bakış: Büyük Doğu ve Hareket Dergisi Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8.

¹⁴⁰ Büyük Doğu, “Beklediğimiz İnkılap”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/37 (Temmuz 1946), 2.

¹⁴¹ Habi Adem Pelister, “Son Çeyrek Asrın Muhasebesi”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/77 (Ocak 1948), 13.

¹⁴² Be.De., “Başbakan”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/4 (Kasım 1949), 8.

¹⁴³ Raif Organ, “İnkılap Şeklinde İrticai Ele Almak”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/30 (Ekim 1950), 6.

¹⁴⁴ Ak, *Necip Fazıl ve Büyük Doğu*, 269.

¹⁴⁵ Büyük Doğu, “Sizinle Başbaşa”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/1 (Kasım 1945), 16.

¹⁴⁶ Kısakürek, *Babıâli*, 262.

¹⁴⁷ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arş. Kataloğu (BCA), 18 Şubat 1944, Dosya No: 570, Gömlek No: 4, Kutu No: 86.

birkaç hafta kapalı kaldıktan sonra bugün sevgili okuyucularının kucağına atılıyor. Dostlarımıza müjde ve düşmanlarımıza kara haber!”¹⁴⁸

Bakanlar Kurulu’nun emriyle gelen ikinci kapatma kararı Birinci Devre’yi sona erdirmiştir. Derginin kapanmasına neden olan hadise ise 30. sayıda “Peygamber Sözleri” başlığı altında yer alan “Allah’a itaat etmeyene edilmez” Hadis-i Şerifidir.¹⁴⁹ Dönemin hükümeti Cumhuriyet Halk Partisi, “dini propaganda” gerekçesiyle derginin yayın serüvenine son vermiştir.¹⁵⁰

Birinci Devre’de dinî içerikli yazılardan ziyade edebî ve İkinci Dünya Savaşı’na karşıtlık içeren yazılar yer almıştır. Kültür, edebiyat ve sanat alanına dair 159 yazının yer almaktadır.¹⁵¹

Siyasi yazıların çoğunluğu “Hadiselerin Bilançosu”¹⁵², “İç Muhasebe-Dış Muhasebe”¹⁵³ ve “İnkılap Hayatımızdan Safhalar”¹⁵⁴ başlığı altında neşredilmiştir. Demokrasi, politika ve İkinci Dünya Savaşı’na dair çeşitli haber ve analizler paylaşılmıştır. Aynı zamanda “Dünya Harbi” köşesinde İkinci Dünya Savaşı’ndan bazı fotoğraflara yer verilmiştir.

Dini nitelikli yazılar ise yoğun olmamakla birlikte mevcuttur. “Tanrı Kulundan Dinlediklerim” başlıklı seri yazı bu devrede yayımlanmaya başlamış, 25 sayı boyunca neşredilmiştir. “Peygamber Sözleri”¹⁵⁵ başlığı altında Mehmet Arif Bey’in *Binbir Hadis* eserinden hadis-i şerif alıntıları paylaşılmıştır.

İkinci Devre: 2 Kasım 1945 yılı itibariyle yeniden yayımlanmaya başlayan Büyük Doğu, 2 Nisan 1948’e kadar haftalık olarak toplamda 87 sayı çıkartmıştır. Dergi bu devre ile beraber asıl kimliğini kazanarak esas gayesine ulaşmıştır. Nitekim Necip Fazıl ikinci devreyi başlangıç noktası olarak kabul etmekte, birinci devrede edinilen kıymetlerin gerçek hünerine şimdi mazhar olunacağını ifade etmektedir.¹⁵⁶ Ayrıca bu dönem derginin

¹⁴⁸ Büyük Doğu, “Müjde ve Kara Haber”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/17 (Şubat 1944), 8.

¹⁴⁹ M.K., “Peygamber Sözleri”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/30 (Mayıs 1944), 10.

¹⁵⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arş. Kataloğu (BCA), 5 Mayıs 1944, Dosya No: 29, Gömlek No:19, Kutu No: 105.

¹⁵¹ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 34.

¹⁵² Rıza Çandır tarafından kaleme alınan yazılar, Birinci Devre’nin “1-3., 5-6., 8-10., 12-15., 17-20.” sayılarında neşredilmiştir.

¹⁵³ Necip Fazıl Kısakürek’in “Be.De” mahlasıyla neşrettiği yazılar ilgili devrenin, “11., 23-30.” sayılarında neşredilmiştir.

¹⁵⁴ Kazım Nami Duru tarafından kaleme alınan yazılar, ilgili devrenin 18-23. ve 26-30. sayılarında neşredilmiştir.

¹⁵⁵ Mehmet Arif Bey tarafından kaleme alınan yazılar, ilgili devrenin 24-25. ve 27-30. sayılarında neşredilmiştir.

¹⁵⁶ Büyük Doğu, “Sizinle Başbaşa”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/1 (Kasım 1945), 16.

edebiyat, kültür-sanat muhtevası açısından en zengin olduğu devredir. Kısakürek nitelikli bir kadro ve yazı içeriğine sahip olan bu devrenin sahip olduğu bu yayın politikasından şu şekilde söz etmiştir:

“Büyük Doğu ideâlini tezatsız bir fikriyat halinde ve “İdeolocya Örgüsü” başlığı altında gerçekleştirirken, bir şey sanılan çoğu kof şöhretlerden faydalanmak, bunlara dâvanın kıyıcığundan, köşeciğinden, (anti tez) tarafından olsun, roller vermek; komünist olsalar bile, gizli içleriyle değil, açık dışlarıyla ideâle ters düşmeyecek yazılarını memnurlukla neşretmek, böylece onlara Büyük Doğu'yu teslim etmek yerine onları görünebildikleri kadariyle teslim almak ve istikbâlin yeni neslini, o tarihten en aşağı 20 yıl sonraki Büyük Doğu neslini beklemek... İşte, Büyük Doğu'nun bugün tam 32 yıllık kadro politikası sadece ve sadece bu olmuştur. Ve bugün, yetişmiş bulunanlardan hepsi, Büyük Doğu mihrakında toplu bulunmasa ve bazıları kendi başlarına maceralara girişmiş bulunsa da partisi, ocağı, gazetesi, dergisi ve yayıneviyle hepsi, o mihraktan gelmektedir.”¹⁵⁷

Büyük Doğu Dergisi bu devre içerisinde de kapatılma hadiselerine maruz kalmıştır. Dergi devre içerisinde üç kere kapatılarak protesto edilmiştir. Rejime karşı muhalefet yapmanın getirdiği sonuçların bilince olan Necip Fazıl, her şeye rağmen davasını savunmaktan geri durmayacağına altını çizmiştir.¹⁵⁸ İlk kapatılma hadisesi 13 Aralık 1946 yılının 58. sayısının kapağındaki büyük bir kulak fotoğrafının altında yer alan “Başımıza Kulak İstiyoruz” yazısı sebebiyledir.¹⁵⁹ İsmet İnönü’nün sağırlığına gönderme olduğu gerekçesiyle Devlet reisine hakareten Necip Fazıl’a dava açılmış ve Büyük Doğu 6 ay yayından men edilmiştir.¹⁶⁰

18 Nisan 1947 senesinde 59. sayısıyla yayına devam eden dergi 6 Haziran 1947’de ikinci kez kapatılmak durumunda kalmıştır. Bu seferki kapatılmanın sebebi 65. sayıda yer alan Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın *Sultan Hamid’in Ruhaniyetinden İstimdat* isimli şiiridir.¹⁶¹ Bu şiirin dergide yer alması Atatürk’e hakaret olarak kabul edilmiş, 66. sayıdan sonra kapanan dergi 10 Ekim 1947 yılına değin yayımlanmamıştır.¹⁶²

Dergi 10 Ekim 1947’de yayın hayatına başlasa da 24 Ekim 1947 tarihli 69. sayıda yer alan *Anadolu ve Anadolu* adlı yazı nedeniyle tekrar tepkileri toplamıştır. Dün ve bugün

¹⁵⁷ Kısakürek, *Bâbîâli*, 277.

¹⁵⁸ Büyük Doğu, “Bize Yapılan Sabotaj”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/46 (Eylül 1946), 8.

¹⁵⁹ Kapak, “Başımıza Kulak İstiyoruz”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/46 Aralık 1946), 1.

¹⁶⁰ Kısakürek, *O ve Ben*, 246.

¹⁶¹ Rıza Tevfik, “Abdülhamid’in Ruhaniyetinden İstimdat”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/65 (Mayıs 1947), 2.

¹⁶² Kısakürek, *Bâbîâli*, 289.

arasında bir kıyaslama yapılan yazıda, iktidarın ülkeyi getirdiği halin vahameti Anadolu halkı üzerinden tasvir edilmiştir.¹⁶³ Onu takip eden sayıda ise Cumhuriyet'i 24 maddede eleştiren bir yazının yayımlanması üzerine de iyice dikkatleri üzerine çekmiştir.¹⁶⁴ Bu iki yazı sebebiyle “Rejimi Devirmeye Teşebbüs, Cumhuriyete ve Millete Hakaret, Millî Hisleri Sarsmak” suçlarından dava açılmış ve derginin yetmiş ikinci sayısı kapatılmıştır.¹⁶⁵

Dergi 26 Aralık 1947'de 73. sayısı ile yeniden yayına başlamıştır. Fakat Necip Fazıl üzerindeki baskı ve kısıtlamalar sona ermemiştir. Seksen dördüncü sayıda mahkûmiyet kararının onaylandığını ilan eden Kısakürek, bu açıklamayla birlikte aynı zamanda ikinci devrenin sona yaklaştığını da aktarmıştır.¹⁶⁶ Nitekim 2 Nisan 1948 tarihli 87. sayıda Büyük Doğu'yu kapatma kararından bahsederek ikinci devreyi sona erdirmiştir.¹⁶⁷

Bu devrede Antik Yunan'dan yapılan tragedya çevirileri, Sait Faik Abasıyanık'ın Havada Bulut ve Samiha Ayverdi'nin Mesihpaşa İmamı romanından tefrikalar, “Poetika” başlığı altında şiir türü ile ilgili yazılar, Doğu ve Batı klasikleri ile ilgili eserlerden yapılan alıntılar vb. birçok şey olmak üzere çeşitli bir edebi içeriğe sahip olan dergide edebiyat, kültür ve sanat alanındaki farklı konular 434 yazıda işlenmiştir.¹⁶⁸

İkinci Devre'nin dikkat çeken yönlerinden biri de dini yazılarda meydana gelen artıştır. “Halkadan Pırıltılar”¹⁶⁹, “1 Pırıltı 1000 Işık”¹⁷⁰, “Nur Harmanı”¹⁷¹, “İmam Rabbânî'nin Mektubat'ından Parçalar”¹⁷², başlıklı yazılar Necip Fazıl Kısakürek tarafından neşredilmiştir.

¹⁶³ Kısakürek, “Anadolu ve Anadolu”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/69 (Ekim 1947), 2.

¹⁶⁴ Kısakürek, “24 Maddede 24 Yıl”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/70 (Ekim 1947), 2.

¹⁶⁵ Prof. H. H., “Türk Matbuatı ve Umumi Vicdanı! Sesini Yükselt!”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/73 (Aralık 1947), 6.

¹⁶⁶ Be-De., “Mahkûmiyetimiz”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/84 (Mart 1948), 8.

¹⁶⁷ Kısakürek, “Büyük Doğu'nun Kararı”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/87 (Nisan 1948), 9.

¹⁶⁸ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 41-42.

¹⁶⁹ Necip Fazıl tarafından “Adıdeğmez” müstearıyla 87 sayı yayımlanmıştır.

¹⁷⁰ Necip Fazıl tarafından “Adıdeğmez” müstearıyla ilgili devrenin 9-67., 69-72., 74., 76-80., 82-86. sayılarında yayımlanmıştır.

¹⁷¹ Necip Fazıl tarafından “Hikmet Sahibinin Abidin Kölesi” müstearıyla ilgili devrenin 27-58. sayılarında yayımlanmıştır.

¹⁷² Necip Fazıl tarafından “Ha.A.Ka.” müstearıyla ilgili devrenin 74-87. sayılarında yayımlanmıştır.

Siyasi yazılar ise genellikle “İç-Dış Muhasebe”¹⁷³, “Son Çeyrek Asrın Muhasebesi”¹⁷⁴, “Sen, Ey Hakikat!”¹⁷⁵, “Hal, Bu, Ki”¹⁷⁶ başlıklı yazılar çerçevesinde işlenmiştir.

Üçüncü Devre: Üçüncü Devre 11 Mart 1949 – 26 Ağustos 1949 tarihleri arasında haftalık olarak yayımlanan yirmi beş sayıyı kapsamaktadır. Büyük Doğu yaklaşık 1 yıl kadar kapalı kaldıktan sonra 11 Mart 1949 yılından itibaren yeniden neşredilmeye başlamıştır. Bu evre edebiyat ve kültürel içeriğin en az olduğu, siyasi muhtevanın yoğunlukta olduğu bir devredir. Devrenin ilk sayısında bu durumdan bahseden Necip Fazıl, neden edebî içerikten ziyade siyasi içerikli bir yayın politikasına gidildiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bizce bu şekil, ara yerde edindiğimiz tecrübe ve aldığımız derslerin verdirdiği nihaî karar ifadesidir ve gaye bakımından eskisinden çok daha mükemmeldir. Eski şeklin lüzumsuz lâf, mânasız edebiyat ve faydasız maiyet tarafıdır ki, bugün tasfiye edilmiş bulunmaktadır. Demek ki, marulu yalnız göbeğinden ibaret olarak takdim etmek istedik, bütün kirli ve pörsük yapraklarını, molozlarını attık ve onun için sadece şimşek ve ateşten bir şekil aradık!”¹⁷⁷

Büyük Doğu düşüncesini bir cemiyet çatısı altında toplama arzusunu, bu devrenin 7. sayısında “Tarihi Sual” başlığında dile getirmiştir: “Hükümete başvursak... Kanun yoluyla, (Büyük Doğu) isimli, siyasi, içtimai, fikri ve harsî bir cemiyet teşkili için müsaade almaya teşebbüs etsek... İş ve fikir planımızı programlaştırıp versek, müsaadeyi almaya da muvaffak olsak. Farz bu ya!”¹⁷⁸

Bu idealini gerçekleştirmek adına girişimlerini hız kesmeden sürdüren Kısakürek, gerekli hazırlık çalışmalarını tamamlayarak 28 Haziran 1949’da Büyük Doğu Cemiyeti’ni kurmuş ve 17. sayıda Cemiyetin Ana Nizamnamesi’ni yayımlamıştır.¹⁷⁹ Üçüncü devre boyunca yayımlanan nizamname ve yazılar ile okuyuculara cemiyeti tanıtarak, hedef ve sistemini açıklamıştır.¹⁸⁰ Cemiyet çalışmalarını hızlandırmak ve halk nezdindeki etkisini

¹⁷³ Necip Fazıl tarafından “Be.De.” müstearıyla ilgili devrenin 1-5., 7-24., 26-37., 39-49., 51-55., 57., 67-87. sayılarında yayımlanmıştır.

¹⁷⁴ Hâbil Adem Pelister tarafından 77-84. sayılarında yayımlanmıştır.

¹⁷⁵ Büyük Frederik’ten yapılan alıntılar, ilgili devrenin 3-5., 8-12., 14., 18-21., 23-24. sayılarında neşredilmiştir.

¹⁷⁶ Necip Fazıl tarafından “Bankacı” müstearıyla ilgili devrenin 1-5., 9-12., 16-18., 20. sayılarında yayımlanmıştır.

¹⁷⁷ Büyük Doğu, “Biz”, *Büyük Doğu Dergisi* 3/1 (Mart 1949), 1.

¹⁷⁸ Büyük Doğu, “Tarihi Sual”, *Büyük Doğu Dergisi* 3/1 (Nisan 1949), 2.

¹⁷⁹ Büyük Doğu, “Büyük Doğu Beyannamesi”, *Büyük Doğu Dergisi* 3/17 (Temmuz 1949), 1.

¹⁸⁰ Devre boyunca yayımlanan “Cemiyet” başlıklı yazılar altında Büyük Doğu Cemiyeti’ne dair akıbet ve hususiyetler aktarılmıştır.

arttırmak amacıyla Anadolu seyahatine çıkacağını bildiren Necip Fazıl, 25. sayı ile bu devreyi kapatmıştır.¹⁸¹

Edebiyat ve sanat alanına dair yazıların yayımlanmadığı bu devrede Necip Fazıl'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatını edebi bir dille anlattığı *Çöle İnen Nur* adlı eseri yirmi beş sayı boyunca tefrika edilmiştir. Ayrıca iman ve küfür arasındaki çatışmayı temsil eden iki kişi arasındaki diyaloglardan oluşan “Mümin-Kafir” başlıklı seri yazı, Necip Fazıl Kısakürek tarafından devrenin birçok sayısında yayımlanmıştır.¹⁸² Bununla birlikte İmam Rabbâni'nin *Mektubat*'ından yapılan çeşitli alıntıların yayımlanmasına bu devre de devam edilmiştir.¹⁸³

“1001 Çerçeve”¹⁸⁴ başlığı altında politikaya dair çeşitli yazılar paylaşan Kısakürek, aynı zamanda “İdeolocya Örgüsü”¹⁸⁵ başlığı bünyesinde fikri ve siyasi gerçeklere temas etmektedir.

Dördüncü Devre: 14 Ekim 1949 – 29 Haziran 1951 yılları arasını kapsayan ve haftalık olarak 62 sayı neşretmiş olan Dördüncü Devre, Kısakürek'e açılan davalar neticesiyle birçok kez kapatılmış ve devamlılık gösterememiştir. Necip Fazıl kendisi hakkında 6 ay hapis cezası kararı verildiğini ilgili devrenin onuncu sayısında okuyuculara duyurmuş,¹⁸⁶ fakat her şeye rağmen pes etmeden dergiyi yayımlamayı sürdürmelerini telkin etmiştir.¹⁸⁷ Bakanlar Kurulu, dergideki Said Nursî'nin *Gençlik Rehberi* adlı eserinden yapılan alıntıları sebep göstererek Büyük Doğu'nun 6. sayısından 13. sayısına kadar sekiz baskısının dağıtımını yasaklamıştır.¹⁸⁸

Şubat 1950'de Büyük Doğu Cemiyeti'nin ilk şubesini açmak için Kayseri'ye giden Necip Fazıl, İstanbul'a döndükten sonra polisler tarafından tutuklanması nedeniyle 3 Mart 1950 tarihli 21. sayısının akabinde dergi etkinliklerine ara vermek zorunda kalmıştır.¹⁸⁹ 1950 yılında çıkan genel af sayesinde serbest kalarak 15 Ağustos'ta 22. sayı ile dergiyi yeniden yayımlamaya başlamıştır.¹⁹⁰

¹⁸¹ Büyük Doğu, “Cemiyet”, *Büyük Doğu Dergisi* 3/24 (Ağustos 1949), 1.

¹⁸² Necip Fazıl tarafından ilgili devrenin 2-12., 14., 16., 18-20., 23. sayılarında neşredilmiştir.

¹⁸³ İlgili devrenin 6-12., 14-16., 18-20., 22-24. sayılarında söz konusu eserden alıntılar yayımlanmıştır.

¹⁸⁴ İlgili devrenin 1., 8., 16., 18-21., 24. sayılarında yayımlanmıştır.

¹⁸⁵ İlgili devrenin 11-12., 14., 16., 18-22., 24. sayılarında yayımlanmıştır.

¹⁸⁶ Büyük Doğu, “Durum”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/10 (Aralık 1949), 13.

¹⁸⁷ Büyük Doğu, “Suikast”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/10 (Aralık 1949), 16.

¹⁸⁸ T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arş. Kataloğu (BCA), 19 Ocak 1950, Dosya No.: 52-58, Gömlek No.: 121, Kutu No.: 13.

¹⁸⁹ Kısakürek, *Bâbîâli*, 298.

¹⁹⁰ Kısakürek, “Affetmiyoruz”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/22 (Ağustos 1950), 2.

Ancak bir sene sonra kumarhane baskını komplosu ile karşı karşıya kalan ve tutuksuz yargılanıp serbest kaldıktan sonra 30 Mart 1951 tarihli 54. sayıyı çıkartarak hakkındaki suçlamalara cevap veren Kısakürek'in bu yazısı öne sürülerek dinî propaganda yapmak gerekçesiyle derginin tekrar kapatılmasına karar verilmiştir.¹⁹¹ Bu sürede Kısakürek, 19 gün tutuklu kaldıktan sonra 11 Mayıs 1951'de 55. sayı itibariyle dergiyi yeniden yayın hayatına sokmuştur. Fakat 1 Haziran 1951 tarihli 58. sayıda Büyük Doğu'nun günlük gazete olarak yayına devam edeceğini bildirmiş, 29 Haziran 1951'de ise 62. sayıyı çıkardıktan sonra günlük gazete formatına geçmek amacıyla dördüncü devreyi kapatmıştır.¹⁹²

Bu devredeki yeni edebi ve kültürel içerik hakkında açıklama yapan Necip Fazıl, bu hususa önem verilerek her sayının 10 ve 11. sayfalarının sanat ve edebiyat içeriğine inhisar edileceğini ve “daima o sayfalarda ve en nefis örnekleriyle şiir, nesir, piyes, hikâye, tetkik, tenkid ve saire olarak, her hafta, büyük dâvanın münhasır sanat ve tahassüsiyet plânının da ne güzel çiçeklere zemin teşkil edeceğini” aktarmıştır.¹⁹³

Bu doğrultuda yayın politikasını şekillendiren Kısakürek, ilgili devrenin 10 ve 11. sayfalarında çeşitli yazarların şiir, hikâye, hatırat vb. edebi içeriklerine yer vermiştir. Nitekim kendisinin “Hapishane Notları” adlı hatıratı 23. sayıdan 29. sayıya kadar toplam yedi sayıda neşredilmiştir. Toplam 78 sayıda sanat, edebiyat ve kültür konuları işlenmiştir.¹⁹⁴

Dinî muhteva açısından ise kayda değer bir yoğunluk göze çarpmaktadır. Nitekim *Çöle İnen Nur* eseri bu devrede yayımlanmaya devam ederek 62 sayı boyunca neşredilmiştir. Aynı şekilde “Mümin-Kafir” adlı seri yazı, devre boyunca toplam sekiz sayı yayımlanmıştır.¹⁹⁵ Bununla birlikte Said Nursî'nin *Risale-i Nur* adlı eserinden çeşitli alıntılar paylaşılmış¹⁹⁶, İmam Rabbânî'nin *Mektubat*'ından çeşitli pasajlar yayımlanmış¹⁹⁷, Abdülhakim Arvâsî'nin *Er-Riyazü't-Tasavvufiye* eserinden alıntılarla devrenin ilk 58 sayısı boyunca yer verilmiştir.

¹⁹¹ Kısakürek, *O ve Ben*, 246.

¹⁹² Kısakürek, “Mukaddesatçı Türk”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/58 (Haziran 1951), 2.

¹⁹³ Büyük Doğu, “Sanat ve Edebiyat”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/20 (Şubat 1950), 14.

¹⁹⁴ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 52.

¹⁹⁵ Necip Fazıl tarafından “Zabıt Katibi” müstearıyla ilgili devrenin 2., 14-19., 23. sayılarında neşredilmiştir.

¹⁹⁶ Necip Fazıl ilgili devrenin 6-16., 24-26., 28-32., 34., 36-39., 43. sayılarında söz konusu eserden alıntıları paylaşmıştır.

¹⁹⁷ Söz konusu alıntılar M.İşık tarafından ilgili devrenin 1-6., 9., 19-21., 23. sayılarında neşredilmiştir.

Siyasi içerikli yazılarını “Dedektif X Bir” takma ismiyle 62 sayı boyunca neşreden Kısakürek, ayrıca “Başyücelik Emirleri”¹⁹⁸, “İslam İnkılabı”¹⁹⁹ başlıkları çerçevesinde devlet, kanun, hükümet kararları ve inkılap gerçekleri, İslam alemi, teşkilat ve idareye dair muhtelif konulara değinmiştir.

Beşinci Devre: Bu devre derginin ilk kez gazete biçiminde neşredildiği dönemdir. 16 Kasım 1951 – 28 Kasım 1951 tarihlerinde günlük gazete şeklinde 13 sayı olarak çıkmıştır. Necip Fazıl bu devreyi Ali Rıza Cansu ile birlikte ortaklaşa çıkartmış, fakat gazete birkaç hafta yayımlandıktan sonra ortakları tarafından hileli bir şekilde ele geçirildiği için bu yayın dönemi oldukça kısa sürmüştür.²⁰⁰

Beşinci Devre’de Nahit Sırrı Örik *İkinci Abdülhamid İnsan ve Sultan*, M. Raif Ogan *Son Peygamberden Sonra*, Abdurrahman Şeref Laç *Beni İsrail* ve Neslihan Kısakürek *Hasan Mellah* olmak üzere 4 tefrika yayımlanan devrede sanat, edebiyat ve kültür alanına dair toplam 20 sayı yer almaktadır.²⁰¹

Yayın serüveninin kısa sürmesi nedeniyle pek fazla yazı çeşitliliğine sahip olmayan devrede, bağımsızlık kazanan devletlerin sosyal ve siyasal problemlerine dair yazılar yayımlanmıştır. Necip Fazıl *Eski Diplomat* müstearıyla konu ile ilgili “Arap Alemi ve İngiltere”²⁰² “Uyanan İslam Alemi”²⁰³, “Kaçırdığımız Fırsat”²⁰⁴, “Paris’te Mülakat”²⁰⁵, “Trablusgarb ve Oniki adalar”²⁰⁶, “Yeni bir İttihad-ı İslam”²⁰⁷, “İran’ın zor durumu”²⁰⁸ adlı yazılar kaleme almıştır.

Altıncı Devre: 16 Mayıs 1952 – 19 Eylül 1952 tarih aralığında günlük, 122 sayı şeklinde neşredilen Büyük Doğu, dönemin başbakanı Adnan Menderes’in maddi desteğiyle tekrar çıkmaya başlamıştır.²⁰⁹ Adnan Menderes tarafından sağlanan desteğin önemine dikkat çeken Kısakürek, günlük gazete halinde neşredilen bu dönemin politikasını şöyle açıklamıştır:

¹⁹⁸ Büyük Doğu ismi altında ilgili devrenin 33-53. sayı aralığında yayımlanmıştır.

¹⁹⁹ Büyük Doğu ismi altında ilgili devrenin 1-10., 15-21., 23-32. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁰⁰ Kısakürek, *O ve Ben*, 246.

²⁰¹ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 53.

²⁰² Eski Diplomat, “Arap Alemi ve İngiltere”, *Büyük Doğu Dergisi* 5/2 (Kasım 1951), 3.

²⁰³ Eski Diplomat, “Uyanan İslam Alemi”, *Büyük Doğu Dergisi* 5/3 (Kasım 1951), 3.

²⁰⁴ Eski Diplomat, “Kaçırdığımız Fırsat”, *Büyük Doğu Dergisi* 5/4 (Kasım 1951), 3.

²⁰⁵ Eski Diplomat, “Paris’te Mülakat”, *Büyük Doğu Dergisi* 5/5 (Kasım 1951), 3.

²⁰⁶ Eski Diplomat, “Trablusgarb ve Onikiadalar”, *Büyük Doğu Dergisi* 5/6 (Kasım 1951), 3.

²⁰⁷ Eski Diplomat, “Yeni Bir İttihad-ı İslam”, *Büyük Doğu Dergisi* 5/9 (Kasım 1951), 3.

²⁰⁸ Eski Diplomat, “İranın Zor Durumu”, *Büyük Doğu Dergisi* 5/12 (Kasım 1951), 3.

²⁰⁹ Kısakürek, *Bâbü’lî*, 302.

“Dünyaya İslâm gözlüğünden bakan ve dâvasına Menderes’i kazanmak isteyen gazete... Evet, gayemiz sadece Menderes’i tutmak, onu Partisi içinde ve dışındaki düşmanlarına karşı müdafaa etmek... Kendisinde maya tutmasına çalıştığımız ruh hamurunun teknesinde Partiyi yekpâreleştirmesi ve tezatsız bir bütün haline getirmesi için çalışmak, böylece Demokrat Parti içinden, yepyeni ve milletçe özlenen halis ve Anadolu Türkünün ruh köküne dayalı teşekküle yol açmak...”²¹⁰

Necip Fazıl, arzu ettiği hedefler doğrultusunda dergiyi dört ay boyunca kesintisiz yayımladıktan sonra maddi destek talebi için Ankara’ya giderek Başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu ile görüşmüştür.²¹¹ Fakat görüşme istediği nitelikte geçmemiş, Samet Ağaoğlu kendisine “her şey durulunca, Büyük Doğu’nun müesseseseleşmiş olarak tekrar çıkacağı” sözünü vererek şu anda gazeteyi kapatması gerektiğini bildirmiştir.²¹²

Bu kararın ardında Mason ve Celal Bayar baskısı olduğunun bilincinde olan Kısakürek, İstanbul’a döndükten sonra bu devreyi de kapatmak zorunda kalmıştır.²¹³ Derginin 19 Eylül 1952 tarihli 122. sayısında “Tebliğ” başlıklı bir yazı yayımlayarak bu kararı duyurmuştur:

“Gazetemiz... Birdenbire üstüne çöken manevî bir mecburiyet yüzünden kendi kendisini kapatmak kararını vermiştir. Sadece dâvasına, muazzez ve mukaddes dâvanın muvaffak olması için bağlandığı minnettarlık hedefine sadakati yüzünden bu mânevî mecburiyet altına giren gazetemiz, doğrudan doğruya Allahtan bildiği yeni bir sabır ve tahammül çıkırına ayak basarken, birkaç ay sonra koca bir matbaa, bina ve her türlü madde şartlarının da kefaletine malik bulunmaktadır...”²¹⁴

Altıncı Devre’de Nahit Sırrı Örik ile Ferudun Berkol’un hatıratları ile Necip Fazıl’ın önceki davalarında yaptığı müdafaalar, *Sizinle Başbaşa* köşesinde okuyucudan gelen mektuplar yayımlanmış, sanat, edebiyat ve kültür alanına dair toplam 138 yazı yer almıştır.²¹⁵ İslam ve Arap dünyası ile ilgili çeşitli yazılar toplam 76 yazıda neşredilmiştir.

Yedinci Devre: 7 Mayıs 1954 – 9 Temmuz 1954 tarihlerinde haftalık, on sayı olarak neşredilmiştir. Altıncı devre kapandıktan yaklaşık iki ay sonra Malatya Hadisesi’nin patlak vermesi üzerine 12 Aralık 1952’de tutuklanan Necip Fazıl, 1 yıl hapisshane

²¹⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları 1998), 234.

²¹¹ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 251.

²¹² Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 253.

²¹³ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 254.

²¹⁴ Kısakürek, “Tebliğ”, *Büyük Doğu Dergisi* 6/122 (Eylül 1952), 1.

²¹⁵ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 56-57.

yatmıştır.²¹⁶ Suçsuz olduğu ispatlandıktan sonra 2 Aralık 1953 yılında serbest kalan Kısakürek, gerekli çalışma ve destekler sonucunda yedinci devreyi çıkartmaya başlamıştır.²¹⁷ Devrenin ilk sayısında Büyük Doğu idealinin fikirde, ilimde, sanat ve edebiyatta bir mektep olduğunu söylemiştir.²¹⁸

Ancak bu devrede de çeşitli baskılara maruz kalan Necip Fazıl, dokuzuncu sayının kapağında yer alan tuğra resmi nedeniyle savcılığa çağrılarak “saltanatçılık” suçundan soruşturulmuş ve 10. sayıdan sonra dergi tekrar kapatılmıştır.²¹⁹

Yedinci Devre’de “Poetika” başlığı altında şiir türüne dair çeşitli hususlar paylaşılmış²²⁰, toplam 50 yazıda sanat, edebiyat ve kültür yazıları işlenmiştir.²²¹

Politika alanında ise dönemin hükümetine ve partilerine yönelik çeşitli yorum ve değerlendirmeler içeren yazılara yer verilmiştir: “Milletçe Ağlıyoruz”²²², “D.P.”²²³, , “Hükümet”²²⁴, “İnönü”²²⁵, “CHP”²²⁶.

Dini içerik açısından oldukça zengin olan devrenin tamamında “Altın Halka”, “Vecdimin Penceresinden” ve “Mümin-Kafir” başlıklı seri yazılar Necip Fazıl tarafından neşredilmiştir. Şakir Üçışık’ın İmam Rabbanî’nin *Mektubat*’ından alıntılacağı çeşitli pasajlar ve Necip Fazıl’ın “H.K.” müstearıyla Muhammed Nuri Şemseddin Nakşîbendi’nin *Risale-i Murakabe* adlı eserinden yapılan birçok alıntı tüm devre boyunca yayımlanmaya devam etmiştir.

Sekizinci Devre: Sekizinci Devre 30 Mart 1956 – 5 Temmuz 1956 tarih aralığındaki günlük gazete formatında 92 sayı olarak yayımlanan dönemi kapsar. Büyük Doğu, 1956 yılında Adnan Menderes’in himayesi ve maddi desteğiyle yeniden piyasaya sürülmüştür. Necip Fazıl derginin sahip olduğu yöntem şeklini şu ifadelerle aktarmaktadır: “Bizim politikamız ne pahasına olursa olsun zuhur edip, himayemizi ve yolumuza uyulmasını kaçınılmaz hale getirmek olduğu için, sırtımıza frak yerine amele gömleği geçirselers bile

²¹⁶ Vatan gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman’ın Malatya’da vurulması üzerine bu suikastı gerçekleştirenlerin Malatya Şubesine bağlı Büyük Doğu’cular olduğu iddiası ortaya atılmış ve birçok kişi yargılanmıştır. (Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 259-262.)

²¹⁷ Kısakürek, *O ve Ben*, 247.

²¹⁸ Kısakürek, “Büyük Doğu”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/1 (Nisan 1954), 3.

²¹⁹ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 351.

²²⁰ Necip Fazıl tarafından ilgili devrenin 4-8. sayılarında yayımlanmıştır.

²²¹ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 60.

²²² Belirtilmemiş, “Milletçe Ağlıyoruz.”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/1 (Nisan 1954), 3.

²²³ Belirtilmemiş, “D.P.”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/2 (Mayıs 1954), 10.

²²⁴ Belirtilmemiş, “Hükümet”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/3 (Mayıs 1954), 10.

²²⁵ Belirtilmemiş, “İnönü”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/4 (Mayıs 1954), 11.

²²⁶ Belirtilmemiş, “Chp”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/7 (Haziran 1954), 11.

baloya katılmak ve orada, kimsede olmayan fikir çehremizin güzelliğiyle başarı kazanmak kararındayız.”²²⁷

Necip Fazıl, derginin ilk sayısında Büyük Doğu’nun tünelden çıktığına ve bu sefer daha güçlü bir şekilde ayakta kalacağına dair inancını paylaşmıştır.²²⁸ Bu doğrultuda gerçekleştirilecek yeniliklerle edebiyat sahasına etki edeceğini düşünen Kısakürek, okuyuculardan dergiye şiir, hikâye ve yazılarını göndermelerini talep etmiştir.²²⁹ Necip Fazıl Büyük Doğu’nun bu defa uzun ömürlü olacağına inanarak gazete faaliyetlerine hız kesmeden devam etmek istese de yeniden basın sansürüyle karşılaşmıştır. Nitekim 30 Nisan 1956 tarihli sayıda Yahudilere eleştirilerde bulunduğu “Yahudi” başlıklı yazı sebebiyle bu yazının “Yahudi düşmanlığı yaratacak ve halkı Yahudiler aleyhine tehyic ve tahrik edici mahiyette” olduğu iddia edilerek dergiye üç gün kapatma cezası verilmiştir.²³⁰ Büyük Doğu, bu devre boyunca üç günlük kapatma kararı dışında başka bir yayın kesintisi yaşamamıştır. Bununla birlikte maddi sıkıntılar sebebiyle arzu ettiği faaliyetleri gerçekleştiremeyen ve beklediği desteği göremeyen Kısakürek, dergiyi kapatmaya karar vererek 5 Temmuz 1956 tarihli 92. sayıda okuyucuya veda etmiştir.²³¹

Bu devrede Salih Zeki Aktay’ın *Şahver Hanımın İnadı* ve Roger Regis’in *Cüret ve Limon Suyu* isimli hikâyelerinin tefrikası, Necip Fazıl Kısakürek’in siyer denemesi *O*, İsmail Hami Danişmend’in *Sultan Hamid*’i, Daniş Remzi Korok’un *Tolgaya Akseden Hilal*’i, İsmail Hami Danişmend’in *Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı*, Haşmet Akal’ın resimlendirmesiyle *Koroğlu ve Hamlet* tefrikaları vb. pek çok içeriğin yer aldığı devrede toplam 171 yazıda edebiyat, kültür, ve sanat alanına dair yazılar yayımlanmıştır.²³²

Siyasi yazılar genel itibarıyla “Dış Politika” başlığı altında D.R.K. müstearıyla Daniş Remzi Korok tarafından işlenmiştir. İslam Dünyası ve Türkiye’nin Arap Dünyası ile olan ilişkileri hakkında birçok haber ve yazı toplam 58 yazıda yer almıştır.

Dokuzuncu Devre: 6 Mart 1959 – 16 Ekim 1959 tarihleri arasında haftalık, otuz üç sayı olarak neşredilmiştir. Sekizinci Devre kapandıktan 1 yıl sonra Fuat Köprülü’ye hakaretten

²²⁷ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 364.

²²⁸ Kısakürek, “Tünelden Çıktık”, *Büyük Doğu Dergisi* 8/8 (Mart 1956), 4.

²²⁹ Kısakürek, “Okuyuculara”, *Büyük Doğu Dergisi* 8/1 (Nisan 1956), 3.

²³⁰ T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arş. Kataloğu (BCA), 3 Mayıs 1956, Dosya No.: 352, Gömlek No.: 8, Kutu No: 58.

²³¹ Kısakürek, “Büyük Doğu’nun Kararı”, *Büyük Doğu Dergisi* 8/92 (Temmuz 1956), 1.

²³² Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 65.

hapse giren ve yaklaşık 1 yıl kadar tutuklu kalan Kısakürek, 20 Şubat 1958 yılında tahliye olmuştur.²³³ Gerçekleştirdiği çeşitli görüşmeler sonucunda hazırlıkları tamamlayarak dergiyi 6 Mart 1959’da neşretmeye başlayabilmiştir.²³⁴

Dokuzuncu Devre’nin başlangıçta şahane bir çıkış gösterdiğini ifade eden Kısakürek, bu dönemki politikanın muhalefeti yıkarak tam hız harekete geçmek ve bu yolda nihai kuvvet sarf etmek olduğunu aktarmıştır. Necip Fazıl, bu doğrultuda hareket ettiklerini ve basın ile muhalefete ateş açmanın neticesinde aleyhlerine birçok dava açıldığını dile getirmiştir.²³⁵ Üst üste binen mahrumiyetlerin ve Adnan Menderes’in gerekli desteği göstermeyen tezat kişiliğinin canına tak ettirdiğinden yakınan Kısakürek, dergiyi kapatmaya karar vermiştir.²³⁶

Sanat ve edebiyat yazılarının yoğun olduğu bu devrede, Necip Fazıl’ın kaleminden “Poetika”²³⁷ başlığı altında şiire dair çeşitli konulara değinilmiş, “Dünyada Sanat ve Edebiyat”²³⁸ köşesinde ise Dünya edebiyatının hususiyetleri ile ilgili farklı meseleler Vecdi Bürün tarafından işlenmiştir. Bu devrede toplam 170 yazıda edebiyat, sanat ve kültür konuları işlenmiştir.²³⁹

“Altın Halka” serisi *Adıdeğmez* müstearıyla tüm devre süresince yayımlanmış, Şakir Üçışık tarafından *Mektubat* adlı eserden yapılan alıntılar, 33 sayı boyunca devam etmiştir. Bununla birlikte “Vecdimin Penceresinden”²⁴⁰, “1001 Pırıltı 1 Işık”²⁴¹, “Hadis Mealleri”²⁴² seri yazıları ve Necip Fazıl’ın “O Ki O Yüzden Varız”²⁴³ adlı siyer denemesi devrenin muhtelif sayılarında paylaşılmıştır.

Politikaya dair yazıların ise “Hadiselerin Muhasebesi”²⁴⁴ ve “Son Yüzyılın Muhasebesi”²⁴⁵ başlıkları altında çeşitli açılardan işlendiği görülmektedir.

²³³ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 370.

²³⁴ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 411.

²³⁵ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 413.

²³⁶ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 421.

²³⁷ Necip Fazıl tarafından “Ne-fe-ka” müstearıyla ilgili devrenin ilk 12 sayısında yayımlanmıştır.

²³⁸ Vecdi Bürün ilgili devrenin 1-5., 7-11., 16., 20-23., 27-33. sayılarında yayımlanmıştır.

²³⁹ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 77.

²⁴⁰ Necip Fazıl tarafından ilgili devrenin 3-4., 7- 12., 27. ve 31-32. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁴¹ Necip Fazıl tarafından ilgili devrenin 1.,2.,4. ve 8. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁴² Büyük Doğu ismiyle ilgili devrenin 2-4., 7-8., 11., 14., 15., 18., 21., 24-27. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁴³ Necip Fazıl tarafından ilgili devrenin 12-25., 27-33. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁴⁴ Necip Fazıl tarafından “Be-De” müstearıyla ilgili devrenin 1-5., 7-25., 27-33. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁴⁵ Saadet Zeki Örs tarafından kaleme alınan yazılar, tüm devre boyunca yayımlanmıştır.

Onuncu Devre: 30 Eylül 1964 – 25 Kasım 1964 tarih aralığında haftalık olarak dokuz sayı neşredilmiştir. 1960 ihtilali nedeniyle 6 Haziran’da tekrar hapse giren Necip Fazıl, 18 Aralık 1961 yılında serbest kalmıştır.²⁴⁶ Tahliye olduktan sonra bir süre dinlenmiş ve dergi faaliyetlerine ara vererek çeşitli konferanslara katılmıştır.²⁴⁷ Anadolu’da katıldığı bu konferanslarda halk nezdinde gördüğü büyük ilgi neticesinde 30 Eylül 1964’te dergiyi piyasaya sürmeye başlamıştır.²⁴⁸ Bu devre itibarıyla farklı bir yazı politikasına gideceğini belirten yazar, Büyük Doğu’da yalnızca yetiştirilmeye değer gençlerin gönderdiği davaya sadık yazılara yer vereceğinin altını çizmiştir.²⁴⁹

Büyük Doğu Dergisi, bu devrede de baskı ve kısıtlamalara maruz kalmıştır. Birinci sayıda yer alan “Zeybeğin Ölümü” adlı şiirde Adnan Menderes ve partisinin övülmesi Tedbirler Kanunu’na aykırı olarak kabul edildiği için mahkemeye verilen Necip Fazıl, aynı zamanda yine bu sayıda neşredilen “Ey” başlıklı yazının dinî istismar kabul edilmesi nedeniyle sorgulanmıştır.²⁵⁰

18 Kasım 1964’te Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın meclise son zamanlarda toplumdaki bazı hadiselerden ordunun rahatsızlık duyduğunu ve gereken tedbirlerin üç, dört gün içinde alınmadığı takdirde silahlı müdahaleye başvurulacağına dair bir mektup yolladığı ile ilgili asılsız bir haber yapılmasının akabinde oluşan huzur bozucu ortamdan rahatsız olan Necip Fazıl, dergiyi kapatmaya karar vermiştir.²⁵¹ 25 Kasım 1964 tarihli 9. sayıdaki “Beyan” yazısında bu durumu belirterek kapanış gerekçesini açıklamıştır:

“Büyük Doğu on binlerce sattığı ve yüz bin kişi tarafından okunduğu halde gerçek Büyük Doğu’cu ve sağlam gönüldaş kadromuzun her şehirde üçbeşden ileri gitmemiş bulunduğu çoktandır inanmış bulunuyoruz. Hakikatte ve özde bizim kadromuz, Necip Fazıl tarafından her an tekrarlandığı şekilde bu vaziyette içi boş ve dışında yalnız silik bir marka kalmış konserve kutusu Müslümanlarının mücadele yoluna dâvet edilip edilmemeye liyakati ve kurtuluşa istihkakı azim bir şüphe mevzuudur. Onun içindir ki bu dâvanın bundan böyle mücadele meydanı içinde sâf ilim, sanat, din, vecd sahasına intikal ettirilerek işi yalnız (b.d.) yayınlarına inhisar ettirmek de niyetlerimizin başındadır.”²⁵²

²⁴⁶ Kısakürek, *O ve Ben*, 247-259.

²⁴⁷ Kısakürek, *O ve Ben*, 259-260.

²⁴⁸ Kısakürek, “Necip Fazıl Anadolu’da”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/1 (Eylül 1964), 1.

²⁴⁹ Kısakürek, “Solo”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/1 (Eylül 1964), 2.

²⁵⁰ Be. De., “Takip”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/6 (Kasım 1954), 10.

²⁵¹ Be. De., “Vaziyet”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/9 (Kasım 1954), 9.

²⁵² Be. De., “Beyan”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/9 (Kasım 1964), 15.

Onuncu Devre’de kültür ve sanat sayfası Sezai Karakoç tarafından idare edilmiştir. Devrenin 16. sayfası sanat ve edebiyat alanına tahsis edilmiş, Karakoç’un kaleminden edebî içeriklere yer verilmiştir: “Sanat ve Edebiyatımız Sıfır”²⁵³, “Reis Bey”²⁵⁴, “Şair”²⁵⁵, “Şiirde Reform”²⁵⁶, “Hintli Şair Kabir”²⁵⁷, “İvo Andriç”²⁵⁸, “Sartre ve Kamü”²⁵⁹. Edebiyat, sanat ve kültür konuları toplam 24 yazıda işlenmiştir.²⁶⁰

Dinî içerik olarak ise “Mümin-Kafir” diyalogları tüm seri boyunca yayınlanmış, “Gençlere Vaaz” köşesinde ise Allah’ın yaratıcı kudretine ve iman ve İslam’a dair hakikatler Adıdeğmez müstearıyla Necip Fazıl tarafından ele alınmıştır.²⁶¹ İmam Gazzâlî’nin “Ahlak ve Ülfet” adlı bir yazısı bu devrede yayımlanmıştır.²⁶²

Siyasi yazılarını “Dedektif X Bir” takma adıyla yayımlayan Necip Fazıl, dokuz sayılık devrenin tamamında solculuk, komünizm, milli eğitim, idareye yönelik eleştiriler gibi konuları ele almıştır.

On Birinci Devre: On Birinci Devre 22 Eylül 1965 – 12 Ocak 1966 tarihleri arasındaki haftalık, on yedi sayı olarak çıkan dönemdir. Necip Fazıl’ın 1965 yılında tekrar Büyük Doğu Dergisi’ni yayımlamaya karar vermesinde “Türkiye ve Komünizma” isimli konferanslarının etkisi bulunmaktadır. Bu durumdan devrenin ilk sayısında bahseden Kısakürek, bu konferansların binlerce kişi tarafından dinlendiğini söyleyerek geniş bir intikalle altı yüz bin muhabata ulaşan bu etki sayesinde Büyük Doğu’nun da muvaffak olacağını ummuştur.²⁶³

Kısakürek, 1965 seçimlerine birkaç hafta kala Büyük Doğu’yu tekrar yayımlamaya başlamıştır. Siyasal olarak daha yakın bir tavır sergilediği Adalet Partisi’ne ve Süleyman Demirel’e desteğini gizlememiştir.²⁶⁴ Fakat bu iktidarın da takipleri ile karşı karşıya kalmaktan kaçınmamıştır. Nitekim Başbakanı eleştirmesi nedeniyle İstanbul Savcılığı’na ve Nurcuları müdafaa eden yazıları için de Başsavcılığa, Adalet Bakanlığı

²⁵³ Sezai Karakoç, “Sanat ve Edebiyatımız Sıfır”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/1 (Eylül 1964), 16.

²⁵⁴ Karakoç, “Reis Bey”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/2 (Ekim 1964), 16.

²⁵⁵ Karakoç, “Şair”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/3 (Ekim 1964), 16.

²⁵⁶ Karakoç, “Şiirde Reform”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/4 (Ekim 1964), 16.

²⁵⁷ Karakoç, “Hintli Şair Kabir”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/5 (Ekim 1964), 16.

²⁵⁸ Karakoç, “İvo Andriç”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/6 (Kasım 1964), 16.

²⁵⁹ Karakoç, “Sartre ve Kamü”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/7 (Kasım 1964), 16.

²⁶⁰ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 76.

²⁶¹ Necip Fazıl tarafından ilgili devrenin 1-2., 7-9. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁶² Belirtilmemiş., “Ahlak ve Ülfet”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/2 (Ekim 1964), 6.

²⁶³ Kısakürek, “Necip Fazıl’ın Konferansları”, *Büyük Doğu Dergisi* 11/1 (Eylül 1965), 15.

²⁶⁴ Kısakürek, “Adalet Partisi”, *Büyük Doğu Dergisi* 11/8 (Kasım 1965), 3.

tarafından kovuşturma emirleri verilmiştir.²⁶⁵ Bunun yanı sıra derginin finansal durumu açık vermeye başlayınca maddi açıdan zor duruma düşen Necip Fazıl, dergiyi kapatma kararının eşiğine gelmiştir. Nitekim maddi desteği sağlamak adına okuyuculardan dergiye abone kampanyasına katılmalarını istemiştir.²⁶⁶ Kampanyaya beklediği katılımı göremeyen Necip Fazıl, devrenin son sayısında derginin akıbetinin ne olacağına dair gerekli açıklamayı gelecek hafta bildireceğini söylese de dergiyi kapatma kararı alarak On Birinci Devre'yi sonlandırmıştır.²⁶⁷

Necip Fazıl'ın *Canım İstanbul*²⁶⁸ adlı senaryo romanı tefrika edildiği On Birinci Devre'de, edebiyat, sanat ve kültür içeriklerine toplam 42 yazıda yer verilmiştir.²⁶⁹

Necip Fazıl, "Türkiye'nin Manzarası" başlığı çerçevesinde demokrasi, hürriyet, irade, devlet yönetimi gibi konuları ele alarak politikaya dair çeşitli meseleleri işlemiştir.²⁷⁰

Nedim Evliya'nın muhtelif konularda kaleme aldığı siyasi içerikli yazılar, devrenin birçok sayısında yayımlanmıştır: "Ne Sanıyor?"²⁷¹, "Kin Güden Acaba Kim"²⁷², "Parti Değil Mizan Üstü"²⁷³, "Hiçlikle Mücadele"²⁷⁴, "Muhalefet"²⁷⁵, "Taarruz"²⁷⁶, "Milli Politika"²⁷⁷, "Mülkün Temeli"²⁷⁸, "Usûl"²⁷⁹, "Yapıcı ve Yıkıcı Basın"²⁸⁰.

Necip Fazıl'ın "Adıdeğmez" müstearıyla İmam Rabbânî'nin *Mektubat* adlı eserinden yaptığı alıntılar tüm devre boyunca devam etmiştir. Bununla birlikte Abdülhakim Arvâsî'nin kaleminden verilen tasavvuf yazıları ilk 12 sayı yayımlanmıştır.

On İkinci Devre: 19 Temmuz 1967 – 10 Ocak 1968 tarihleri arasında haftalık, yirmi altı sayı olarak neşredilmiştir. Büyük Doğu Dergisi bu devrede 19. sayıya kadar farklı bir mizanpajla 20 sayfa olarak neşredilmiş, 19. sayıdan sonra ise yeni bir mizanpaj ile 32 sayfa olarak çıkmaya başlamıştır.

²⁶⁵ Kısakürek, "Tatbikat", *Büyük Doğu Dergisi* 11/17 (Ocak 1966), 1.

²⁶⁶ Büyük Doğu, "Büyük Doğu'culara Beyannamemizdir", *Büyük Doğu Dergisi* 11/12 (Aralık 1965), 8.

²⁶⁷ Büyük Doğu, "Büyük Doğu'cuya Arz-ı Hal", *Büyük Doğu Dergisi* 11/17 (Ocak 1966), 8.

²⁶⁸ Necip Fazıl "Ahmet Abdülbaki" müstearıyla ilgili devrenin 7-10., 12-13. devrelerinde yayımlamıştır.

²⁶⁹ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 79.

²⁷⁰ Necip Fazıl "İsmi Vermeyen Profesör" müstearıyla ilgili devrenin 1-14. sayılarında yayımlamıştır.

²⁷¹ Nedim Evliya, "Ne Sanıyor?", *Büyük Doğu Dergisi* 11/1 (Eylül 1965), 2.

²⁷² Nedim Evliya, "Kin Güden Acaba Kim", *Büyük Doğu Dergisi* 11/2 (Eylül 1965), 2.

²⁷³ Nedim Evliya, "Parti Değil Mizan Üstü", *Büyük Doğu Dergisi* 11/3 (Eylül 1965), 2.

²⁷⁴ Nedim Evliya, "Hiçlikle Mücadele", *Büyük Doğu Dergisi* 11/4 (Ekim 1965), 2.

²⁷⁵ Nedim Evliya, "Muhalefet", *Büyük Doğu Dergisi* 11/5 (Ekim 1965), 2.

²⁷⁶ Nedim Evliya, "Taarruz", *Büyük Doğu Dergisi* 11/6 (Ekim 1965), 2.

²⁷⁷ Nedim Evliya, "Milli Politika", *Büyük Doğu Dergisi* 11/8 (Kasım 1965), 2.

²⁷⁸ Nedim Evliya, "Mülkün Temeli", *Büyük Doğu Dergisi* 11/9 (Kasım 1965), 2.

²⁷⁹ Nedim Evliya, "Usul", *Büyük Doğu Dergisi* 11/11 (Kasım 1965), 2.

²⁸⁰ Nedim Evliya, "Yapıcı ve Yıkıcı Basın", *Büyük Doğu Dergisi* 11/14 (Aralık 1965), 2.

Bu devrede hükümete karşı farklı bir tutum sergileyen Kısakürek, derginin ilk sayısında yayımladığı “Hitap” başlıklı yazı ile Süleyman Demirel’e hitap ederek artık onun ve partisinin millete bir hayrı dokunmayacağına inandığını ifade etmiştir.²⁸¹ Bu yazısı nedeniyle derginin ilk sayısı İzmir 6. Sulh Ceza Mahkemesi tarafından toplatılır.²⁸² Aynı zamanda Necip Fazıl’ın derginin 3. sayısında yer alan “Adalet Devri” yazısı hedef gösterilerek adalet mekanizmasına hakaret ettiği sebebiyle takibe uğratılmıştır.²⁸³

Büyük Doğu, 19. sayısı itibariyle yeni bir sayfa düzeniyle yayına devam etmiştir. “İdeolocya Örgüsü” ve “Mümin Kafir” başlıklı yazıları gerekçe gösterilerek tekrar takibe alınan Kısakürek, her hareketini zıt telakki eden yönetimin Büyük Doğu’yu yaşatmama gayesi güttüğünü dile getirmiştir.²⁸⁴ Bu yaşanan hadiseler sonucunda bir süre daha yayına devam eden Necip Fazıl, sonrasında yayına ara vermeye karar vermiş ve derginin daha sonra yeni bir kimlik ile çıkacağını ilan ederek bu devreyi sonlandırmıştır.²⁸⁵

On İkinci Devre’de sanat ve edebiyat yazıları toplam 71 yazıda işlenmiştir.²⁸⁶ Derginin özellikle 10. ve 16. sayfalarında Sezai Karakoç, Mehmet Akif Ersoy, Vecdi Bürün, Burhan Toprak, Hayri Melih Kurt gibi isimler tarafından bu alanlara dair yazılara yer verilmiştir. Necip Fazıl’ın “Kanlı Sarık” adlı piyesi devrenin 14-20. sayı aralığında yayımlanmıştır. Bu devrede de yine İmam Rabbânî’nin *Mektubat*’ından çeşitli pasajlar okuyuculara sunulmuş, “Mümin-Kafir” başlıklı seri yazı 2. sayıdan itibaren devrenin tamamında yer almıştır.

Necip Fazıl, “Dedektif X Bir” müstearıyla politikaya dair eleştirilerine devrenin tamamında yer vermiştir. Aynı zamanda *İdeolocya Örgüsü* adlı eserden paylaşılan bölümlerden hareketle “Doğu ve Batı Muhasebesi”²⁸⁷, “Türkün Muhasebesi”²⁸⁸, “Ana Kaynak İslam”²⁸⁹, “Tarih Hükümünü Nasıl Bozduk”²⁹⁰ ve “Beklediğimiz İnkılap”²⁹¹ köşelerinde siyasi, tarihi, fikri meselelere temas edilmiştir.

²⁸¹ Kısakürek, “Hitap”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/1 (Temmuz 1967), 3.

²⁸² Kısakürek, “Adalet Devri”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/3 (Ağustos 1967), 3.

²⁸³ Be. De., “Takip”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/9 (Eylül 1967), 10.

²⁸⁴ Kısakürek, “Dosyalar”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/20 (Kasım 1967), 16.

²⁸⁵ Kısakürek, “Müjde”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/26 (Ocak 1968), 9.

²⁸⁶ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 82.

²⁸⁷ Büyük Doğu ismi çerçevesinde ilgili devrenin 2-6. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁸⁸ İlgili devrenin 7-10. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁸⁹ İlgili devrenin 11-14. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁹⁰ İlgili devrenin 15-16. sayılarında yayımlanmıştır.

²⁹¹ İlgili devrenin 17-26. sayılarında yayımlanmıştır.

On Üçüncü Devre: Mayıs 1969 – Aralık 1969 tarihleri aralığında Eylül ve Ekim ayı birlikte olmak üzere aylık olarak toplamda yedi sayı yayımlanmıştır. Derginin ilk üç ve son iki sayısı her ayın birinde, dördüncü ve beşinci sayısı ise ayın on beşinde çıkmıştır. Bu devrede 36 sayfa olarak neşredilen dergi siyasal anlamda Adalet Partisi’nden ümidini keserek Bağımsızlar Hareketi’nden yana bir tutum sergilemiştir.²⁹² Devrenin birinci sayısında Adalet Parti’sinin politikasından yakınan Kısakürek, ifade özgürlüğünü kısıtlamasına rağmen yılmadan yoluna devam eden Büyük Doğu’nun “Türkiye’de İslam, Türk, Anadolu ruhu ve ahlak vakıalarına bağlı olan tüm fert, müessese, dernek, yayınevi, dergi ve gazetenin tamamını sütüyle beslediği” mesajını vermiştir.²⁹³

On Üçüncü Devre’de de uzun bir yayın serüvenine sahip olamayan dergi, 7. sayıdan sonra sessiz sedasız bir şekilde yayın hayatından çekilmiştir.

Oldukça kısa bir yayın süresine sahip olması nedeniyle çeşitli bir içeriğe sahip olmayan devrede, Necip Fazıl’ın “1953’ten Bu Yana-Yılanlı Kuyudan” isimli hatıratı 7 sayısı boyunca tefrika edilmiştir. Toplam 8 yazıda yer alan edebiyat, sanat ve kültür konuları Sezai Karakoç, Mustafa Yazgan ve Necip Fazıl gibi isimler tarafından işlenmiştir.²⁹⁴

Devre boyunca Abdülhakim Arvâsî’nin hâl tercümesini anlatan yazılara ve rabıta hususuna dair kaleme almış olduğu metinlere yer verilmiştir. “Vecdimin Penceresinden” adlı seri yazı *Adıdeğmez* müstearıyla devrenin ilk iki sayısında yayımlanmıştır.

Politika alanında Mustafa Yazgan’ın “Kuduran Sol”²⁹⁵, “Kalkınmanın Yolları”²⁹⁶, “Solculuk Çılgınlıkları”²⁹⁷, “Biliyorlar mı?”²⁹⁸ adlı yazıları ve Necip Fazıl’ın hükümet ve partilere dair kaleme almış olduğu “A.P.”²⁹⁹, “Parti”³⁰⁰, “Umumi Manzara ve Ya Olmak, Ya Ölmek”³⁰¹, “Diyalog”³⁰², “Vebal”³⁰³ başlıklı yazıları dikkat çekmektedir.

On Dördüncü Devre: 6 Ocak 1971- 28 Nisan 1971 tarihleri arasında haftalık, 17 sayı ve 16 sayfa olarak çıkmıştır. Büyük Doğu’nun aylık periyottan ziyade haftalık olarak

²⁹² Beyaz, “Büyük Doğu Dergisi’nin İslam Dünyasına Bakışı”, 356.

²⁹³ Kısakürek, “A.P.”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/1 (Mayıs 1969), 18.

²⁹⁴ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 84.

²⁹⁵ Mustafa Yazgan, “Kuduran Sol”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/1 (Aralık 1969), 19.

²⁹⁶ Yazgan, “Kalkınmanın Yolları”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/3 (Temmuz 1969), 27.

²⁹⁷ Yazgan, “Solculuk Çılgınlıkları”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/5 (Eylül-Ekim 1969), 19.

²⁹⁸ Yazgan, “Biliyorlar mı?”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/7 (Aralık 1969), 19.

²⁹⁹ Kısakürek, “A.P.”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/1 (Aralık 1969), 18.

³⁰⁰ Kısakürek, “Parti.”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/3 (Temmuz 1969), 3.

³⁰¹ Kısakürek, “Umumi Manzara ve Ya Olmak, Ya Ölmek.”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/5 (Eylül-Ekim 1969), 3.

³⁰² Kısakürek, “Diyalog”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/6 (Kasım 1969), 3.

³⁰³ Kısakürek, “Vebal”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/7 (Aralık 1969), 3.

çıkmasının derginin bünyesine daha uygun olduğunu düşünerek On Dördüncü Devre'yi haftalık olarak yayımlamaya başlayan Necip Fazıl, bu devre için özenle seçtiği ondan fazla profesör ve muharrirden meydana gelen bir kadro oluşturarak kıymetlendirdiği bu devrenin hayatı boyunca sürmesini arzu ettiğini belirtmiştir.³⁰⁴

Bu devrede de politika eleştirilerine devam eden Kısakürek, ilk sayının kapağında Başbakan Demirel'e hitaben yazdığı *Süleymannâme* adlı hiciv ile dikkatleri üzerine toplamıştır.³⁰⁵ Aynı şekilde devrenin 12. sayısında yayımlanan "Hadise" başlıklı yazıda Süleyman Demirel'in yaptığı akıl almaz işleri eleştirerek 1971 ihtilalinden de onu sorumlu tutmuştur.³⁰⁶ 17. sayı neşrettikten sonra yayın hayatına tekrar arar verir.

On Dördüncü Devre'de sanat, edebiyat ve kültür konuları toplam 45 yazıda işlenmiştir.³⁰⁷ Necip Fazıl, Türkçe diline ait hususiyetlerinden bahsettiği yazılarını *Dilci* takma ismiyle "Rapor" başlığı altında yayımlamıştır.

4. sayıdan itibaren devrenin tamamında *Adını Vermeyen Profesör* müstearıyla siyasi eleştirilerini yayımlayan Necip Fazıl, bunun yanı sıra ilk 11 sayı boyunca "Pratikte Büyük Doğu Davası" köşesinde işçi, sermaye, ordu, mahkeme, basın ve üniversite gibi konu başlıkları çerçevesinde sosyal ve siyasi mevzulara temas etmiştir.

Dini muhteva olarak yoğun bir içeriğe sahip olan devrede İmam Rabbânî'nin *Mektubat*'ından³⁰⁸ yapılan alıntılara ve Abdülhakim Arvâsî'nin kaleminden³⁰⁹ çeşitli yazılara yer verilmiş; "1 Pırıltı 1001 Işık"³¹⁰ seri yazısı bünyesinde din büyüklerinin ilim, idrak ve teslimiyetlerine dair kıssalar yayımlanmıştır. Bununla beraber Necip Fazıl "Uykusuz İnsandan" adlı köşede varlık, kâinat, yaratıcı, şariat, esrar, aşk vb. kavramlar etrafında dinî ve fikri çıkarımlarını paylaşmıştır.

On Beşinci Devre: 8 Mayıs 1978 – 5 Haziran 1978 tarihleri arasında haftalık, beş sayı ve 16 sayfa olarak neşredilmiştir. Uzun yıllar dergi faaliyetlerine ara veren Kısakürek, 1972 ilkbaharından beri evinde âdeta hapsoldüğünü, kitaplarıyla meşgul olarak yeni bir

³⁰⁴ Kısakürek, "Büyük Doğu Etrafında", *Büyük Doğu Dergisi* 14/1 (Ocak 1971), 2.

³⁰⁵ Ozan, "Süleymannâme", *Büyük Doğu Dergisi* 14/1 (Ocak 1971), 1.

³⁰⁶ Be. De., "Hadise", *Büyük Doğu Dergisi* 14/12 (Mart 1971), 8-9.

³⁰⁷ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 87.

³⁰⁸ Necip Fazıl söz konusu eserden yaptığı alıntıları "Adıdeğmez" müstearıyla ilgili devrenin 4-6. ve 8-12. sayılarında yayımlamıştır.

³⁰⁹ İlgili devrenin 1., 3., 4., 6-7., 9-17. sayılarında yayımlanmıştır.

³¹⁰ Necip Fazıl tarafından "Adıdeğmez" müstearıyla ilgili devrenin 3., 10., 12-13., 15. ve 17. sayılarında yayımlanmıştır.

ruh haletine büründüğünü ifade etmiştir.³¹¹ Fakat birkaç sene sonra Büyük Doğu'yu yeniden çıkartmak arzusunda olduğunu yakınlarına bildiren yazar, 1975 ve 1976 yıllarının başında bu dileğini hayata geçirmeye niyetlense de daha sonra hazırlık çalışmalarında karşılaştığı birtakım manzaralar sebebiyle vazgeçmiştir.³¹²

Gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra ancak 8 Mayıs 1978'de Büyük Doğu Dergisi'ni yeniden neşretmiştir. Derginin ilk sayısında Büyük Doğu'nun tekrar zuhura gelmesindeki gayeden bahseden Kısakürek, İslam davasına sahip çıkma arzusuyla bu ideali ihya etmenin bir vazife haline geldiğini belirtmiştir.³¹³

Yalnız birkaç sayı sonra derginin kadrosunda yer alan bazı yazarlar, Erbakan'a bağlılıkları nedeniyle yazılarının Büyük Doğu'da yayımlanmaması adına Kısakürek'e bir mektup gönderip aflarını istemesi üzerine Necip Fazıl, beklemediği bu davranış sebebiyle oldukça kırılarak "Karar" başlıklı bir veda yazısıyla dergiyi son defa kapatmıştır.³¹⁴

Edebiyat, sanat ve kültür konuları toplam 10 yazıda işlenmiştir.³¹⁵

Taha Üçışık devrenin ilk sayısında Ehl-i Sünnet ulemasından nakiller paylaştığı "En Büyük Tehlike Reform"³¹⁶ başlıklı bir yazı paylaşmış; üçüncü sayıda ise Abdülhakim Arvâsî'nin sözlerinin yer aldığı "İslam Birliği"³¹⁷ adlı bir yazı yayımlanmıştır. Ayrıca son sayıda Abdülhakim Arvâsî'nin "Evliya Tabakaları"³¹⁸ adlı yazısından bir alıntı yapılmıştır.

Siyasi içerik olarak Necip Fazıl'ın "Be-De." mahlasıyla dönemin partilerine yönelik kaleme almış olduğu kritik ve eleştiriler dikkat çekicidir: "M.S.P."³¹⁹, "A.P."³²⁰, "M.H.P."³²¹, "Gerisi"³²², "Hükümetin Disk Marifetiyle Basına Attığı Kement"³²³.

³¹¹ Kısakürek, *O ve Ben*, 261.

³¹² Necip Fazıl Kısakürek, *Rapor 1/2* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2009), 7.

³¹³ Be. De., "Terazi", *Büyük Doğu Dergisi* 15/1 (Mayıs 1978), 8.

³¹⁴ Kısakürek, "Karar", *Büyük Doğu Dergisi* 15/5 (Haziran 1978), 2.

³¹⁵ Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, 91.

³¹⁶ Taha Üçışık, "En Büyük Tehlike Reform", *Büyük Doğu Dergisi* 15/1 (Mayıs 1978), 4.

³¹⁷ Üçışık, "İslam Birliği", *Büyük Doğu Dergisi* 15/3 (Mayıs 1978), 4.

³¹⁸ Belirtilmemiş, "Evliya Tabakaları", *Büyük Doğu Dergisi* 15/5 (Haziran 1978), 5.

³¹⁹ Be-De., "M.S.P.", *Büyük Doğu Dergisi* 15/2 (Mayıs 1978), 8.

³²⁰ Be-De., "A.P.", *Büyük Doğu Dergisi* 15/2 (Mayıs 1978), 8.

³²¹ Be-De., "M.H.P.", *Büyük Doğu Dergisi* 15/2 (Mayıs 1978), 9.

³²² Be-De., "Gerisi", *Büyük Doğu Dergisi* 15/3 (Mayıs 1978), 9.

³²³ Be-De., "Hükümetin Disk Marifetiyle Basına Attığı Kement", *Büyük Doğu Dergisi* 15/4 (Mayıs 1978), 8.

1.2.6. Yazar Kadrosu

Büyük Doğu Dergisi'nin kurucusu ve başyazarı Necip Fazıl Kısakürek'tir. Kısakürek tarafından şekillendirilen dergi 35 yıllık yayın serüveni boyunca çeşitli yazarları bünyesinde barındırmıştır. Muhtelif düşünce ve mesleklerden meydana gelen zengin bir yazar ekibine sahip olan derginin yazar kadrosu süre içerisinde değişiklik göstermiştir. Gerek uzun bir yayın hayatı geçirmesi gerek zaman zaman kesintiye uğraması buna etken olmuştur.

Dergide yazıları yer alan bütün yazarları saymak mümkün olmamakla birlikte başlıca yazar kadrosu şu şekildedir: Necip Fazıl Kısakürek, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Selahattin Güngör, Ziya Şakir, Mahmut Yesari, Burhan Toprak, Reşat Ekrem Koçu, Hilmi Ziya Ülken, Nurullah Berk, M. Faruk Gürtunca, Sûphi Nuri İleri, Salih Murat Uzdilek, Rıza Çandır, Fikret Adil, Sadi Ünal, Rebi Hikmet Barkın, Vehbi Emre, Behçet Bağdatlıoğlu, Mustafa Şekip Tunç, Kazım Zafır, Hatemi Semih Sarp, Zahir Güvemli, Nurullah Berk, Rasih Nuri İleri, Ahmet Adnan Saygın, Faik Baysal, Kazım Nami Duru, Ömer Rıza Doğrul, Salih Zeki Aktay, Nurettin Topçu, Ömer Karagül, Mekki Üçışık, Doğan Nail Altuncuoğlu, Abdürrahim Zapsu, Osman Yüksel, Abdurrahman Şeref Laç, Z. Fahri Fındıkoğlu, Halil Nüsret Ertüz, Cevat Rifat Atilhan, Celal Sılay, M. Raif Ogan, Münir Süleyman Çapanoğlu, Rasim Özgen, Sezai Karakoç, Peyami Sefa, Şakir Üçışık, Hüseyin Rahmi Yananlı, Ali Fuad Başgil, Tevfik Nezihi, Asaf Halet Çelebi, Abdülhak Şinasi Hisar, Tahir Büyükkörükçü, Nebil Fazıl Alsan, Sabahattin Zaim, Refet Çingil, Osman Turan, Mustafa Yazgan, M. Akif İnan, Erdem Beyazıt, Bahri Zengin, A. Ekmel Akkor, Cemil Meriç, Ali Nar, Rasim Özdenören, Taha Akyol, Hüseyin Cahit Yalçın, Avni Altınor, Nizamettin Nazif, Nejat Muhsinoğlu, Ziya Yamaç, Şükrü Baban, Nejat Muhsinoğlu, Burhan Belge, Rusçuklu Hakkı, Mukbil Özyürek, Tevfik Fikret, Özdemir Asaf, Emin Ülgener, Kenan Harun, Salah Birsell, İskender Fikret, Mehmet Turhan, Sait Faik vb. pek çok nitelikli ismin yazıları dergi bünyesinde yer almıştır.³²⁴

1.2.7. Büyük Doğu Dergisi'nin İçeriği

³²⁴ Üstün, *Büyük Doğu Mecmuası'nın Siyasal Analizi*, 4-5-6-7-8. / Kayalı, *İslamcı Dergilerde Ekonomiye Bakış*, 7.

Büyük Doğu Dergisi yoğun olarak sanat, edebiyat, politika, felsefe ve din gibi konuların işlendiği bir fikir dergisidir. Dergi bünyesinde ünlü yazarların bu konulara dair çeşitli şiir, hikâye, deneme, makale ve eleştiri türünde çeşitli yazıları yer almaktadır.

Edebî içerik olarak oldukça zengin olan dergide farklı türlerde birçok edebî metin yayımlanmıştır. Nitekim Sait Faik Abasıyanık'ın “Kurabiye³²⁵”, “Önündeki Kış³²⁶”, “1476 Nikel Kuruşun Hikâyesidir³²⁷” gibi hikayeleri, “O ve Ben³²⁸” adlı şiiri; Özdemir Asaf'ın “Son³²⁹”, “Hasret³³⁰”, “İstiyorum³³¹”, “Bizim Şarkılar³³²”, “Şahane³³³” vb. şiirleri; Erdem Bayazıt'ın “Koşu³³⁴” ve “Sürüp Gelen Çağlardan³³⁵” şiirleri, “Vahyin Diriltici Soluğu³³⁶”, “Akrebin Kıskaçında İnsanlık ve Türkiye³³⁷” makaleleri; Fazıl Hüsni Dağlarca'nın “Dağdan Şehre Kadar³³⁸” ve “Köpek Havlar³³⁹” şiirleri; Yahya Kemal Beyatlı'nın “Ezansız Semtler³⁴⁰”, “Yahya Kemal'in Bilinmeyen Şaheseri³⁴¹” denemeleri; Mehmet Akif Ersoy'un “55 Yıl Önce Heykel Davası³⁴²”, “Dil Meselesi³⁴³” denemeleri ve “Mukallitliği de Yapamıyoruz³⁴⁴” adlı eleştirisi; Sezai Karakoç'un “Avrupa'nın Dramı³⁴⁵”, “Hintli Şair Kabir³⁴⁶” makaleleri, “Şair³⁴⁷”, “Moryak'ın Karnesinden³⁴⁸” denemeleri, “Sessiz Müzik³⁴⁹”, “Kurban Saati³⁵⁰”, “Göç³⁵¹” gibi çeşitli şiirleri; M. Rasim

³²⁵ Sait Faik Abasıyanık, “Kurabiye”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/2 (Eylül 1943), 11.

³²⁶ Abasıyanık, “Önündeki Kış”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/39 (Temmuz 1946), 12.

³²⁷ Abasıyanık, “1476 Nikel Kuruşun Hikâyesidir”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/42 (Ağustos 1946), 12.

³²⁸ Abasıyanık, “O ve Ben”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/20 (Şubat 1946), 6.

³²⁹ Özdemir Asaf, “Son”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/16 (Aralık 1943), 2.

³³⁰ Asaf, “Hasret”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/19 (Şubat 1944), 2.

³³¹ Asaf, “İstiyorum”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/8 (Aralık 1945), 2.

³³² Asaf, “Bizim Şarkılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/12 (Eylül 1943), 6.

³³³ Asaf, “Şahane”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/35 (Haziran 1946), 2.

³³⁴ Erdem Bayazıt, “Koşu”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/16 (Kasım 1967), 13.

³³⁵ Bayazıt, “Sürüp Gelen Çağlardan”, *Büyük Doğu Dergisi* 14/4 (Ocak 1971), 10.

³³⁶ Bayazıt, “Vahyin Diriltici Soluğu”, *Büyük Doğu Dergisi* 15/4 (Mayıs 1978), 5.

³³⁷ Bayazıt, “Akrebin Kıskaçında İnsanlık ve Türkiye”, *Büyük Doğu Dergisi* 15/2 (Mayıs 1978), 6.

³³⁸ Fazıl Hüsni Dağlarca, “Dağdan Şehre Kadar”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/4 (Ekim 1943), 2.

³³⁹ Dağlarca, “Köpek Havlar”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/26 (Eylül 1950), 12.

³⁴⁰ Yahya Kemal Beyatlı, “Ezansız Semtler”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/7 (Kasım 1949), 5.

³⁴¹ Beyatlı, “Yahya Kemal'in Bilinmeyen Şaheseri”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/25 (Ağustos 1959), 6.

³⁴² Mehmet Akif Ersoy, “55 Yıl Önce Heykel Davası”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/5 (Ağustos 1967), 9.

³⁴³ Ersoy, “Dil Meselesi”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/7 (Ağustos 1967), 9.

³⁴⁴ Ersoy, “Mukallitliği de Yapamıyoruz”, *Büyük Doğu Dergisi* 14/8 (Şubat 1971), 11.

³⁴⁵ Sezai Karakoç, “Avrupa'nın Dramı”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/26 (Ocak 1968), 10.

³⁴⁶ Karakoç, “Hintli Şair Kâbir”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/5 (Ekim 1964), 7.

³⁴⁷ Karakoç, “Şair”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/3 (Ekim 1964), 14.

³⁴⁸ Karakoç, “Moryak'ın Karnesinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 13/1 (Mayıs 1969), 25.

³⁴⁹ Karakoç, “Sessiz Müzik”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/11 (Mayıs 1959), 7.

³⁵⁰ Karakoç, “Kurban Saati”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/1 (Temmuz 1967), 13.

³⁵¹ Karakoç, “Göç”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/4 (Ağustos 1967), 13.

Özgen'in "Sahte Kahramanlara Dair"³⁵², "Tiyatro Buhranı"³⁵³ eleştirileri; Peyami Safa'nın "Mahzun Öleceğim"³⁵⁴, "İki Çeşit Dilbaz"³⁵⁵, "İki Cephe Felaketi"³⁵⁶ denemeleri; Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Akıbet"³⁵⁷, "Bugün Hava Güzel"³⁵⁸ şiirleri; Nurettin Topçu'nun "Memuriyet Hayatı"³⁵⁹ adlı hikâyesi, "İnkılap"³⁶⁰, "Yine İnkılap"³⁶¹ makaleleri gibi farklı tür ve konulardaki yazılar örnek gösterilebilir.

Politika, dergideki önemli konu başlıklarından biridir. Siyaset konularıyla ilgili yazılar, çoğu zaman "Hadiselerin Muhasebesi" ana başlığı altında verilmiştir. Sosyal ve siyasi olayların değerlendirildiği bu yazılardan bazıları şu şekildedir: "Cihan Türklerine Ait Manzara"³⁶², "Filistin ve Yahudilik Meselesi"³⁶³, "Türkistan Davası"³⁶⁴.

Bununla birlikte özellikle siyasi içerikli yazılarda tanzimat, meşrutiyet, cumhuriyet, laiklik ve dönemin siyasi partilerine yönelik eleştiriler barındıran yazılar yoğunluktadır. Sami Karayel'in "Tanzimat ve Meşrutiyet"³⁶⁵ adlı araştırma yazısı; Rıdvan Bakır'ın "Tanzimat Hürriyeti"³⁶⁶ yazısı; Necip Fazıl'ın "Cumhuriyet"³⁶⁷, "Partilerimiz"³⁶⁸, Mustafa Yazgan'ın "Laik Ahlak"³⁶⁹ yazıları bunlardan bazılarıdır.

Bir diğer mühim konu başlığı ise sanat alanına aittir. Necip Fazıl "Allah'ı aramanın müessesesi"³⁷⁰ olarak tanımladığı sanat ile ilgili yazılara dergide yer vermiştir. "İslam ve Güzel Sanatlar"³⁷¹, "İslam İnkılabı Güzel Sanatlar"³⁷², "Tiyatro"³⁷³, "Sanat Dünyası"³⁷⁴ başlıklı yazılar bu noktada karşımıza çıkan örneklerden yalnızca bir kısmıdır.

³⁵² Rasim Özgen, "Sahte Kahramanlara Dair", *Büyük Doğu Dergisi* 4/28 (Eylül 1950), 15.

³⁵³ Özgen, "Tiyatro Buhranı", *Büyük Doğu Dergisi* 4/40 (Aralık 1950), 14.

³⁵⁴ Peyami Safa, "Mahzun Öleceğim", *Büyük Doğu Dergisi* 7/1 (Nisan 1954), 3.

³⁵⁵ Safa, "İki Çeşit Dilbaz", *Büyük Doğu Dergisi* 9/9 (Mayıs 1959), 8.

³⁵⁶ Safa, "İki Cephe Felaketi", *Büyük Doğu Dergisi* 9/12 (Mayıs 1959), 8.

³⁵⁷ Cahit Sıtkı Tarancı, "Akıbet", *Büyük Doğu Dergisi* 1/3 (Ekim 1943), 2.

³⁵⁸ Tarancı, "Bugün Hava Güzel", *Büyük Doğu Dergisi* 9/4 (Mart 1959), 7.

³⁵⁹ Nurettin Topçu, "Memuriyet Hayatı", *Büyük Doğu Dergisi* 9/2 (Mart 1959), 6.

³⁶⁰ Topçu, "İnkılap", *Büyük Doğu Dergisi* 9/19 (Temmuz 1959), 2.

³⁶¹ Topçu, "Yine İnkılap", *Büyük Doğu Dergisi* 9/20 (Temmuz 1959), 2.

³⁶² Büyük Doğu, "Cihan Türklerine ait Manzara", *Büyük Doğu Dergisi* 4/34 (Kasım 1950), 9.

³⁶³ Muharrem Feyzi Togay, "Filistin ve Yahudilik", *Büyük Doğu Dergisi* 2/61 (Mayıs 1947), 9.

³⁶⁴ İsa Yusuf Alptekin, "Türkistan Davası", *Büyük Doğu Dergisi* 12/16 (Kasım 1967), 8.

³⁶⁵ Sami Karayel, "Tanzimat ve Meşrutiyet", *Büyük Doğu Dergisi* 4/6 (Temmuz 1949), 11.

³⁶⁶ Rıdvan Bakır, "Tanzimat Hürriyeti", *Büyük Doğu Dergisi* 12/9 (Eylül 1967), 14.

³⁶⁷ Kısakürek, "Cumhuriyet", *Büyük Doğu Dergisi* 1/7 (Ekim 1943), 2.

³⁶⁸ Kısakürek, "Partilerimiz", *Büyük Doğu Dergisi* 2/35 (Haziran 1946), 2.

³⁶⁹ Mustafa Yazgan, "Laik Ahlak", *Büyük Doğu Dergisi* 12/21 (Aralık 1967), 21.

³⁷⁰ Kısakürek, *İdeocya Örgüsü*, 137.

³⁷¹ Kısakürek, "İslam ve Güzel Sanatlar", *Büyük Doğu Dergisi* 2/69 (Ekim 1947), 2.

³⁷² Kısakürek, "İslam İnkılabı Güzel Sanatlar", *Büyük Doğu Dergisi* 4/28 (Eylül 1950), 2.

³⁷³ Kısakürek, "Tiyatro", *Büyük Doğu Dergisi* 13/7 (Aralık 1969), 17.

³⁷⁴ Mustafa Şekip Tunç, "Sanat Dünyası", *Büyük Doğu Dergisi* 2/24 (Nisan 1946), 6.

Din ise dergideki en temel konulardan biridir. Kur'ân-ı Kerîm, melekler, ahiret, kıyamet, iman ve İslam'a dair meseleler “Dininizi Öğreniniz” başlığında altında yayımlanmış; İslam ahlâkı, sünnet ve hadis-i şerifler ile alakalı hususlar ise “Efendimiz, Müjdecimiz, Kurtarıcımız’dan” başlığı çerçevesinde verilmiştir. “*Kur’ân ve Öbür Kitaplar*”³⁷⁵, “*Kıyamet Günü*”³⁷⁶, “*Sünnet ve Hadis*”³⁷⁷ vb. yazılar misal olarak verilebilir.

Derginin yayımlandığı yıllar İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği bir zaman dilimini kapsadığı için savaş teması dergi bünyesinde geniş bir yer tutmuştur. Özellikle “İbtidai Devre” olarak geçen Birinci Devre’nin ilk sayılarının kapaklarında savaşla ilgili fotoğraflar yer almıştır.

Çeşitli bir yazar kadrosuna sahip olan dergide her yazar kendi uzmanlık sahasına göre yazılar kaleme almış olsa da Necip Fazıl, derginin başyazarı olarak her konuda ve alanda yazılar yazarak dergiyi şekillendirmiştir. Büyük Doğu “Ruhçuluk, Ahlakçılık, Milliyetçilik, Cemiyetçilik, Şahsiyetçilik, Keyfiyetçilik, Nizamcılık, Müdahalecilik, Sermaye ve Mülkiyette Tedbircilik” olmak üzere dokuz prensip üzerine bina edilmiştir.³⁷⁸ İçerik dünyasını bu çerçeve üzerine kuran dergi, bu prensipler ile sistemleştirdiği nitelikli yazıları bünyesinde barındırmıştır.

Büyük Doğu Dergisi’nin neşredilmeye başladığı dönem, Türkiye’de çok partili hayata geçiş evresine gidildiği yıllara tekabül eder. Tek parti devrinin baskıcı havasının sona ermesi ve çok partili döneme geçilmesi ile birlikte oluşan ılımlı ortamın etkisi derginin ilk dönemlerinde kendisini göstermiştir. Bu nedenle Büyük Doğu’nun edebî dergi hüviyetinden dinî-siyasi nitelikli bir dergi olmaya evrilişinde çok partili hayata geçişin önemli bir katkısı bulunur.³⁷⁹

İslami bir çizgiye sahip olan Büyük Doğu Dergisi, Cumhuriyet yönetimine karşı gösterdiği muhalif tavırla dinî kesimlerin sözcüsü olmuştur.³⁸⁰ Bu minvalde İslam dünyasına dair dinî muhtevalı pek çok yazı içeriğini çerçevesine almıştır. Büyük Doğu’nun bir mecmua olarak ortaya çıktığı dönem, hem dinî yaşantının hem de dinî yayın içeriğinin çeşitli baskı ve yasaklamalarla karşı karşıya olduğu bir dönemi ifade

³⁷⁵ Abdürrahim Zapsu, “Kur’an ve Öbür Kitaplar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/65 (Mayıs 1947), 4.

³⁷⁶ Kısakürek, “Kıyamet Günü”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/56 (Kasım 1946), 4.

³⁷⁷ Kısakürek, “Sünnet ve Hadis”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/67 (Ekim 1947), 4.

³⁷⁸ Kuru, *Türkiye’de Antisemitizm ve Büyük Doğu Dergisi*, 56.

³⁷⁹ Mahmut Hakkı Akın, “İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek”, *“İslam’ı Uyandırmak” Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lütfi Sunar, (İstanbul: İlmi Editörler Derneği, 2018), 109.

³⁸⁰ Kayalı, *İslamcı Dergilerde Ekonomiye Bakış*, 9.

etmektedir. Dolayısıyla bu dönemin şartlarında İslami yayın yapmak oldukça cesaret isteyen bir hareket olarak gözükmektedir. Tüm bunlara karşın Büyük Doğu, zamanın koşullarına rağmen İslamcı-muhafazakâr bir dergi olarak karşımıza çıkar. Büyük Doğu'nun böyle bir dönemde bir dinî ihya hareketi olarak doğuşu onu daha anlamlı ve özel kılmaktadır.³⁸¹ Cumhuriyet rejiminin ilanı ile beraber İslamcılık fikriyle olan uzaklaşma Büyük Doğu Dergisi vesilesiyle yeniden inşa edilmiştir.

İslamcı anlayışa sahip bir dergi olan Büyük Doğu, devrin İslam'a karşı yasakçı tavrına karşı kendi ideolojisini sürdürmüştür. Dergi yayın serüveni boyunca kesinti ve kapatılmalara maruz kalsa da İslami çizgisinden çıkmamış, resmi ideoloji ile ilişkisi zaman içerisinde farklılık göstermiş olmakla birlikte muhalifliği süreç boyunca aşırılaşmıştır. İslam dünyasında meydana gelen hadiselerle karşı duyarlı bir tutum içerisinde olan Büyük Doğu Dergisi'nin bu hususla ilgili yayımladığı haber ve yazılar siyasi niteliktedir.³⁸² “*Dindaş Pakistan'ı Yakından Tanıyalım*”³⁸³, “*Endonezya Meselesi ve İslam Dünyası*”³⁸⁴, “*Sömürge ve İslam Dünyası*”³⁸⁵ “*İslam Alemi*”³⁸⁶ başlıklı yazılar bunlardan bazılarıdır.

Büyük Doğu Dergisi İslam'ı ana kaynak olarak kabul etmektedir. Nitekim Necip Fazıl'a göre gerçek bir Müslümanın görevi İslami ölçüler altında hayat mimarisini kurmaktır.³⁸⁷ Derginin temel aldığı İslam anlayışı ise Ehl-i Sünnet inancına dayanır. İslamiyet'i Ehl-i Sünnet anlayışı çerçevesinde ele alan Büyük Doğu, bu anlayış dışında üretilen herhangi bir görüşü İslami saymamaktadır. Hakiki İslami telakkinin temelinde Ehl-i Sünnet görüşünün bulunduğu inancına sahip olan Kısakürek, Büyük Doğu ideolojisinin de bu minvalde bir sistem olduğunu belirtmiştir: “Büyük Doğu, İslâm içinde ne yeni bir mezhep, ne de yeni bir içtihat kapısı... Sadece Sünnet ve Cemaat Ehli tabirinin ifadelendirdiği mutlak ve pazarlıksız çerçeve içinde, olanca saffet ve asliyetiyle İslâmiyet'e yol açma geçidi.”³⁸⁸

³⁸¹ Yalçın, “*Türkiye' de Bir Dini İhya Hareketi Olarak: Büyük Doğu*”, 119.

³⁸² Beyaz, “Büyük Doğu Dergisi'nin İslam Dünyasına Bakışı”, 359.

³⁸³ Ali Genceli, “Dindaş Pakistan'ı Yakından Tanıyalım”, *Büyük Doğu Dergisi* 14/15 (Nisan 1971), 6.

³⁸⁴ Muharrem Feyzi Togay, “Endonezya Meselesi ve İslam Dünyası”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/59 (Nisan 1947), 9.

³⁸⁵ Nizamettin Nazif, “Sömürge ve İslam Dünyası”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/20 (Mart 1946), 9.

³⁸⁶ Emin Toykoç, “İslam Alemi”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/30 (Ekim 1950), 7.

³⁸⁷ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, 172.

³⁸⁸ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, 12.

Kısakürek Büyük Doğu’yu İslam ile kurulması gereken toplumsal yapılanmanın temel anahtarı olarak ikrar eder. Bütün cihanda eşi görülmemiş bir ideolocya binası olarak tasvir ettiği Büyük Doğu, Cumhuriyet sisteminin karşısında alternatif bir yönetim şeklinde sunulur.³⁸⁹ Büyük Doğu Dergisi, bu şekilde dini merkezi bir konuma yerleştirerek alt başlıklar bünyesinde birçok dinî mevzuyu ele almıştır. Riayet ettiği yayın ilkeleri doğrultusunda sahih kaynaklardaki dinî bilgileri okuyucuyla buluşturmuş, güvenilir din alimlerinin yazılarını neşretmiştir.

³⁸⁹ Kısakürek, “İnanıyoruz”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/60 (Nisan 1947), 2.

2. BÖLÜM: BÜYÜK DOĞU DERGİSİ'NİN TASAVVUFÎ İÇERİĞİNİN SINIFLANDIRILMASI

2.1. Dergide Tasavvufî Yazıları Bulunan Yazarlar ve Yazıları

Büyük Doğu Dergisi bünyesinde yer alan tasavvuf mahiyetli yazılarla geniş bir çeşitliliğe sahiptir. Nitelikli ve zengin yazar kadrosu içerisinde tasavvufî yazıları bulunan birçok önemli şahsiyet bulunmaktadır. Bu kısımda Necip Fazıl Kısakürek, Abdülhakim Arvâsî, Sâmiha Ayverdi, Mustafa Yazgan, Tahir Büyükkörükçü, İbrahim Hakkı Konyalı, A. Fikri Yavuz, M. Halid Bayrı, Refi Cevat Ulunay, Mustafa Hilmi Ramazanoğlu gibi yazarların hayatlarına kısaca temas ettikten sonra söz konusu yazarların tasavvuf içerikli yazılarına değinilecektir.

2.1.1. Necip Fazıl Kısakürek

Necip Fazıl Kısakürek derginin sahibi ve başyazarı olarak Büyük Doğu'nun pek çok sayısında tasavvufî yazılar kaleme almıştır. Yazmış olduğu yazıları çoğu zaman çeşitli imza ve isimlerle yayımlamıştır. Necip Fazıl dergide yer alan yazılarında “BÜYÜK DOĞU, Ahmet Abdülbaki, Hikmet Sahibinin Abdinin Kölesi, HA.A.KA., Adıdeğmez, Bankacı, Be-De, Prof. Ş. Ü., Dilci, İstanbullu, Muhbir, Neslihan Kısakürek, Ne-Fe-Ka, Hi-Ab-Kö, Ozan, Ozanbaşı, Nüktedan, Mürid, Dedektif X Bir” gibi çeşitli mahlaslar kullanmıştır.³⁹⁰ Yazarın hayatını daha önceki bölümde detaylı bir şekilde ele aldığımız için bu bölümde ayrıca yer vermeyeceğiz.

Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Dergisi'nde yayımladığı ahlâka dair yazılarda dönemin içinde bulunduğu ahlâki faciadan bahsederek murad edilen ahlâk inşasının yeniden tesis edilmesinin Büyük Doğu'nun asli görevi olduğunun altını çizmiştir. Burada kastedilen ahlâk, İslam ahlâkıdır. İslam ahlâkının en güzel örneği olan tasavvuf bahsine bu noktada pencere açılmaktadır.

Necip Fazıl için ahlâk mefhumu, üzerinde önemle durulması gereken fakat ihmal edilen başlıca meselelerden biridir. Ahlâkı dinin temel esaslarından biri olarak gören Kısakürek, hem dinin hem tasavvufun ana ölçüsünü ahlâk çerçevesinde belirler. Bu bünyede özellikle

³⁹⁰ Nazan Üstün, *Büyük Doğu Mecmuası'nın Siyasal Analizi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 5.

ahlâk ve tasavvuf bağlantısı üzerinden kaleme aldığı yazılarda Büyük Doğu düşüncesini işlemektedir.

Dünya genelinde var olan ruhi bunalım ve sıkıntıların sebebini ahlâki yozlaşmada bulan Kısakürek, içinde bulunulan ahlâki çöküşün tarihi serüvenine değinerek çözüm önerileri sunmuştur. Dergi çerçevesinde yayımladığı çeşitli yazılar ile ahlâki problemlerin neler olduğunu ortaya koymuş, arzu edilen ideal ahlâk sisteminin inşası için gerekli olan ilkeleri tesis etmiştir. Mevcut olan ahlâki bozukluğun yerine ikame edilecek yeni sistemin ise İslam ahlâkını temsil eden tasavvuf olgusu olduğuna işaret etmiştir.

Kısakürek'in düşünce sistemine göre ahlâkın ölçüsü bizzat İslam olduğu için tasvir edilen telakki bizzat Müslüman ahlâkını ifade etmektedir. Nitekim İslam ahlâkının ortaya koyduğu ölçütler ile ideal ahlâkın yaşam biçimi belirlenmektedir. Zira Necip Fazıl'a göre insanlığı kurtaracak ve şahlandıracak yegâne husus İslam ahlâkıdır. Bu ahlâk sistemi bozulmaya başladığı takdirde toplum genelinde çöküş ve yozlaşma söz konusu olur.

Necip Fazıl'ın söz konusu yazı içeriklerinde ahlâksızlığın tarihçesi, menşei vb. hususiyetler ele alınmış, ahlâki yaralardan bahsedilmiştir. Büyük Doğu zihniyeti ahlâkın kaynağını maddi yapı alanından çıkartarak manevi planda ruhanileştirmiştir. Kaynak olarak din ve tasavvuf gibi din menşeli ruhani ilimler temel alınmıştır.

Necip Fazıl tarafından 17 Eylül 1943 - 5 Mayıs 1944 tarihi Birinci Devre'nin 13, 14, 15, 16, 19, 20 ve 25. sayıları, 2 Kasım 1945 - 2 Nisan 1948 tarihli İkinci Devre'nin 19, 20, 27, 28, 31. sayıları, 14 Ekim 1949 - 29 Haziran 1951 tarihli Dördüncü Devre'nin ise 6, 7, 8 ve 9. sayıları olmak üzere derginin birçok devresinde kaleme alınan, ahlâk olgusu üzerinden tasavvufî fikriyatının verildiği tasavvufî mahiyetli yazı başlıkları şu şekildedir:

2.1.1.1. Ahlâkımız 1, 2, 3

Necip Fazıl, Ahlâkımız başlıklı yazıları üç seri şeklinde 17 Eylül 1943 - 5 Mayıs 1944 tarihli Birinci Devre'nin 13., 14. ve 15. sayılarında neşretmiş, bu yazılarda murad edilen ahlâk telakkisine işaret etmiştir. Kısakürek'in ahlâkımız olarak tasvir ettiği ahlâk yargısı tamamıyla İslami anlayışla çerçevelenen Müslüman ahlâkıdır.

Nitekim Büyük Doğu'nun tek davası ahlâk davasıdır. Toplumda var olan ahlâk faciasının tüyler ürpertici manzarasını gözler önüne sermeyi ve bu buhranın yol açtığı hakikati herkese duyurmayı görev edinen Kısakürek, ahlâki bozulmanın sebebi olarak şu etkenleri gerekçe gösterir:

“Ahlâk sukutumuzun tek ve mutlak sebebi, Doğu ve Batı dünyalarının muhasebesinde ana hatlarına dokunduğumuz gibi, tanzimattan evvel, ham ve kaba softalık; tanzimattan sonra körü körüne hayranlık ve şahsiyetsizlik; daha sonra züppelik ve kopyacılık; en sonra da, ahlâk ve iman kaynaklarımızla aramızı açan yeni bir ahlâk manzumesi bina etmek kaygusuna düşmeyen şahsiyetçiliktir.”³⁹¹

Bu şekilde Türk inkılabının sebebiyet verdiği yozlaşmaya temas edilmiştir.

2.1.1.2. Ahlâk Yaralarımız

Necip Fazıl’a göre ahlâki anlamda kötü ve yanlış bulduğu birçok davranış mevcuttur. *Ahlâk Yaralarımız* başlığında bu husus ele alınarak “Dalkavukluk, İltimas, Hırsızlık, Rüşvet, Fuuş, İçki, Kumar, Hile, Yalan, Riya, Nefret, İnkâr, Şüphe, İstihza, Kargaşalık” gibi ahlâksızlıklar ahlâk yaraları olarak belirtilmiş ve teker teker izah edilmiştir.³⁹²

2.1.1.3. 9 Anahtardan İkincisi Ahlâkçılık

Necip Fazıl’ın “Ruhçuluk, Ahlâkçılık, Milliyetçilik, Şahsiyetçilik, Cemiyetçilik, Keyfiyetçilik, Nizamcılık, Müdahalecilik, Sermayede Tehdit” olarak belirlediği 9 anahtar ilkeden biri olan ahlâkçılık, yazar nezdinde birçok özellik içeren geniş bir olgudur. Nitekim Kısakürek bu hususa muhtelif boyutlar çerçevesinde temas ederek ahlâk mefhumunun çeşitlerine işaret etmiştir. “Allah Sevgilisinin ahlâkı, Devlet Reisinin ahlâkı, Mezhep Kurucusunun ahlâkı, İman Büyüğünün ahlâkı, Velayet Kahramanının ahlâkı, Hâkimin ahlâkı, Dervişin ahlâkı, Sultanın ahlâkı, Yeniçerinin ahlâkı” gibi çeşitli kimselerin ahlâk hususiyetlerinden bahsetmiştir.

“«Kimin malını aldımsa, işte malım, gelsin alsın: kimin sırtına vurdumsa, işte sırtım, gelsin vursun» diyen Allah Sevgilisinin ahlâkı...

Çölde, devesine, kölesiyle nöbetleşe binen Devlet Reisinin ahlâkı...

Sokakta, zina halinde gördüğü bir çift insanın üstüne cübbesini yayıp «Yarabbi, ne yazık: gizlenecek yerleri de yok.» diye fısıldayan Mezhep Kurucusunun ahlâkı...”

Söz verdiği yerde günlerce dostunu bekledikten sonra, ona zımnen yalancılık isnat etmemek için bir türlü yerinden kıpırdıyamayan İman Büyüğünün ahlâkı...

³⁹¹ Büyük Doğu, “Ahlakımız 1”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/13 (Aralık 1943), 2.

³⁹² Büyük Doğu, “Ahlak Yaralarımız”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/16 (Aralık 1943), 2.

“Bulunca şükrederiz, bulamayınca sabrederiz! sözüne, “Horasan'ın köpekleri de böyle yapar; bulunca dağıt, bulamayınca şükret!, karşılığını veren Velayet Kahramanının ahlâkı...

Şeyhinin ocağına, tam 40 yıl, cetvel tahtası gibi dümdüz odunlar taşıyarak, tam 40 yıl sonra beliren “dağda hiç eğri odun yok mu?., dikkatine,” senin kapından eğrilik geçemez!., cevabını bastıran ulvi Dervişin ahlâkı...

Ayyaş padişahın gösterdiği camiye bakıp “güzel, güzel amma yanında bir meyhane eksik!., cinasını yapıştıran muhteşem Hakimin ahlâkı...”³⁹³

2.1.1.4. Ahlâkın Kaynağı

Necip Fazıl Kısakürek, ahlâkın esas kaynağının İslam dini olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Bu öz kaynağın Avrupa taklitçiliği ve Cumhuriyet inkılapları ile yıkıldığı dile getirerek ahlâk faciasının yankılarından bahsetmiştir:

“Bizim ahlâkımızsa, baştan başa müstesna bir ahlâk manzumesinden ibaret Müslümanlık ahlâkıdır ki, eski çağlarda ham ve kaba softa bu ahlâkın saf aşk ve halis iman cephesini kurutmuş; yeni çağlarda da Avrupa’ya körü körüne hayran ezberci ve taklitçi (modern) yobaz bu ahlâkın öz kaynağını yıkmış; inkılabımız da kendi yıkmış, içinden yeni bir ahlâk telakkisi getiremeyince, bugünkü ahlâk faciamız doğmuştur.”³⁹⁴

2.1.1.5. Bizimki

İlgili yazıda “Bizimki” olarak işaret edilen gerçeklik, Türk toplumunun sahip olduğu İslam ahlâkıdır. Bu anlayışa göre kurtuluşun sırrı İslam ahlâkının kapısını çalmaktadır, kendi öz kaynağımız olan bu hakikat gölgelendikçe toplum karanlığa sürüklenir. Kısakürek yapılması gerekenin İslam ahlâkını taşımak ve aşlamak olduğunu fakat toplum olarak bundan geri kaldığımızı vurgular.³⁹⁵

2.1.1.6. İslam İnkılabı: Sahte ve Yalancı Sofiler

Sahte sofilerin özelliklerinden söz edilen yazıda İslam inkılabının sahte ve yalancı sofilerle gerçekleşmesinin mümkün olmadığı öne sürülmüştür. Necip Fazıl’ın görüşüne göre bu sahte sofiler devirler boyunca kötü sirayetlerle inkişaf etmişlerdir. Üfürükçüler,

³⁹³ Büyük Doğu, “9 Anahtardan İkincisi Ahlakçılık”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/20 (Şubat 1944), 2.

³⁹⁴ Büyük Doğu, “Ahlakın Kaynağı”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/19 (Mart 1946), 2.

³⁹⁵ Büyük Doğu, “Bizimki”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/20 (Mart 1946), 2.

gaipten haber verenler, devlet ve istikbal dağıtanlar, tılsım ve keramet taslayanlar, namaz ve ibadet sevabı bağışlayanlar gibi nice şekillerde tezahürleri bulunmaktadır.³⁹⁶

2.1.1.7. İslam İnkılabı: Gerçek ve Derin Müslüman

Necip Fazıl'a göre sahte sofilerin aksine İslam inkılabının en güzel örneği gerçek ve derin Müslüman tarafından temsil edilmektedir. Şeriat, tasavvuf, şahsi ruh ve akıl olmak üzere üç cephesi olan gerçek Müslüman'ın dünya ve insan kadrosunun bütün iş ve fikir muhasebesini muvazeneleştirmiş, zimmet ve matlûp sütunlarını tam bir sıhhat ve mutabakatla karşılıklı mizana sokmuş, yapılacak ve yapılmayacak her şeyi tespit etmiş kimse olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁷

2.1.1.8. İslâm İnkılabı: Gerçek ve Derin Müminde Şeriat

Bununla bağlantılı şekilde şeriat bahsine çerçeve açan Kısakürek, gerçek ve derin mümin için şeriatın değişmez, mutlak ve sabit bir bütün olduğu belirtmiştir: “Gerçek ve derin müminde şeriat idraki, aşk, vecd, hikmet ve irfan köşeleriyle çevrili, namütenahi bir ihtiram ve itina plânı gösterir.”³⁹⁸

2.1.1.9. Derin ve Gerçek Müminde Tasavvuf

Tasavvuf ise derin ve gerçek müminde dinin ve kendisinin bütün ruhunu temsil etmektedir. Ebedi oluş muammasını, dünya görüşünü, benliğinin hakikatini yalnızca tasavvufta bulan gerçek mümin, tasavvufu, Peygamberler Peygamberinin sonsuz bir nur okyanusu halindeki bâtını diye tanır.³⁹⁹

En büyük ve en hakiki inkılabın İslam inkılabı olduğu görüşünü savunan Kısakürek, “Tarih boyunca hak ve hakikati arama yolunda yapılmış ve özenilmiş ne kadar inkılâp varsa hepsinin alıp bulamadığı ve çırpınıp eremediği şey, İslâm'da.” ifadelerini kullanarak asıl inkılabın İslam dininde mevcut olduğunu dile getirmiştir.⁴⁰⁰

14 Ekim 1949 - 29 Haziran 1951 tarihli Dördüncü Devre'nin 6, 7, 8 ve 9. sayılarında İslam İnkılabı çerçevesinde sahte sofiler kimdir, gerçek ve derin Müslümanın

³⁹⁶ Büyük Doğu, “İslam İnkılabı: Sahte ve Yalancı Sofiler”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/6 (Kasım 1949), 2.

³⁹⁷ Büyük Doğu, “Gerçek ve Derin Müslüman”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/7 (Kasım 1949), 2.

³⁹⁸ Büyük Doğu, “Gerçek ve Derin Müminde Şeriat”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/8 (Aralık 1949), 2.

³⁹⁹ Büyük Doğu, “Gerçek ve Derin Müminde Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/9 (Aralık 1949), 2.

⁴⁰⁰ Kısakürek, *İdeolocy Örgüsü*, 124.

hususiyetleri nelerdir, gerçek müminin şariat ve tasavvufla bağlantısı nasıldır vb. konular işleyen Kısakürek'in Büyük Doğu düşüncesi üzerinden tasavvufun farklı boyutlarına işaret ettiği gözlemlenmektedir.

Çeşitli Tasavvufi Konuları Barındıran Seri Yazılar

Büyük Doğu Dergisi hemen her döneminde farklı başlıklar çerçevesinde birçok seri yazıyı bünyesinde barındırmıştır. Bu seri yazılar içerisinde tasavvuf mahiyetli olanlar önemli bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek tarafından kaleme alınan “Tanrı Kulundan Dinlediklerim, Halkadan Pırıltılar, Altın Halka, Vecdimin Penceresinden” başlıklı seri yazılar çerçevesinde pek çok tasavvufi mesele ele alınmıştır:

2.1.1.10. Tanrı Kulundan Dinlediklerim

Tanrı Kulundan Dinlediklerim adlı seri yazı, Necip Fazıl'ın Abdülhakim Arvâsî'ye ithafen kaleme almış olduğu bir yazı içeriğini ifade eder. Nitekim Kısakürek'in Tanrı Kulu diye hitap ettiği kişi Arvâsî Hazretleri olup yazar, Efendi Hazretleri ile nasıl tanıştığını, ondan dinleyip öğrendiği hikmetleri bu yazılarda kaleme almıştır. “Büyük Doğu’larda, «Tanrı Kulu» ismiyle neşrettiğim ve manen Efendi Hazretlerine ithaf ettiğim bir yazı...”⁴⁰¹

Büyük Doğu Dergisi'nin 1 Eylül 1943 - 5 Mayıs 1944 tarihli Birinci Dönemi ve 2 Kasım 1945 - 2 Nisan 1948 tarihli İkinci Dönemi'nin başlıca yazı serilerinden biri *Tanrı Kulundan Dinlediklerim* başlığı çerçevesinde kaleme alınan yazılardır. Birinci Devre boyunca 25 sayı; İkinci Devre’de ise 66 sayı neşredilen bu serinin yazının yazarı Necip Fazıl Kısakürek'tir. Necip Fazıl'ın yaşadığı dönüşüm hakkında bilgi veren bu yazılar, yazarın düşünce dünyasındaki değişimi tasvir etmektedir. Aynı zamanda bu seri yazı, Kısakürek'in Arvâsî'den aldığı feyzin etkisiyle fikir, tarih, sanat, hikâye, roman, tiyatro, şiir vb. her konuda inandığı ideolojiye bağlı olarak fikir ölçülerini sistemleştirdiği metinlerden oluşmaktadır. İlmî, fikrî, edebî ve siyasi eleştirilerini paylaştığı bu metinlerde tasavvuf bahsi ile ilgili yazılar da yayımlanmıştır.

Serinin içeriği hakkındaki detaylı bilgilere üçüncü bölümde yer verilecektir.

2.1.1.11. Halkadan Pırıltılar

⁴⁰¹ Kısakürek, *O ve Ben*, 104.

Halkadan Pırıltılar başlıklı seri yazılarda çeşitli mutasavvıfların menkıbelerine yer verilmiştir. Farklı velilerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı bu yazılar, ilgili derginin İkinci Devre'sinin ilk sayısından itibaren başlayarak 87 sayı boyunca yayımlanmaya devam etmiş, aynı zamanda Dördüncü Devre'nin 4. sayısında yayımlanmıştır. Necip Fazıl tarafından *Adıdeğmez* müstearıyla yayımlanan bu seri yazılar bünyesinde bir silsile ve tarih endişesi taşımadan kısa yaşam öyküleri, anekdotlar ve vecizeler sunulmuştur. 1976 yılında esere son şeklini veren Necip Fazıl, tüm yazıları bir araya getirerek *Veliler Ordusundan 333* adıyla kitaplaştırmıştır.

2.1.1.12. Vecdimin Penceresinden

Vecdimin Penceresinden başlığı altında yayımlanan yazılarda akıl ve tasavvuf irtibatı işlenerek tasavvufun akla bakışına temas edilmiştir. Kalp yoluyla görülen hakikatin üstünlüğüne işaret edilmiş, hakikati sorgu ve şüphe içerisinde arayan akla karşılık doğrudan doğruya kavrayan, kalb vasıtasıyla aşikâr olan vecd hali öncelenmiştir. Vecd ışığı çerçevesinde keyfiyetler aleminin temâşâ edilmesi konu edilmiştir.

23 Nisan 1954 – 9 Temmuz 1954 tarihli Yedinci Devre'nin 1-10., 6 Mart 1959 – 16 Ekim 1959 tarihli Dokuzuncu Devre'de 3-4., 7- 12., 27. ve 31-32. ve Mayıs 1969 – Aralık 1969 tarihli On Üçüncü Devre'nin 1. ile 2. sayılarında olmak üzere toplamda 22 yazıda Necip Fazıl tarafından *Adıdeğmez* müstearıyla yayımlanmıştır.

2.1.1.13. Altın Halka

Altın Halka başlığı kapsamında neşredilen yazılarda Hz. Peygamber başta olmak üzere Hz. Ebûbekir'den başlayarak Abdülhakim Arvâsî'ye kadar ulaşan 33 kişiden ibaret tasavvuf zincirinin halkaları hakkında menkıbeler yer almaktadır. İslam büyükleri ile ilgili bilgi veren yazılarda “Silsile-i Zeheb” denilen *Altın Halka*'yı meydana getiren 33 adet mânâ kahramanının mukaddes yaşamları ele alınmıştır.

Altın Halka başlıklı yazılar 23 Nisan 1954 – 9 Temmuz 1954 tarihli Yedinci Devre'de 1-10. ve 6 Mart 1959 - 16 Ekim 1959 tarihli Dokuzuncu Devre'de 1-33. sayılarda olmak üzere toplamda 43 yazı olarak Necip Fazıl tarafından *Adıdeğmez* müstearıyla neşredilmiştir. Necip Fazıl daha sonra bu yazıları bir araya toplayarak *Başbuğ Velilerinden 33* ismiyle kitaplaştırmıştır.

2.1.2. Abdülhakim Arvâsî

Tasavvuf döneminin son zaman sûfilerinden olan Abdülhakim Arvâsî, 1865 yılında Van şehrinin Başkale ilçesinde doğmuştur. Anne tarafından Abdülkadir Geylânî'ye ulaşan soyu oldukça köklüdür. Nakşîbendiyye tarikatının Halidiyye koluna bağlı olan Arvâsî, 1943 yılının Kasım ayında Ankara'da vefat etmiştir.⁴⁰²

Abdülhakim Arvâsî'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgiler birinci bölümün “Abdülhakim Arvâsî ile Tanışması” kısmında paylaşılmıştır.

Tasavvufa dair kaleme aldığı iki meşhur eseri *Rabîta-i Şerife* ve *er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı çalışmalardan alıntılar dergi bünyesinde yer almaktadır.

Necip Fazıl'ın büyük saygı duyduğu, kendisinden “Efendim ve kurtarıcım”⁴⁰³ olarak bahsettiği Abdülhakim Arvâsî'nin birçok yazısı Büyük Doğu Dergisi'nin çeşitli devrelerinde yayımlanmıştır. Nitekim aşağıda listelenen yazı başlıkları dergide yer alan metin içeriklerden hareketle sınıflandırılmıştır. Söz konusu yazarın yazı içeriklerinin değerlendirilmesi üçüncü bölümde yapılacağı için burada herhangi bir tahlillendirilmeye girilmeden yalnızca ilgili metinlerin hangi devrelerde bulunduğu belirtilerek metin başlıklarının sınıflandırılması yapılacaktır.

14 Ekim 1949 - 29 Haziran 1951 tarihli, toplamda 62 sayı olarak çıkan Dördüncü Devre'nin ilk 58 sayısında, 6 Mart 1959 - 16 Ekim 1959 tarihli Dokuzuncu Devre'nin 6, 10, 11, 14, 15, 16. sayılarında, 22 Eylül 1965 - 12 Ocak 1966 tarihli On Birinci Devre'nin ilk on iki sayısında ve Mayıs 1969 - Aralık 1969 tarihli On Üçüncü Devre'nin ise 4, 6 ve 7. sayılarında müellifin tasavvuf bahsine dair kaleme almış olduğu yazılar yayımlanmıştır.

2.1.2.1. Kelime ve İştikak, Tasavvufun Tarifi

14 Ekim 1949 - 29 Haziran 1951 tarihli Dördüncü Devre'nin ilk sayısında neşredilen bu yazıda Arvâsî, tasavvuf kelimesinin kökeninden ve tarifinden bahsetmektedir.

2.1.2.2. Sofi

Dördüncü Devre'nin 21 Ekim 1949 tarihli 2. sayısında yer alan *Sofi* başlıklı yazıda kimlere sofi denildiği, söz konusu kavramın hangi tarihten itibaren kullanılmaya başlandığı gibi hususlardan söz edilmektedir.

⁴⁰² Nihat Azamat, “Abdülhakim Arvâsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Nisan 2024).

⁴⁰³ Kısakürek, *O ve Ben*, 68.

2.1.2.3. Kaynak

Tasavvufun menşei, tasavvuf ehlinin ilim dereceleri gibi meselelerin ele alındığı yazı, aynı devrenin 28 Ekim 1949 tarihli 3. sayısında yayımlanmıştır.

2.1.2.4. Gaye

Tasavvufun kişiyi kötü ahlâktan arındırarak manevî açıdan tasfiye etmek gayesinde olduğunun izah edildiği *Gaye* başlıklı yazılar Dördüncü Devre'nin 4 Kasım 1949 – 11 Kasım 1949 tarihli 4. ve 5. sayılarında neşredilmiş, tasavvuf ilminin amaç ve gayesi aktarılmıştır.

2.1.2.5. İstilah

Yine söz konusu devrede 18 Kasım 1949 tarihli 6. sayıda paylaşılan yazı başlığında tasavvuf ehlinin kullanmış oldukları “nefs”, “cenk” ve “kulluk” gibi istilahlara ele alınarak açıklanmaktadır.

2.1.2.6. Şeyhin Kalbini Hıfzetmek

Dördüncü Devre'nin 6 Ekim 1950 tarihli 29. sayısında yer alan ilgili metinde şeyhe itaat etmenin ehemmiyeti, müridin kalbiyle dahi şeyhine itiraz etmesinin akdi çiğnemek olduğu vb. meselelerden bahsedilmektedir.

2.1.2.7. Tabakalar

Abdülhakim Arvâsî'nin *Tabakalar* başlıklı yazısında Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde yapmış olduğu tabaka derecelendirmeleri aktararak tasavvuf erlerinin tabakalarından söz edilmektedir. Bu bünyede tasavvuf ehlinin hakikat ve niteliklerinin ortaya koyulduğu yazı, Dördüncü Devre'nin 15 Aralık 1950 tarihli 39. sayıda yer almaktadır.

2.1.2.8. Müteşebbihler

29 Aralık 1950 tarihli 41. sayıda bulunan *Müteşebbihler* adlı yazıda ise öncelikle sülûk yolunda “müteşebbihler” sıfatıyla anılan biri hak, diğeri bâtil tavır sahipleri olmak üzere iki kısımdan oluşan kimseler ele alınmıştır. Daha sonrasında ise Hakk'a vusul ve

muhabbette istiğrak halini ifade eden meczupluk bahsi “Meczuplar” başlığıyla ortaya koyulduktan sonra evliya tabakalarının çeşitleri aktarılmıştır.

2.1.2.9. Evliya Dereceleri

12 Ocak 1951 tarihli 43. sayıda neşredilen evliya derecelerinin tetkik edildiği ilgili yazıda Nakşî büyüklerinden hareketle kutup çeşitlerinden ve kutuplardan feyz almanın türlerinden söz edilmiştir.

2.1.2.10. Yol

Yol başlıklı yazıda ilk olarak tasavvuf yolunun esaslarına temas edilmiş, ardından rabitanın şekil ve tafsilatları açıklanmıştır. Söz konusu yazı içeriği ise aynı devrenin 23 Mart 1951 tarihli 53. sayısında paylaşılmıştır.

2.1.2.11. Son Söz

1 Haziran 1951 tarihli 58. sayıda yer alan metinde yine rabıta hususuna işaret edilerek İmam Gazâlî, Sühreverdî, İbn-i Abbas gibi din alimlerinin bu konu hakkındaki görüş ve fikirleri ortaya koyulup netice itibarıyla rabıta meselesinin mahiyetine işaret edilmiştir.

2.1.2.12. İslam ve Ceza

Müellifin *İslam ve Ceza* başlıklı yazıları, 6 Mart 1959 - 16 Ekim 1959 tarihli Dokuzuncu Devre'nin 10, 11, 14, 15. ve 16. sayılarında yayımlanmıştır. İlgili metinlerde genel olarak ibadet, muamele, nikah ve ceza olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'in fıkhi hükümlerinin hususiyetlerinden bahsedilmiştir.

2.1.2.13. Vahdet-i Vücûd Meselesini Ele Aldığı Metinler

Varlık mevzusunda vahdet-i vücûd anlayışını benimseyen Abdülhakim Arvâsî, kâinatın tek bir vücut belirttiğini, onun da Hakk'ın vücudu olduğunu aktararak vücudun birliği esasını pek çok yazısında işlemiştir. Vahdet-i Vücûd'a dair kaleme alınan metin içerikleri ilgili derginin 4 Ekim 1949 - 29 Haziran 1951 tarihli Dördüncü Devre'sinin 32, 33, 34, 35 ve 36. sayılarında sırasıyla şu başlıklar şeklinde yayımlanmıştır:

-Vahdet-i Vücûd'a Anahtar, -Vahdet-i Vücûd ve Fiillerin Tevhiti, -Vahdet-i Vücûd ve Fiillerin Tevhidi-2, -Vahdet-i Vücûd - Başlangıç, -Vahdet-i Vücûd, -Vahdet-i Vücûd.

2.1.2.14. Tasavvuf Kavramlarını Ele Aldığı Metinler

Abdülhakim Arvâsî'nin tasavvuf kavramlarının mahiyet ve hususiyetlerini izah ettiği metinler Dördüncü Devre'nin 7-30., 37. ve 38., 44-52., 55. ve 57. sayılarında, Mayıs 1969 - Aralık 1969 tarihli On Üçüncü Devre'nin ise 4, 6 ve 7. sayılarında olmak üzere birçok sayıda neşredilmiştir. Söz konusu olan çeşitli tasavvuf ıstılahları şunlardır:

– İrade, İstikamet. – Vakit. – Makam. – Heybet ve Üns. – Vecd, Vücût, Tevacût. – Cem ve Fark, Cem'in Cem'i Fena ve Beka. – Zevk, Şûrb, Riyy. – Mahv, İsbat, Mehık. – Levaiih, Levami, Tavalı. – Bevade ve Hücüm. – Şeriat ve Hakikat. – Tövbe, Mücahede. – Takva, Vera, Zühd, Samt. – Korku, Rica, Hüzün, Açlık. – Huşû-Tevazu. – Rıza-İhlas. – Feraset. – Edep. – Tevhit. – Keramet. – Huş-der Dem. – Sefer-der Dem. – Kutup, Hızır, Ruh. – Zikir. – Rabıta-Zikir. – İntisap. – Rabıta-Ahlak.

2.1.3. Sâmiha Ayverdi

21 Kasım 1905 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen Sâmiha Ayverdi'nin babası İsmail Hakkı Bey, annesi ise Meliha Hanım'dır. Soy kütüğü baba tarafından Ramazanoğulları'na anne tarafından ise Budin'de Bektaşî dervişi Gülbaba'ya dayanır.⁴⁰⁴ Sâmiha Ayverdi eğitim hayatının ilk adımlarını aile çevresinde atmıştır. Mektebe başlamadan önce aile eğitimi ve terbiyesinden geçerek kendini geliştirmiştir. 1921 yılında Süleymaniye İnâs Rüşdiyesi'ni bitirmiş, ayrıca Fransızca ve keman dersleri almıştır.⁴⁰⁵

Tasavvufi hayata adım atmasında etkili olan kişi ise annesi aracılığıyla tanıştığı Kenan Rifai'dir. Kenan Rifai'nin teşvikiyle yazı yazmaya başlamış, onun en önde gelen öğrencilerinden biri olmuştur.⁴⁰⁶ Rifâiyye tarikatına bağlı olan Ayverdi, tasavvufun temeli sevgiye dayanan bir ahlâk anlayışı olduğuna inanmış, yazılarını bu minvalde şekillendirmiştir. Sâmiha Ayverdi'nin tasavvufi öğretiler içeren eserlerinden iki nesir ve bir roman tefrikasına dergi bünyesinde yer verilmiştir. Yazarın bu eserlerden bazı pasajlar sunulacaktır.

2.1.3.1. Sual

⁴⁰⁴ Zeynep Uluant, "Ayverdi Sâmiha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mart 2024).

⁴⁰⁵ Uluant, "Ayverdi Sâmiha".

⁴⁰⁶ Sevim Yazarlı, *Tasavvufta Kadının Rolü: Sâmiha Ayverdi Örneği* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 43.

Sâmiha Ayverdi'nin *Sual* adlı nesri İkinci Devre'nin 5 Temmuz 1946 tarihli 36. sayısında yer almaktadır. Yazar bu nesirde vücudun sırrına dair bir sorunun peşinde olmaktan ve bu manayı çözebilmenin ancak Hak ile bütün olarak mümkün olacağından bahsetmektedir:

“Çocukluğumu, cevabını alamadığım binbir sorunun zirvesi üstünden atlayıp sekerek geçirdim. Neler sordum, neler istedim ve istemedim? Karşıma çıkan en açık cevaplarda bile bir kördüğüm ile boğuşarak zamanlar geçti ve çok oynamaya, çok gülmeye vakit bulamadan, kendimi büyümüş gördüm.

Büyümek... Evet, bu gülünç çağ ile acemiliğim, toyluğum, isteklerim ve sorgularım da büyüdü. O zaman anladım ki, ömrüm bin senelik de olsa, üstlerinden atlayıp dolaştığım sorgular tükenmeyecek ve ben de koşmaktan, arayıp istemekten kurtulamayacağım. Nihayet koşup didinmekten bitab, bir sorunun zirvesinin üstüne yığılıp kaldım. O zaman kulağıma bir ses geldi:

-Ey yolcu, nedir bu beyhude savaş? Çırpınıp didindiğin kimin içindir? Müşküllerinin en büyüğü, kendinsin ki nihayet onun üstünde çöküp kaldın.

Çocukluğumun, gençliğimin gören, duyan, fakat tefsir ve izah edemeyen şuuru içinde gizli kalmış, tohumluktan kurtulmamış endişeler, bir bir çözülüp sürerken, bu ses devam etti:

Hepimiz bu kâinat kitabı içinde bir yazıyız ve dünyaya kendi vücudumuz sorunun ifade ettiği mânayı çözmek için gönderildik. Ama inan bana, inan ki, bu cihanda benimle biliş olmadan, o manayı kendi kendine çözen bir kul görmedim. Sen gördünse varalım beraberce alnından öpelim!”⁴⁰⁷

2.1.3.2. Mesihpaşa İmamı

Sâmiha Ayverdi'nin meşhur eserlerinden biri olan *Mesihpaşa İmamı* adlı roman, İkinci Devre'nin 37-52. sayılarında tefrika edilerek yayımlanmıştır.

Mesihpaşa Cami'nin imamı olan Halis Efendi'nin hayat hikâyesinin anlatıldığı romanda akıl-gönül, medrese-tarikat gibi hususlar bir imamın şahsı üzerinden tartışılmaktadır. Medrese tahsili görmüş, günahattan ve haramdan kaçınan takva sahibi bir zât olan Halis Efendi'nin gelgitleri hikâye edilir. Bilgili ve alim bir zât olmasına karşın ilmiyle gönlünü besleyemeyen başkahramanın bünyesinde aşkın dönüştürücü etkisi tasvir edilmiştir. Halis Efendi Hakk'ın gazabından korkan, bunun etkisiyle Allah'ın rahmetinin zulmünden daha

⁴⁰⁷ Sâmiha Ayverdi, “Sual”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/36 (Temmuz 1946), 6.

kuvvetli olduğunu unutan, zaman zaman da günaha girdiğini düşünerek tövbe yoluna giden bir karakterdir.

“Allah'ı görmeden ona inanan Halis Efendi, vakit vakit onu seyretmek, onunla alışveriş etmek, ona korku ile değil, muhabbetle bağlanmak hevesine düşerse de derhal hocalarının derinden gürleyen sesleri kulağını bükerek ve bu küstah dilin sahibini en haşin itaplarla yola getirirler, tövbe edinceye kadar çile terleri döktürürlerdi.”⁴⁰⁸

Tasavvuf anlayışının temelinde Allah'a korku ile değil, aşk ile bağlanma görüşü yatan Ayverdi, aşktan yoksun olan kuru bilgiyi eleştirmiştir. Yazar yaratılış sebebi olarak gördüğü aşk olgusu üzerinden eserinin ana mesajını oluşturmaktadır.

2.1.3.3. Ebedi Meçhul

26 Temmuz 1946 tarihli 39. sayıda neşredilen *Ebedi Meçhul* adlı nesirde ise gözle görülmeyen esas hakikatin tüm hakikatlerden üstünlüğü, Hakk'a dair bilginin dışındaki tüm bilgilerin faydasızlığı vurgulanmaktadır:

“Yıldızlarını dökecekmiş gibi ürperen gökte, bu ışık damlaları ne kadar küçük görünür; çünkü onlara hesapsız fersahlarca uzağız.

Seni de böyle uzaktan seyrettikleri için küçük görenlerin eline hangi dürbünü vermeli, bilmem ki, devletlim?

Düşünceler, bu ömür kervansarayına katile katile konup geçer. Senden haber vermeyen her haberin asılsız, her fikrin boş ve yavan olduğunu bu kervansarayın konuklarına ne ile anlatalım, bilmem ki, güzelim?

Bağ, bostan ev, mücevher hatta bir kırık testi, bir maşa, babadan evladına geçebilir, fakat insan aklının koyduğu nizamların hiçbiri hiç kimseye, ecdadının ruhundan miras düşüremez. Ezelde seni tanımak nasibini hak etmemiş taallukatımıza bu bahşişten nasıl bir hisse ayıralım, güzelim?

Tasasızsın; yalnız sevda gamı çekersin. İtibarı, sivrilmeği, hele gösterişi hiç sevmezsin. Seni gizlendiğin köşeciğinde bulup tanımak güç, hem pek güç... Yoksa bu ebedi meçhulü tanımak için deli gibi aşık, aşık gibi deli mi olmak lazım, bilmem ki devletlim?”⁴⁰⁹

2.1.4. M. Halid Bayrı

⁴⁰⁸ Ayverdi, “Mesihpaşa İmamı”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/38 (Temmuz 1946), 13.

⁴⁰⁹ Ayverdi, “Ebedi Meçhul”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/39 (Temmuz 1946), 15.

Kaynaklarda yazarın hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.1.4.1. İstanbul Tekkeleri

17 Mayıs 1954 – 9 Temmuz 1954 tarihli Yedinci Devre'nin 5. sayısında yer alan ilgili yazıda İstanbul tekkelerinin hususiyetlerinden bahsedilmektedir. İstanbul'un Türkiye'de en çok tekkeye sahip olan şehir olduğu, tekke mensuplarının özellikleri, Osmanlı padişahlarının tekkelere olan temayülleri, harap olan tekke binalarının yapım ve onarımıyla bizzat padişahların ilgilendiği, açılış törenlerinde kurbanlar kestirip, sadakalar dağıtıldığı gibi birçok hususun ele alındığı yazıda, tekkelerin kapatılma kararının verildiği zamanlarda İstanbul'da bulunan mevcut tekkelerin sayısının 307 olduğu bildirilmiş, bu tekkelerin hangi tarikatlara ait olduğu tablolar şeklinde listelenmiştir. İstanbul'da tekkeleri ve mensubiyetleri en fazla olan tarikatların sırasıyla Kadriye, Nakşîye ve Rufaîye, Şabanîye, Sünbüliye, Sa'diye, Celvetiye, Bektaşî tarikatları olduğu aktarılmıştır.

Söz konusu yazının bir pasajı şu şekildedir:

“Tekkeler kapatılmadan önce, Türkiye’de tekkesi en çok yer, hiç şüphe yok ki, İstanbul’du. Şehrin hemen her semtinde hiç olmazsa bir ve hatta bazı semtlerinde muhtelif tarikatları temsil eden birkaç tekke vardı. Bu tekkelerin mensupları iki kısımdı: Birinci kısım, tekkede hücre (oda) sahibi olanlardı ki, bunlar daimî olarak tekkede bulunur, tekkede yiyip içer, yatıp kalkarlardı. Bunlara «Derviş» denilirdi. Dervişler, mensup oldukları tekkenin iç ve dış hizmetlerini de yaparlardı. Dervişler arasında tekkenin alışverişinden, mutfağından, düzeninden, eşyasından, bahçesinden sorumlu olanlar bulunurdu. Ancak halk, bunlara aylak, yiyici gözüyle bakardı. İkinci kısım tekke mensupları, daima tekkede kalmaz, yalnız zikir ve âyin günlerinde veya gecelerinde tekkeye gelirlerdi. Bunlara «Mürit» denilirdi. Müritler, mensup oldukları tekkeye ellerinden gelebildiği kadar yardım ederlerdi. Müritler arasında mevki ve şöhret sahibi olanlar az değildi. Bir de kesin bir bağlılığı olmadığı halde, herhangi bir tarikata veya tekkeye karşı fazla bir ilgi ve temayül gösteren bir sınıf halk vardı ki, bunlara da "muhip" derlerdi.”⁴¹⁰

2.1.5. Mustafa Hilmi Ramazanoğlu

1926 yılında Safranbolu’da dünyaya gelmiştir. Daha küçük yaşlarda iken Bediüzzaman’ın ziyaretine giden ve onun ilk talebesi olan Ramazanoğlu, hayatı boyunca Risale-i Nur’u

⁴¹⁰ M. Halid Bayrı, “İstanbul Tekkeleri”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/5 (Haziran 1954), 15.

meslek edinmiştir. Asıl mesleği doktorluk olan Mustafa Hilmi'den risalelerde Mustafa Oruç adıyla bahsedilmektedir.⁴¹¹

2.1.5.1. Ruh ve Beden Münasebetleri

Mustafa Hilmi Ramazanoğlu'nun ruh ve beden münasebetleri ile ilgili kaleme aldığı yazılar, 7 Mayıs 1954 - 9 Temmuz 1954 tarihli Yedinci Devre'nin 8⁴¹², 9⁴¹³ ve 10.⁴¹⁴ sayılarında yayımlanmıştır.

Ruhların ezelde yaratıldığı düşüncesine sahip olan tasavvuf zihniyetine göre ruhun ilahî bir tarafı bulunmaktadır. Ruh bedenın üzerinde ilahî bir cevher olarak görölmekte, ezelde yaratılıp Hak ile beraber olan ruhun geçici bir süre için bayağı olan beden kalıbına girdiğı kabul edilmektedir. Bu nedenle beden hor görölüp ruh yüceltilir.

Ramazanoğlu ilgili yazılarda ruhun mahiyeti ve esası üzerinde tahliller yaparak ruhi tetkikatlarda bulunmuş, ruh ve beden arasındaki ilişkinin mahiyetini ortaya koymuştur. İslami anlayışta ruh mevzusu Kur'ân ve Sünnet odaklı bir yaklaşım ile ele alınmıştır. Müellif de bu minvalde hareket ederek ifadelerini çeşitli ayet ve hadislerle, alim ve mutasavvıfların sözleriyle desteklemiştir.

Bir yazısında kişinin vücudunun tüm kötölüklerin menşei olduğunu, ruhun kurtuluşu için bedene eziyet etmek gerektiğini iddia eden fakirizm felsefesinden bahseden yazar, fakirizmin bir çeşit sahte tasavvuf olduğunu dile getirmiştir:

“İşte bazı mistik ve fakirler, bu derunî temaşa yolu ile ruh sahasında çok ince tetkiklere girişmişlerdir. Bunlar sorarlar araştırırlar. Ruhta hareket eden, faaliyet-i ruhiyeyi doğuran ve hareket etmeyen faaliyeti ruhiyeyi seyreden kimdir, nedir?... O tahlil yapmıştı. Şimdi terkip yapacaktır. Bu sebepten tarif ve tavsifi kabil olmayan, mahiyetten mutlak olan ruhun, tezahüratından ibaret olduğuna bakarak, ayırdıklarını teklik halinde birleştirir ve vecd içinde şöyle söyler: «Önümde, arkamda, altımda, üstümde, baktığım on rüzgâr istikametinde, içimde, dışımda, dışımın arkasında, her

⁴¹¹ İman ve İslam Hakikatlerine Dair Nur Ansiklopedisi (NURPEDİA), “Mustafa Hilmi Ramazanoğlu” (Erişim 13 Mart 2024).

⁴¹² Mustafa Hilmi Ramazanoğlu, “Ruh ve Beden Münasebetleri”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/8 (Haziran 1954), 7.

⁴¹³ Ramazanoğlu, “Ruh ve Beden Münasebetleri”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/9 (Temmuz 1954), 8.

⁴¹⁴ Ramazanoğlu, “Ruh ve Beden Münasebetleri”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/10 (Temmuz 1954), 14.

yerde gördüğüm, sezdiğim hep O, hep O'dur. Artık gizli, aşikâr oldu ben de (O)
yum...» Görülüyor ki fakirizm bir nevi sahte tasavvuttur.”⁴¹⁵

2.1.6. Ali Fikri Yavuz

Cumhuriyet döneminin din alimlerinden biri olan Ali Fikri, 1924 yılında Ankara'da doğmuştur. Medrese usulüne göre yetişen yazar, İslami ilimleri öğrenmiş çeşitli vakıflar bünyesinde yer alarak dinî öğretimin canlanmasına katkı sağlamıştır. Katiplik görevinde bulunduğu sırada Hasan Râmi Yavuz'un ders halkasına iştirak etmiş, beş senelik bir eğitimin ardından icâzet almıştır. Ayrıca vaizlik ve İstanbul müftü yardımcılığı yapmıştır.⁴¹⁶

Ali Fikri Yavuz'un muhtelif kavramları izah ettiği yazı içerikleri, 22 Eylül 1965 – 12 Ocak 1966 tarihli On Birinci Devre'nin dördüncü⁴¹⁷ ve beşinci⁴¹⁸ sayılarında yayımlanmıştır. Tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahip olan bu kavramlar müellif tarafından kısaca açıklanarak ayet ve hadisler eşliğinde hakikatlerine temas edilmiştir. Kavramların mahiyetlerine işaret edebilmek adına ilgili yazılarda yer alan ıstılahlardan kısa pasajlar sunmak faydalı olacaktır.

2.1.6.1. Ahlâk, İhlâs, Tevbe, Sabır

13 Ekim 1965 tarihli 4. sayıda yer alan *Ahlâk, İhlâs, Tevbe, Sabır* başlıklı yazıda söz konusu dört kavrama kısaca değinilerek ehemmiyetleri üzerinde durulmuştur. İlk olarak ahlâk terimine işaret edilmiş, ahlâk hususunda asıl olanın İslam inancına bağlılık olduğu dile getirilmiştir:

“Ahlâkta esas, İslâm akidesine bağlı olarak Allah'ın emir ve yasaklarına uygun şekilde yaşaması ve hareket etmesidir. Kısacası, bütünüyle beraber Peygamberler Peygamberinin ahlâkı ile ahlâklanması... Böylece ahlâkı bir mesnet ve müeyyideye bağlamak...”⁴¹⁹

İhlâs hususunda ise kavramın riya ile bağlantısına dikkat çekilerek riyanın tam tersi bir mahiyet içerdiği ifade edilmiştir:

⁴¹⁵ Mustafa Hilmi Ramazanoğlu, “Ruh ve Beden Münasebetleri”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/10 (Temmuz 1954), 14.

⁴¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Yavuz, Ali Fikri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024).

⁴¹⁷ A. Fikri Yavuz, “Ahlak, İhlas, Tevbe, Sabır”, *Büyük Doğu Dergisi* 11/4 (Ekim 1965), 4.

⁴¹⁸ Yavuz, “Takva-Adalet-Örnek”, *Büyük Doğu Dergisi* 11/5 (Ekim 1965), 4.

⁴¹⁹ A. Fikri Yavuz, “Ahlak, İhlas, Tevbe, Sabır”, *Büyük Doğu Dergisi* 11/4 (Ekim 1965), 4.

“Lügat mânası itibariyle ihlâs, bir şeyi halis, öz ve sâfi yapmak demektir. İbadetteyse, riya ve gösterişten âri olarak sırf Allah rızası için Allah'a ibadet etmeye denir. İhlâs bütün amellerin esası olup, bütün ameller onunla kıymet kazanır. Hakk’a tam bir bağlılıkla ve riyadan uzak olarak yalnız kendi rızasını tahsil için yapılan ibadetlerde, görülen işlerde ve söylenen sözlerde din ölçülerine aykırı olmamak şartıyla ihlâs var demektir.”⁴²⁰

Tevbe kavramının ise şart ve bağlayıcılığı vurgulanmaktadır:

“Her günah için tevbe vâcibtir. Eğer günah, kul ile Allah arasında ise ve ona kul hakkı taalluk etmiyorsa, bu günahı tevbe etmenin üç şartı vardır:

1- Mâsiyeti, yâni yapılan fenalığı terketmek...

2- Yaptığına pişman olmak...

3- Bir daha ebediyyen o günaha dönmemeye azmetmiş olmak...”⁴²¹

Son olarak sabır teriminden bahseden müellif, sabrın öneminin her türlü eziyet ve bela karşısında isyana düşmeden tahammül ile tezahür ettiğinden söz etmektedir:

“Allah’ın emirlerine uygun olarak çalışmak her mükellefin vazifesidir. Bu yolda karşılaşıacağı eziyet, felâket ve mahrumiyetlere karşı sabrederek tahammül göstermek, Hak’dan yüz çevirmemek en büyük ibadetlerdendir. Aynı zamanda sabır muvaffakiyetin anahtarıdır ve Hak sabredenlerle beraberdir.”⁴²²

2.1.6.2. Takva, Adalet

20 Ekim 1965 tarihli diğer sayıda ise takva ve adalet unsurlarının kapsam ve çerçeveleri çizilmektedir. Takva kavramının ilk olarak sözlük manasına temas edilmiş, ardından şeriattaki karşılığına değinilerek sakınma ve itaati içeren bir hakikate sahip olduğundan bahsedilmiştir:

“Lugat itibariyle takva, korkmak, sakınmak ve korunmak manalarına gelir. Şeriatta ise Allah’tan korkmak, yani emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak demektir. Allah korkusu, insanın istikamet ve mes’uliyetini tayin ve tesbit eden asıl vasıftır ki, bu sayede, yani korku ve bağlılık miktarınca kulun samimiyet ve kemâli husul bulur. Her ân Hakk’ın murakabe ve azametini müşahade ederek duygulanan bir insan, asla fenalığa yaklaşamaz. Bunun için hikmetin başı Allah korkusudur buyurulmuştur.”⁴²³

⁴²⁰ Yavuz, “Ahlak, İhlas, Tevbe, Sabır”, 4.

⁴²¹ Yavuz, “Ahlak, İhlas, Tevbe, Sabır”, 4.

⁴²² Yavuz, “Ahlak, İhlas, Tevbe, Sabır”, 4.

⁴²³ Yavuz, “Takva-Adalet-Örnek”, *Büyük Doğu Dergisi* 11/5 (Ekim 1965), 4.

Adalet kavramı da aynı düzlemde ele alınarak mana ve hususiyetleri açıklandıktan sonra Hz. Ömer'in adaleti misal gösterilmiştir:

“Adaletin, lûgat manası bir şeyi yerli yerine koymak, düzeltmek ve beraber etmek demektir. İslâm hukukunda ise, ilahi ölçüler gereğince hak olan şeyi yerine getirmek ve koymak demek... Adaletle riayet edilen ve adalet temeline dayalı bulunan bir cemiyet, daima pâyidar olmuş ve aleme bir fazilet örneği teşkil etmiştir. Hakk'a dayanarak hükmedilen cemiyetlerdeki kardeşlik ve sevgi bağları çözülmez. Birlik bağları kopmayan ve bozulmayan toplumda dirilik ve kuvvet olur. Ancak, hak mefhumu, ferdlerin fikir ve kanaatlerine terkedilmemelidir. Çünkü şahıslardaki ihtiras ve menfaat duyguları, daima hadiseleri çıkarlarına yorumlayarak adalet göstermek ister.”⁴²⁴

2.1.7. Tahir Büyükkörükçü

1925 yılında Konya'nın Ulırmak mahallesinde dünyaya gelmiştir. İlkokul ve Konya Erkek Ortaokulu'nda öğrenim gördüğü sırada Ku'rân-ı Kerîm eğitimi almıştır. Hacı İsa Ruhi Efendi'nin vaazından etkilenmesi sebebiyle 1942 yılında resmî öğrenimini tamamlamayıp ondan İslâm ilimleri eğitimi almaya başlamış ve dört yılın sonunda icâzet almıştır. Bununla birlikte birçok alim ve hocadan hadis, ahlak, ferâiz, kıraat, Farsça gibi muhtelif dersler almış, vaaz ve sohbetlerde bulunmuştur. Cumhuriyet dönemi İslam bilgilerinden olan Tahir Büyükkörükçü, Konya'da müftülük görevinde bulunmuştur. Aynı zamanda siyasetle de ilgilenmiştir. Milli Selamet Partisi'nin Konya milletvekilliğini yapan Büyükkörükçü, 12 Eylül ihtilalinin ardından birkaç yıl hapis yattıktan sonra Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi gibi çeşitli partilerde görev yapmıştır.⁴²⁵

Tahir Büyükkörükçü 22 Eylül 1965 - 12 Ocak 1966 tarihli On Birinci Devre'de Büyük Doğu Dergisi'nin *Mesnevî Kürsüsünden* adlı bölümünde Mevlânâ'nın eserinden alıntılar paylaşarak birçok kavram ve hususla ilgili düşüncelerini aktardıktan sonra söylemlerini Mevlânâ'dan pasajlarla desteklemiştir. Misal teşkil etmesi açısından birkaç tanesine göz atmak faydalı olacaktır.

2.1.7.1. Sevgi

⁴²⁴ Yavuz, “Takva-Adalet-Örnek”, 4.

⁴²⁵ Muhammed Tahir Büyükkörükçü, “Büyükkörükçü, Tahir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024).

27 Ekim 1965 tarihli 6. sayıda sevgi bahsinden söz açan Büyükkörükçü, sevgi mefhumunu bütün güzelliklerin doğuş kaynağı olarak tasvir etmektedir:

“Sevgi akla gelen bütün eriş ve yükselişlerin temelidir. Milletçe, ailece ve fertlerce, her hal ve bilcümle ahvalde, sevgi esas olsun, beklenilen gün gelmiş; istenilen huzur, her sâhada kendiliğinden teessüs etmiş olacaktır. Bakınız bu hakikati, iman ve aşk sultanı, Büyük İslâm Velisi Mevlânâ, Mesnevi’de nasıl dile getiriyor:

Acılar, Sevgiden tatlılaşır. Bakırlar, sevgiden altınlaşır,

Tortular, Sevgi’den safileşir,

Dertler, Sevgi’den derman olur.

Ölüyü, Sevgi’yle diriltirler.

Şahı, Sevgi’yle kul yaparlar.

Allah'a karşı olan bu sevgi, ilim, irfan neticesidir.”⁴²⁶

2.1.7.2. Edeb

Bir diğer sayıda ise edeb kavramına işaret eden yazar, terimin önem ve özelliklerine değinmiş, tasavvuf erbabına göre içerdiği anlamı aktardıktan sonra Mevlânâ’nın yaklaşımına temas etmiştir:

“Edeb, insanı, akla gelen bütün kötülüklerden koruyan bir melekedir. Bir başka deyimle, akli selimin dıştan görünüşüdür. Güzel terbiye ve iyi huylarla hallenmektir. Tasavvuf ehline göre Edeb, mafevkini çok görmemek; madûnunu tahkir etmemek, yaratıkları, yaratanının hatırı için hoş tutmaktır. Bunu, irfan güneşi Mevlana’dan dinleyelim:

- Edeb'den Felek nur olmuştur. Edeb ile Melek, ayıp ve noksanlardan mâsum ve pak kalmıştır.

- Efendi; Bilmiş ol ki, Edeb, insanın bedeninde ruhdur. Efendi; edeb, Allah adamlarının gözünün nurudur.

- Eğer şeytanın başını ezmek istiyorsan, gözünü aç ve gör ki şeytanın katili ancak Edeb'dir.”⁴²⁷

2.1.7.3. Nefs Mücadelesi

19 Temmuz 1967 – 10 Ocak 1968 tarihli On İkinci Devre’de ise tasavvufta başlıca esaslardan biri olan nefis mücahadesi ile ilgili bir yazısı neşredilmiştir. Nefs ve ruh

⁴²⁶ Tahir Büyükkörükçü, “Sevgi”, *Büyük Doğu Dergisi* 11/6 (Ekim 1965), 4.

⁴²⁷ Büyükkörükçü, “Edeb”, *Büyük Doğu Dergisi* 11/7 (Ekim 1965), 4.

arasındaki mücahedenin en çetin mücadelelerden biri olduğunu belirten yazar, nefsin tüm kötülükleri körükleyen bir bünyeye sahip olması hasebiyle terbiyesinin gerekli olduğunu dile getirmiştir:

“İlk insan, ilk Peygamber, beşeriyetin tek ata’sı Hazret-i Adem’den beri, devam edegelen mücahede ve mücadeleler vardır, Hakla batılın, imanla küfrün, ilimle cehlin, iyi ile kötünün, akılla şehvetin, ruhla nefsin mücahedesi... Nefs’le cihad, bütün cihadların başında gelir ve en çetindir. Çünkü bu en yaman düşman bünyemize yerleşmiştir; öz varlığımıza musallattır. Ehl-i tahkike göre nefis: Şirk, küfür, kibir, ucup, haset, kin, buğuz, riya, hırs, gurur, zulüm, şehvet ve emsali bütün rezilet ve fenâ hasletlerin birleştiği, bünyevi insan içi bir kuvvettir. Var olduğu günden bu tarafa yerleştiği bünyede, hep kötülüğü körükler. Saltanat kurduğu yeri ifsad eder.”⁴²⁸

2.1.8. Mustafa Yazgan

Mustafa Yazgan 1940 yılında Gaziantep şehrinde dünyaya gelmiştir. 1963’te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Şubesi’nden mezun olmuş, aynı fakültede doktora eğitimini de tamamlamıştır. Çeşitli işlerde görev alan Yazgan, Diyanet İşleri Başkanlığı’nda Özel Kalem Müdürlüğü, Batı Dilleri Mütercimliği ve Milli Prodüktivite Merkezi’nde uzmanlık yapmıştır. 1971–1976 seneleri arasında yayıncılık faaliyetinde bulunan yazar, Sanayi Bakanlığı’nda müşavirlik işinin ardından tekrar 1979 yılında yayıncılığa başlamıştır. Gazetecilik ve yazarlık yapan Yazgan, *Yeni Ülkü*, *Düşünen Adam*, *Adalet*, *Yeni İstiklâl*, *Büyük Doğu*, *Yeni İstanbul*, *Yeni Devir*, *Sebil* ve *Vesika* pek çok dergi ve gazetede şiir ve yazılarını neşretmiştir.⁴²⁹

2.1.8.1. İhlâs Erleri

Mustafa Yazgan’ın *İhlâs Erleri* adlı yazısı, derginin 19 Temmuz 1967- 10 Ocak 1968 tarihli On İkinci Devre’sinin 24. sayısında yayımlanmıştır. Yazgan ihlâs erlerinin hakikat ve özelliklerinden bahsettiği yazısında bu kimselerin Kur’ân-ı Kerîm’in adeta bir timsali olduğunu belirterek birçok güzel haslete sahip olan ihlâs erlerinin İslam ahlâkının temel taşlarını oluşturduklarını ifade etmiştir:

⁴²⁸ Büyükkörükçü, “Nefs Mücahedesi”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/24 (Aralık 1967), 13.

⁴²⁹ İslamcı Dergiler Projesi (İDP), “Mustafa Yazgan” (Erişim 15 Mart 2024).

“Yalnız Allah’a, yalnız Allah için bağlanan ihlâs erleri, göz bebeklerinden geriye gölge sokmazlar. İhlâsın gölgelenmeye tahammülü yoktur. Onun için ihlâs erleri tavizsiz «Hakikat erleridir», İlahî âlemden gelen «Hakikat berat»ı ihlâs erlerinin yüzünde peçe gibidir. İhlâs erleri bu peçe arkasında hilm ve hayâ ölçülerini yaşarlar. Allah’ın Resulü buyuruyor: «Hayâ etmeyi ortadan kaldırdıktan sonra dilediğini işle!» Hayâ etmek İslam ahlâkının temel direklerinden biri oluyor. Hayâ, hakikat olunca ihlâs erleri, aynı zamanda hakiki beşer ahlâkının kurmayları oluyorlar. Hakiki ahlâk «Kuran Ahlâkı» dır, Kur’ân ise gölgesiz bir göz gibi ihlâs erlerine bakar. Onlara, ihlâs ölçülerinde kurtuluşlar müjdelers.”⁴³⁰

Yazgan’ın ihlâs erleri olarak betimlediği kimseler ise Büyük İslam Medeniyetinin kurucuları olan peygamberler, sahabeler, evliya ve asfiya gibi ulvî kişilerdir:

“Bir ülkede «Büyük İslam Medeniyeti» kurulacaksa, toprağın tesviyesi gibi, ruhların tasfiyesi şarttır. İhlâs erleri yapıcı insanlardır, yıkıcı değil, «Büyük İslâm Medeniyeti» ihlâs erlerinin eseri olacaktır. Peygamberler, Sahabiler, Evliya, Asfiya, Şüheda, bu diriltici, yapıcı, kurucu, yükseltici hamlenin büyükleridir. Ne mutlu onlara, onlara tâbi olanlara, cihat kervanında yer alanlara.”⁴³¹

2.1.9. İbrahim Hakkı Konyalı

Konya’da doğan İbrahim Hakkı Konyalı, 1896-1984 yılları arasında yaşamış olan tarihçi yazardır. Soyu baba tarafından Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye dayanmaktadır. Rüşdiyye-i Füyûzât-ı Hamîdiyye, Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye, Şimendifer Mektebi okullarında eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye’nin ilk demiryolcusu olmuş, ilk devlet hizmetini Batum’da istasyon müdürü olarak yapmıştır. Daha sonra Türkçe öğretmenliği, İstanbul Meşihat Dairesi’nde ders vekâleti halifelîği, Başbakanlık Arşivi, Askerî Müze ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde uzmanlık görevlerinde bulunmuştur. Yayın hayatında ilk kez Konya’da *Meşrik-ı İrfân* gazetesinde başlamış olan yazar, *Babalık*, *Hak Yolu*, *İntibah*, *Tercümân-ı Hakikat*, *Son Posta*, *Tan*, *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Hergün*, *Bugün*, *Yeni İstanbul*, *İstiklâl* ve *Yeni Asya* gazetelerinde, *Foto Magazin*, *7 Gün*, *Örnek*, *Tarih Dünyası*, *Tarih Konuşuyor*, *Vakıflar Dergisi*, *Vakıflar Bülteni* ve *Türk Yurdu* ve *Büyük Doğu* gibi birçok gazete ve dergide çalışmış ve yazıları neşredilmiştir.⁴³²

⁴³⁰ Mustafa Yazgan, “İhlas Erleri”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/24 (Aralık 1967), 10.

⁴³¹ Yazgan, “İhlas Erleri”, 10.

⁴³² Erdem Yücel, “Konyalı, İbrahim Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024).

2.1.9.1. Bir Veli'nin Türbesi

İbrahim Hakkı Konyalı 6 Mart 1959 - 16 Ekim 1959 tarihli Dokuzuncu Devre'nin 23. sayısında yayımlanan *Bir Velinin Türbesi* adlı yazıda İslam medeniyetinin Batı'ya karşı üstünlüğünü savunarak Garp aleminin medeniyetini İslam'a borçlu olduğunu öne sürmüştür. Yazar Batı'nın Şark'tan çaldıklarıyla medeniyetini oluşturduğundan bahsettikten sonra bu çalınan eserler arasında iki değerli velinin sandukalarının da yer aldığından bahsetmiştir.

Konyalı bir tarihi ve mazisi olmayan Garbın bu boşluğu doldurmak için çalıp çırtığını ifade etmektedir:

"Garbın mâzisi, tarihi, tarihi ecdat yadigârları yoktur. Madde medeniyetinde ilerleyen Garplılar bu boşluğu doldurmak için müzeler yaptılar. Şarktan ve bilhassa Anadolu'dan eski medeniyet eserlerinin her çeşit dini toplamaya başladılar. Bu işde zengin Avrupa milletleri birbirleriyle müsabakaya giriştiler. Para ile alamadıklarını kötü ve hileli yollarla elde etmeye başladılar. Çaldılar, çaldırdılar..."⁴³³

Garplıların Müslümanlara ait pek çok kıymetli eser çaldığını bildiren yazar, Akşehir'deki veliyullahlardan biri olan Mahmud Hayran'ın türbesinde ona ait olan kıymetli bir sanduka ve bunun dışında ceviz ağacından yapılmış üç sanduka dahil olmak üzere kıymetli eserlere Alman Konsolosluğu'nun göz koyduğunu ve çaldığını dile getirmiştir.

Aynı zamanda ünlü mutasavvıf İbrahim Ma'rufi'nin de bu sandukalar değerindeki bir sandukasının çalındığını aktaran yazar, daha sonra çalınan eserlerin yakalanarak Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne teslim edildiğini söylemiştir:

"Bunlardan başka Akşehir'in Maruf köyündeki Allah'ın ergin adamlarından meşhuru alem, mutasavvıf ve şeyh İbrahim Ma'rufi'nin yine bu sandukalar ayarındaki Türk tahta işçiliğinin paha biçilemez sandukası da çalınmıştı. Bunlar vagonlarla Haydarpaşa'ya kadar getirilmişlerdi. Vapura yükletilirken namuslu bir gümrük memurumuzun nazarı dikkatini çekmiş, böylece eserler yakalanmıştı. Bunlar sonra 12 Mart 1330 Rumi tarihinde (Milâdi 1914'te) İstanbul'daki Evkaf Müzesine (yeni adıyla Türk ve İslâm Eserleri Müzesi) ne teslim edilmişlerdir."⁴³⁴

2.1.10. Refi Cevat Ulunay

⁴³³ İbrahim Hakkı Konyalı, "Bir Velinin Türbesi", *Büyük Doğu Dergisi* 9/23 (Ağustos 1959), 15.

⁴³⁴ Konyalı, "Bir Velinin Türbesi", 15.

Refi Cevat Ulunay 1890 senesinde Şam’da dünyaya gelmiştir. Babası Ali Muhiddin Paşa Mevlânâ’nın soyundan gelmektedir. Köklü bir aileye sahip olan yazarın büyük dedesi Mehmet Şerif Efendi, Osmanlı bürokrasisinde muhtelif görevlerde bulunmuştur.

Şemsülmaarif isimli özel bir mektepte eğitim gördükten sonra Mekteb-i Sultanî’ye kaydolan Ulunay, bu okulda dönemin ünlü isimlerinden ders almış, ileri derecede Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Bahâriye şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede’ye intisabı bulunmaktadır. Siyaset hayatında etki olan yazar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın üyeleri arasında yer alarak İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı aleyhte faaliyetlerde bulunmuştur. Gazeteci kimliği ile tanınan Refi Cevat, roman, anı, inceleme, eleştiri gibi birçok alanda çeşitli yazılar kaleme almış, *Tan*, *Yedi Gün*, *Hizmet*, *Yeni Sabah*, *Milliyet* ve *Büyük Doğu* gibi dergi ve gazetelerde yazıları yayımlanmıştır.⁴³⁵

2.1.10.1. Bir Hatıra

Refi Cevat Ulunay, 2 Kasım 1945 - 2 Nisan 1948 tarihli İkinci Devre’nin 62. sayısında neşredilen ilgili yazıda Fransız müsteşriklerden Baron Karra Dö Vo ile yapmış olduğu görüşmeden bir hatırat paylaşmıştır. Mevlânâ’nın soyundan gelen Ulunay, Paris’te bulunduğu sıralarda Fransız müsteşrik Baron ile Mevlânâ ve Mesnevî hakkında gerçekleştirmiş olduğu müzakereden diyaloglar aktarmıştır. Şems Tebrizi ve Mevlânâ arasındaki ulvî ilişki, Şems’in Mevlânâ ile buluşma anı ve onun mürşidi olması gibi birçok husus üzerine yapılan bu görüşmenin kendisinde bıraktığı etkiyi yazar şu sözlerle ifade etmiştir:

“Kendisinden ayrıldığım zaman düşünüyordum: Belh neresi? Konya neresi? Paris neresi? Ben kimim? Bu garplı kim? Mevlânâ kim? Yarabbi! İlim denilen bu ilâhi kuvvet, ne zaman tanıyor, ne mekân... Ne hudut biliyor ne ülke... Memleketleri, kıtaları bir kanat darbesiyle bir anda aşıyor! Tasavvufta (Alem-i - Emr) tabir edilen (Evveliyat Eâzm) da kalem remzinin kullanılması da bundan ileri gelse gerektir.”⁴³⁶

2.2. Çeşitli Tasavvufî Alıntılar: Mutasavvıflar ve Kaynak Eserler

Büyük Doğu Dergisi sahip olduğu yayın içeriğinde önemli şahıs ve eserlerden alıntılara yer vererek zengin bir içerik yelpazesi oluşturmuştur. Dergi bünyesinde hem çeşitli

⁴³⁵ Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS), “Refi Cevat Ulunay” (Erişim 13 Mart 2024).

⁴³⁶ Refi Cevat Ulunay, “Bir Hatıra”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/62 (Mayıs 1947), 13.

mutasavvıflara ait alıntı içerikler hem de tasavvuf nitelikli eserlerden paylaşılan alıntılar bulunmaktadır. Büyük Doğu'nun tasavvufi yönünü ortaya koyan bu aktarımlar, mutasavvıf şahsiyetlerin ifadelerinden nakledilen seçmeleri ve muhtelif tasavvufi eserlerden elde edilen metin pasajlarını içerir. Bu durum derginin hem mutasavvıfların düşünce dünyasına hem de kaynak tasavvufi eserlerin kavramsal derinliğine yer verdiğini göstermektedir.

Tasavvufi anlamda geniş bir çeşitlilik gösteren dergide, İslam tarihinin değerli mutasavvıflarından Mevlânâ, Gazzâlî, Şeyh-i Ekber, İbnü'l-Fârız gibi tasavvuf ehlinin önde gelen isimlerinden alıntılar paylaşılmıştır. Bununla birlikte İmam Rabbânî'nin *Mektubat-ı Rabbani*, Said Nursî'nin *Risale-i Nur'u*, Muhammed Nurî Şemseddin Nakşîbendi'nin *Risale-i Murakabe'si*, Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin *Er-Riyazü't-Tasavvufiye'si*, Şeyh Sa'dî Şîrâzî'nin *Gülistân'ı* ve Ömer Hayyam'ın *Rubaiyat'ı* olmak üzere mühim tasavvufi eserlerden parçalar da sunulmuştur. Bu kısımda öncelikle mutasavvıfların tanıtımı ile alıntı içeriklerine yer vererek fikir ve görüşlerini aktaracağız. Daha sonrasında ise tasavvufi eserlerin içeriğine ve hangi devrelerde yayımlandığına değinilecektir. Eserlerin dergide yayımlanan metin içeriklerinin detayları ve değerlendirilmesi üçüncü bölümde yapılacaktır.

2.2.1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

30 Eylül 1207 yılında Horasan eyaletinin Belh şehrinde doğan Mevlânâ, yaşadığı dönemin ve günümüzün en önemli mutasavvıflarından biridir. Asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el Belhî olan Mevlânâ'nın annesi Mümine Hatun, babası ise Bahâ-i Veled adıyla meşhur olan Sultanu'l-Ulemâ Bahâeddin Muhammed'dir.⁴³⁷ Bahâ-i Veled yaşadığı dönemin itibarlı şahsiyetlerinden, âlim ve büyük mutasavvıflarındandır. Küçük yaşlardan itibaren ilk eğitimini babasından alan Mevlânâ, onun vefatından sonra yerine geçerek vaaz ve fetva makamına oturmuştur.⁴³⁸ Bahâ-i Veled'in müridi olan Seyyid Burhâneddin Muhakkık-i Tirmizî, Mevlânâ'nın şeyhliğini yapmış ve onun eğitimiyle ilgilenmiştir. Mevlânâ birçok alanda eğitim almış ve kendini geliştirmiş değerli bir din âlimi ve sûfî olarak yetişmiştir.

⁴³⁷ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırılancık (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 15.

⁴³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 16.

Tasavvuf ilminde önemli bir yeri bulunan Mevlânâ'nın fikir ve söylemlerine dergi bünyesinde yer verilmiştir. Söz konusu yazı başlıkları şu şekildedir:

2.2.1.1. Mevlânâ'nın Dîvânından

“Senin vuslatına sarhoşum. Bende mahlûk kaygusu yok. Sana av olduktan sonra oku, yayı ne yapayım? Varlık tasasını bıraktıktan sonra başın yükünü niçin çekeyim? Bana artık kurt çoban oldu. Çobanın nazını ne yapayım? Sen bir zerreyi cihan ve bir damla suyu can yaparsın. Senden nişan bulduktan sonra canı ve cihanı ne yapayım? Ey genç! Ne olurdu sen de benim gibi aşık olaydın. Gündüzleri cinnette, geceleri dehşette olaydın. Onun hayali gözlerinden bir an bile kaybolmayaydı. O güzelden gözlerine nurlar sineydi. Arkadaşlardan ayrıldın mı. Dünyadan elini yıkadın mı? Ben, işte varlığımdan soyundum, kendimi sana verdim.”⁴³⁹

Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr* adlı eserinden alıntılanan ilgili pasaj, Sabri Sevsevil tarafından Büyük Doğu'nun 17 Eylül 1943 - 5 Mayıs 1944 tarihli Birinci Devre'sinin 12. sayısında aktarılmıştır. Hakk'a vuslat ve ilahi aşkın öncelendiği bu parçada tasavvufun önemli kavramlarından olan fenâ ve sekrin vurgulandığı göze çarpmaktadır.

2.2.1.2. İnsana Dair

Birinci Devre'nin 18 Şubat 1944 tarihli 19. sayısında Mevlânâ'dan yapılan alıntıda ise insandan ve yaratılışından bahseden insanın hakikatine dair bir yazı yayımlanmıştır. Söz konusu metnin bir kısmı şu şekildedir:

“Fakat ey Hak Ziyası, reyindeki isabet ve kudret o kadar büyüktür ki, helvan taş a bile boğaz verir.

Tur dağı, tecelliye uğrayınca boğaz sahibi oldu, şarap içti; hatta o şaraba tahammül edemedi de...

Yarıldı, zerre zerre oldu. Hiç dağın deve gibi oynadığını gördünüz mü?

Herkes herkese bir lokma bir şey verir amma, boğaz bağışlamak ancak Tanrı işidir.

Tanrı cisme de boğaz verir, ruha da... Her uzva ayrı ayrı boğaz bağışlar.

Bil ki bütün alem, yiyen ve yenenden ibarettir. Hak'la baki olanları da Hakk'a yönelmiş ve Hakk'ın makbulü olmuş bil.

O alemle, aleme gidenlerse daimi ve ebedidir. Kerem ona derler ki, insana kendisini ebedi kılacak Abıhayatı versin.

⁴³⁹ Sabri Sevsevil, “Mevlânâ'nın Dîvânından”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/12 (Aralık 1943), 10.

Tanrı adalet asâsına boğaz verdi de o bunca soplaları, ipleri yedi.

Öyle olduğu halde o yemeden semirmedi; şişmedi. Yeyişi de hayvan yeyişi değildi, kendisi de hayvan değil.

Tanrı her doğan hayali yesin diye, akla da, asâya verdiği gibi boğaz verdi.

Balıktan aya kadar mahlûkattan hiçbirisi yoktur ki gıdayı çekecek, yiyecek ağzı olmasın.

Nefsin boğazı vesveseden boşaldı mı, ululuk vahyine konuk olur.”⁴⁴⁰

Mevlânâ’ya göre insan evrenin özünü benliğinde barındıran ve âlemin aslını oluşturan özel bir varlıktır. Fakat hakikate erişmek için birçok engeli aşması gerekmektedir. Bu noktada en büyük engel nefis kabul edildiği için ruhu olgunlaştırmada nefis terbiyesinin önemi vurgulanmaktadır. Nitekim nefis terbiyesi insanı olgunlaştırıp kemâle ulaştırmada gerekli olan başlıca esaslardan biridir. İnsanın bu dünyada gurbette olduğunu düşünen Mevlânâ, olgunlaşan ruhun asıl vatanına vuslatının mümkünlüğüne inanır. Bu şekilde varlığın yaratılış gayesini ve insana dair hakikati tasavvufî öğretileri de içerisinde barındıran bir ustalıkla tasvir etmektedir.

2.2.1.3. Hakikat – Mârifet

“İnsan, ana karnındayken kan emer, varlığı kandandır, bedeninin nesçisi kanla vücut bulur. Ana karnındaki çocuğa birisi dese ki: dışarıda pek düzgün, pek güzel bir âlem var... Boyuna, enine, geniş bir yeryüzü... Orada nice nimetler, nice sonsuz yiyecek şeyler... Dağlar, denizler, ovalar, bostanlar, bağlar, çayırılar... O âlemdeki şaşılacak şeyler anlatılmaz ki, sen neden bu kapkaranlık yerde mihnetler içindesin? Bu daracık çarmıhta kan yemektesin; hapis içinde, pislikler içinde, sıkıntılar içindesin. Çocuk kendi haline bakıp bunları inkar eder, bu elçilikten yüz çevirir, kafir olur. Olmayacak şey, hileden, yalandan başka bir şey değil, der. Kör adamın vehmi, bunu anlamaktan ne kadar uzak! Buna benzer bir şey görmediği için münkir idraki de bunu kavrayamaz.

İşte cihandaki halk da buna benzer. Ehli, onlara öbür âlemden bahsetti mi; “Bu dünya kapkaranlık, dapdaracık bir kuyudur... Bu kuyunun dışında renksiz, kokusuz bir âlem var” dedi mi; bu söz onların hiçbirinin kulağına girmez. Çünkü bu dünya tamahı, kuvvetli ve büyük yerdedir.”⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Selmani Saveci – Mithat Sertoğlu, “İnsana Dair”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/19 (Şubat 1944), 10.

⁴⁴¹ Velet İzbudak, “Mevlânâ, Fuzulî”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/20 (Şubat 1944), 10.

Birinci Devre'nin 25 Şubat 1944 tarihli 20. sayısında yer alan “Doğudan” köşesinde Mevlânâ ve Fuzuli'den alıntı içeriklere yer verilmiştir. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden alınmış olan yukarıdaki pasajda, anne karnındaki bir çocuktan hareketle inanmayan kimselerin durumuna temas edildiği görülmektedir.

Mevlânâ yaptığı benzetmeyle içinde bulunulan şartların vahametiyle sahip olunamayan ve görülemeyen güzelliklerin hakikatine herkesin erişmesinin mümkün olmadığının altını çizmiştir. Dünya nimetlerine aldanan ve mal edinme tutkusuyla açgözlülük eden kimselerin dünya sevgisi ahiretini gölgeler. Bu noktada dünyanın zevk ve sefasına yüz çevirip gönülde yalnız Allah'ın sevgisini taşımayı hedefleyen tasavvuftaki zühd anlayışına kapı aralanmaktadır. Hakk'ın dışındaki hiçbir varlığa rağbet etmemeyi ifade eden zühd, nefis terbiyesi hususunda da en etkili telakkilerden biridir.

2.2.1.4. Hikmet

Derginin 4 Ekim 1949 - 29 Haziran 1951 tarihli Dördüncü Devre'sinin 12. sayısında yine sūfînin *Mesnevi*'sinden *Hikmet* başlıklı bir yazının paylaşıldığı görülmektedir. Hikmeti külli bilgi olarak gören ve bunu elde edebilmek için gönül ehli olmak gerektiğini savunan Mevlânâ, hikmetin kişinin ruhunu güçlendirdiğini belirtir. Tasavvuf ilmi açısından da oldukça mühim bir kavram olan hikmet, Hak Teâlâ'nın evliyaların kalplerini kuvvetlendirdiği bir unsur olarak kabul edilmektedir.

“Yürü tez bir Tanrı dostu ara! Böyle yaptın mı, Tanrı senin dostun olur.

Ağyardan halvet etmek gerek; yârdan değil. Kürk, kışın işe yarar, yazın değil.

Akıl başka bir akılla birleşti mi, nur artar, yol meydana çıkar. Fakat nefis, başka bir nefisle sevinir, gülerse, karanlık çoğalır, yol gizlenir.

Topraktan da aşağı mısın ki?... Toprak bile sevgiliyi bulunca, bir bahar yüzünden, yüz çiçeğe kavuştu.

Bilgiyle uyumak, uyanıklıktır. Vay bilgisizle oturan uyanık kişiye! Bilgiyle uyumak, uyanıklıktır. Vay bilgisizle oturan uyanık kişiye!”⁴⁴²

Nitekim Mevlânâ'dan alıntı yapılan bu pasajda da bu duruma dikkat çekilerek Allah dostu aramanın ehemmiyetinden bahsetmiştir. Ayrıca tasavvuf ilminde Hakk'ın dışındaki diğer her şey manasına gelen ağyar teriminin kullanılması da dikkat çekicidir. Burada

⁴⁴² M.İşık, “Hikmet”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/14 (Aralık 1949), 6.

mutasavvıfın yâr ile kastettiği Allah Teâlâ'dan başkası değildir. Mâsivâdan yüz çevirip Hak ile olma gayesi tasvir edilmektedir.

2.2.1.5. Mevlânâ'dan

Büyük Doğu Dergisi'nin 14 Ekim 1949 - 29 Haziran 1951 tarihli Dördüncü Devre'sinin 59. sayısında aktarılan aşağıdaki parça, Mevlânâ'nın Konya halkına verdiği vaazları içeren *Mecâlis-i Seb'a* eserinden alınmıştır. Ahlâki erdemleri irşad eden mutasavvıfın erdem etiği İslam ahlâkı ile doğrudan bağlantılıdır. Kur'ân ve sünnet temelli olmakla birlikte aynı zamanda evrensel bir boyut ifade etmektedir.

“- Âlemlerin Efendisine sordular: Vücudumuz kar gibi eriyip de ortadan kalkınca, günah ateşiyle buz tutan bizim gibilerin hali neye varacak?

- Ümmetimin ahlâkı bozulunca, kurtuluş, ancak benim Sünnetime sınıksız yapışanlar içindir. Beni sevenler, yollarını şaşırıp dikenliğe ayak basınca, boş çırpınmalarla dikenler içinde uğraşmaktan vazgeçmelidirler. İnat, kötü şey... Ayağında diken yarasını gören, yanlış yola sapmak yüzünden dikenliğe düştüğünü bilsin... O zaman öne ve arkaya bakıp yolun işaretlerini görmek lazımdır. Zira ben, yabancıların sahrada şaşırıp yollarını kaybetmemeleri için, o ıssız ve işaretli yerlere havai işaretler koymuş ve çöllerde ırmaklar akıtmış, taşlar çatmışımdır. Delalet kasırgasına tutulup da yolun başını ve sonunu kaybedenler, ismi “Sünnet” olan ayak izlerimi, avcıların karda şikâr izi üzerinden gitmesi gibi takip etmeli!... Böylece benim ayak izlerim boyunca ilerleyip günah dikenliğinden çıkanlar, rıza bahçesine girenler ve ebedi kurtuluşa erenler nebîler, erenler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraber olurlar.”⁴⁴³

Bu parçada sünnet odaklı bir yaklaşım çerçevesinde yolunu kaybedip delaletle sapmış olanların bu yanlıştan Hz. Peygamber'in çizdiği yol vesilesiyle kurtulabilecekleri ifade edilmiştir. Zira erdem ahlâkı Kur'ân ve sünnet çerçevesinde şekillenmektedir. Bu açıdan birtakım ahlâki hasletleri muhafaza etmede kişinin inandığı öğretilerden ayrılmamasının gerekliliği gözler önüne serilmektedir.

2.2.1.6. Allah, Yol, İnsan, Ruh

Büyük Doğu Dergisi'nin 8 Haziran 1951 tarihli 59. sayısında Mevlânâ'dan alıntı yapılan *Allah, Yol, İnsan, Ruh* başlıklı yazıda insan karakterlerinin farklı yapılarına vurgu yapılmakta ve menkıbeler üzerinden iyi ve kötü arasındaki ayrıma işaret edilmektedir.

⁴⁴³ Kısakürek, “Mevlânâ'dan”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/59 (Haziran 1951), 6.

Kalp maverâsının kıymeti, vücudun en elzem organı olarak hazine mevkiinde resmedilmiştir. Nitekim kâmil insanı diğerlerinden ayıran temel hassasiyet, doğruyu bulmayı sağlayan yegâne hakikat budur. İrfanla aydınlanmış bir kalp kadar değerli hiçbir şey yoktur. Nitekim ilgili yazının bir pasajında şöyle geçmektedir:

“Ortalık tamamilе ağardı. Fakat, pencerelerini kapamış olanlara gündüz ne kâr etsin?... Bazı insanlar kötü tabiatlı oldukları için dostluklara düşmanlık ederler; bazıları da sakat gözlüdür ve güneşe husumet besler. Böylece, saadet güneşi ikbal burcundan doğup, kalbin verâsındaki eski dostu tecelli ettirince, hitap şöyle olacaktır:

- Mümini, Ben, topraktan seçtim, kibir ve cehilden satın alarak kendisine makbul sıfatlar verdim. Onu hizmete lâyük gördüm ve ibadet edeplerinin en incelerine vâkîf kıldım. Gönlünü de, vefa ve sefa ile yoğurdum! Kalbi irfanla aydınlık olan böyle bir kimse, taş yürekli bir insanla bir tutulabilir mi?» En güzel taht, gönül kâbesinin haremî olan kalb maverâsidir. Cevherlerin en kıymetlisini, gerdanlığın ortasına koyarlar. Etrafindakilere bir zarar erişecek olursa, o, ortada olduğu için selâmette kalır. Etrafindakiler onun bekçisidir. İşte, vücudun orta yerinde olan kalb de böyledir ve hazine mevkiindedir.”⁴⁴⁴

Ayrıca bu yazıda da yine doğru yoldan sapmış kimselerin durumuna temas edilerek bunun nedenlerinden birisinin israf olduğu, en büyük israfın ise zamanı boşa harcamak ve Hak dışında başka şeylerle meşgul olmak olduğu ifade edilmiştir:

“- Ey doğru yoldan sapmış olan kullar! Doğru yoldan çok uzak düştünüz ve israflarda bulundunuz!» Dostum; israfı, birkaç kuruşun harcanmasından yahut birkaç merkep yükü buğdayın hesapsız sarfedilmesinden veya miras mallarının harama feda edilmesinden ibaret sanma! Asıl büyük israf ömür cevherinin boş yere sarfedilmesidir. Zira bir saatlik ömür, dünyanın bütün hazineleriyle iade olunamaz. Yakut, vakitle satın alınır ama, vakit yakutla elde edilemez.”⁴⁴⁵

2.2.2. Gazâlî

Asıl adı Muhammed b. Muhammed, künyesi Ebu Hamid, lakabı ise “Hüccetül İslam” olan İmam Gazâlî 450/1058'de İran'ın Tus şehrinde doğmuştur. Asıl adına nisbetle Gazâlî nisbesi ile meşhur olmuştur. Eğitim hayatına Tus'ta başlayan Gazâlî, oradan Cürcan'a

⁴⁴⁴ Kısakürek, “Allah, Yol, İnsan, Ruh”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/59 (Haziran 1951), 11.

⁴⁴⁵ Kısakürek, “Allah, Yol, İnsan, Ruh”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/59 (Haziran 1951), 11.

gitmiş, daha sonra ise Nişabur'da Nizamiye Medresesine girerek İmamul Hameyn el Cüveyni'nin öğrencisi olmuştur. Nişabur'daki öğretim sürecinde şafi fıkhiyla, çeşitli ekollerin tartışma teknikleriyle ve muhtelif felsefi disiplinlerle ilgilenerek kendini geliştirmiş, Ebu Ali el-Farmedi'den tasavvuf alanında eğitim almıştır.⁴⁴⁶ Fıkıh, kelam, felsefe, tasavvuf gibi pek çok ilim alanında yetkin bir birikime sahiptir.

1091'de Bağdat Nizamiye Medresesi müderrisliğine tayin edilen Gazâlî, burada pek çok öğrenciye ders vermiş aynı zamanda felsefe üzerine çalışmalar sürdürmüştür.⁴⁴⁷ Tasavvuf alanına duyduğu sevgi ve ilgi sebebiyle inceleme ve çalışmalarını daha çok bu alana doğru gerçekleştiren Gazâlî, sunduğu ve aktardığı öğretilerle İslam düşüncesine derin katkılar sağlamıştır.

Büyük Doğu Dergisi'nde Gazâlî'nin "Filozoflar"⁴⁴⁸, "Bilgiye İtimat"⁴⁴⁹, "Tevil, Tefsir Nedir?"⁴⁵⁰, "Satih İdrakçilerine Cevap"⁴⁵¹, "Talime Nasıl Döndüm"⁴⁵², "Müsbet İlim ve İslam"⁴⁵³, "Tipler"⁴⁵⁴, "Kader"⁴⁵⁵ başlıklı yazıları neşredilmiştir. Konumuz itibariyle burada tasavvufi mahiyet içeren alıntılara yer verilecektir.

2.2.2.1. Yaradan

Gavsi Özdönmez, 2 Kasım 1945 - 2 Nisan 1948 tarihli İkinci Devre'nin 71. sayısında *İmamı Gazâlî'den Hikmetler* başlığı altında sūfinin *Cevahir'ul Kur'ân* eserinden bir alıntıya yer vermiştir. Yapılan alıntıda Hakk'ın zatı ve sıfatları hakkında ifadeler yer almaktadır. Hak Teâlâ'nın zatının tüm kusur ve noksanlıklardan münezzeh olduğu, O'nun varlığının üstünde herhangi bir güç olmadığı vurgulanmıştır. Söz konusu metnin bir kısmı şu şekildedir:

"Zatında vahit (bir) dir; şeriki yok... Ferddir: misli yok. Sameddir; bir olmuşların hepsi kendisine muhtaç ve zıddı yok... Birliği kendindendir; vericisi yok. Kadimdir; evveli yok... Ezelidir; başlangıcı yok... Ebedidir; nihayeti yok... Kayyumdur: inkıtai

⁴⁴⁶ Hanifi Akın, "Gazâlî'nin Hayatı", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (Ocak 2011), 10.

⁴⁴⁷ Akın, "Gazâlî'nin Hayatı", 10.

⁴⁴⁸ H.R.Y., "Filozoflar", *Büyük Doğu Dergisi* 7/9 (Temmuz 1954), 5.

⁴⁴⁹ Belirtilmemiş, "Bilgiye İtimat", *Büyük Doğu Dergisi* 7/10 (Temmuz 1954), 4.

⁴⁵⁰ Belirtilmemiş, "Tevil, Tefsir Nedir", *Büyük Doğu Dergisi* 9/4 (Mart 1959), 5.

⁴⁵¹ Belirtilmemiş, "Satih İdrakçilerine Cevap", *Büyük Doğu Dergisi* 9/8 (Nisan 1959), 4.

⁴⁵² Belirtilmemiş, "Talime Nasıl Döndüm", *Büyük Doğu Dergisi* 9/9 (Mayıs 1959), 4.

⁴⁵³ Belirtilmemiş, "Müsbet İlim ve İslam", *Büyük Doğu Dergisi* 9/10 (Mayıs 1959), 4.

⁴⁵⁴ Belirtilmemiş, "Tipler", *Büyük Doğu Dergisi* 9/11 (Mayıs 1959), 4.

⁴⁵⁵ Belirtilmemiş, "Kader", *Büyük Doğu Dergisi* 14/11 (Mart 1971), 4.

yok... Zeval bulmaz ve zeval bulmayacaktır. Celâl sıfatıyla vasıflıdır. İnfisal ve inkiza hükmetmez.”⁴⁵⁶

2.2.2.2. Tasavvuf Ehli

Dergide Gazâlî’den yapılan bir diğer alıntı ise 7 Mayıs 1954 - 9 Temmuz 1954 tarihli Yedinci Devre’nin 7. sayısında yayımlanmış, alıntıyı paylaşan yazarın adı ise belirtilmemiştir. İlgili metinde sûfinin tasavvuf ehli hakkındaki düşünceleri aktarılmıştır. Söz konusu metnin bir parçasında şöyle geçmektedir:

“Şüphe götürmez bir katiyetle anladım ki mutasavvıflar, Allah’a giden yolun gerçek rehberi... Onların gidişi, gidişlerin en iyisidir. Yolları, yolların en doğrusudur. Ahlâkları, ahlâkların en temizidir. Bir yol ki, ilk şartı kalbi tamamiyle mâsivadan temizlemekten, anahtarı da kalbin yalnız Allah’la meşgul olmasından, sonu ise nefsi tamamiyle Allah’ın varlığından yok etmekten ibaret...”⁴⁵⁷

Tasavvuf anlayışı teorik bilgiden ziyade amel odaklı, zevki ve vicdani niteliktedir. Tasavvuf ehlinin gittikleri yolun amel ve ilim yolu olduğunu belirten sûfi, bu yolun kişinin nefsini dizginleyen, kalpte Allah dışında hiçbir şeye yer bırakmayan ulvî bir mahiyet içerdiğini ifade etmektedir. Bireyin sahip olduğu kötü hasletleri bir hastalık olarak nitelendiren Gazâlî, insanın kurtuluşa erişebilmesi için sahip olduğu kötü vasıflardan arınması gerektiğini, bunun yolunun da tasavvuf öğretilerinden geçtiğini düşünmektedir.

“Evliyadan sadır olan kerametler, şüphesiz ki, peygamberlerden ilk zamanlarda sudûr eden hallerdir. Hazreti Peygamberin, kendisine peygamberlik gelmeden evvel Hira dağına çekilip yalnız kalarak ibadetle meşgul olması da bu halin neticesi... Hatta Araplar; «O, Rabbine aşık oldu dediler. Bu öyle bir hâldir ki, bu yolu tutan onu zevk ile anlar.”⁴⁵⁸

Ayrıca Gazâlî tasavvufun kökünün peygamberlere kadar dayandığını ifade ederek Hz. Peygamber’in Hira mağarasında yaşadığı zevki tecrübenin bu yolun ilk hali olduğunu belirtmiştir. İslam’ın bir parçası olarak kabul ettiği tasavvuf ilmi bu anlamda sûfi nezdinde mühim bir yere sahiptir.

⁴⁵⁶ Gavsi Özdönmez, “Yaradan”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/71 (Kasım 1947), 4.

⁴⁵⁷ Belirtilmemiş, “Tasavvuf Ehli”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/7 (Haziran 1954), 5.

⁴⁵⁸ Belirtilmemiş, “Tasavvuf Ehli”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/7 (Haziran 1954), 5.

2.2.2.3. Mizan

İnsanlarla kaynaşıp muhabbet içerisinde olmayı ifade eden bir ahlâk ve tasavvuf terimi olan ülfet kavramı, 6 Mart 1959 – 16 Ekim 1959 tarihli Dokuzuncu Devre'nin 2. sayısında *Mizan* başlığı altında ele alınmıştır. Tasavvuf kültüründe kişinin bir arada bulunup sohbet ettiği arkadaşlıkların manevi anlamda özel bir ehemmiyeti bulunmaktadır. Zira bir insanın arkadaşlarıyla görüştüğü esnada başına çeşitli manevi tehlikeler, nefsin onlarla birlikte Allah'ın hoşnut olmayacağı şeylere dalması gibi birtakım hadiseler meydana gelebilir. Bu nedenle kişinin davranışlarında arkadaşlarla görüşme anında gıybet yapma, alay etme gibi Allah'ın hoşnut olmadığı şeyler meydana geliyorsa kişinin bu arkadaşlığı terk etmesi gerekir.

“Ülfet ve sohbet için seçeceğimiz insanlarda şu beş vasfı aramalıyız: Birincisi, akıl... Akıl, malikiyetlerin başıdır. Ahmaklarla sohbette hiçbir hayr yoktur. İkincisi, ahlâk... Çünkü birçok akıllı vardır ki, hakikati kavraya bile, ahlâk sahibi olmadığı için öfke ve şehvet gibi nefis tazyikleri altında bir doğruluğa karşı durabilir ve bir yanlışlığı müdafaa edebilir. Üçüncüsü, fâsiklikten uzak olmak. Fâsikin, günahları işlemekte ısrarı, kendisinde Allah korkusu bulunmadığına delil olduğu için Haktan korku ve haşyet duymayan adamın gâilesinden emin olunamaz. Dördüncüsü, itikat sahibi olmak... İtikadı olmayan kimsenin kıymet ve meziyeti her ne olsa bunlar ana mesnetten mahrum kalır. Beşincisi hırs sahibi olmamak... Dünyaya şiddetle hırs gösteren kimsenin sohbeti, öldürücü zehirdir.”⁴⁵⁹

Gazâlî'den yapılan bu alıntıda sahih bir dostluk için arkadaşlık edilecek kişide akıl, ahlâk, fâsiklikten uzak olmak, itikat sahibi olmak ve hırs sahibi olmamak üzere beş şart aranması gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim bireyde bu ahlâki özellikler hasıl olduğu zaman salim kaldığı, hayır üzere beraber olduğu bir birliktelik söz konusu olur.

2.2.2.4. Ruh

13 Mart 1959 tarihli aynı sayıda Gazâlî'den yapılan bir diğer alıntıda ise ruh başlığı çerçevesinde beden ve ruh münasebetleri işlenmiştir.

“Dünya lezzetleri ve elemeleri iki türlüdür: Birincisi cismin, ikincisi ruhun zevk ve acıları... Cisme lezzet veren her şey ruha elem verir; ve cismi inciten her şey ruha tatlı gelir. Demek ki, ruh ile ceset, birbirinin zıddı, aksi... Fakat bu dünyada ruh,

⁴⁵⁹ Belirtilmemiş, “Mizan”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/2 (Mart 1959), 5.

cisim makam ve derecesine düştüğü ve cisimle birleştiği için kendisini cisme kaptırmış, cismin halini almış, cisme lezzet veren şeylerden lezzet ve cisme acı gelen şeylerden elem duyar olmuştur. İşte avâm, yani aşağı tabaka halk böyledir. Ruhu sonra en aşağı derecesine indirdik!» mealindeki ayet, bunların halini belirtir.”⁴⁶⁰

İlgili metnin ilk pasajında geçen bu kısımda ruh ve beden ilişkisindeki çatışma ve karşıtlık durumuna temas edilmiştir. Ruh ve beden iki farklı âlemi temsil etmektedir. Nitekim ruhun gayb âlemine, beden in ise şehadet âlemine ait olması hasebiyle ruh ve beden arasında ters orantılı bir bağlantı söz konusudur. Bedene zevk veren dünyevi tat ve eğlenceler ruh için elzem mahiyettedir. Zira ruhun kaynağı kalp olmakla birlikte Hak Teâlâ ile muhatap olan, mükâfat ve cezalarla karşılaşacak olan da kişinin ruhudur. Bu sebeple dünyevi şehvetlerden arınıp ulvî olana yaklaşması gerekir. Bu noktada beden in ruhun emrine verilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

2.2.2.5. Allah

20 Mart 1959 tarihli 3. sayıda İmam Gazâlî’nin Allah Teâlâ’nın zatı ve kudretinin yüceliğini methettiği bir yazısı paylaşılmıştır. Bu yazıda kalbin harekete geçme eylemini ifade eden tefekkür olgusu ile ilgili farklı bir noktaya temas edilmesi dikkat çekicidir. Hemen hemen tüm mutasavvıfların üzerinde hassasiyetle durduğu önemli bir tasavvuf kavramı olan tefekkür bahsine değişik bir açıdan yaklaşan Gazâlî, Allah hakkında tefekkür etmenin herkes için uygun olmadığını belirtmiştir:

“Her şeyin başında şu noktayı kaydedelim ki, Allah’ın mutlak irade ve kader mimarisi üzerinde tefekkür, hudutsuz derecede incelmemiş bir akıl için tehlikelerin tehlikesidir. Bu noktada birçoklarının, ekseriyetinin ayağı kaymıştır. Zira dâva, hudutsuz ve ufuksuz tevhid denizinin ötesindedir. Mübahase, mücadele, mantık ve münazara ile halledilmesine imkân yoktur.”⁴⁶¹

Gazâlî’den yapılan bu alıntıya göre Hak Teâlâ’nın zatı hakkında düşünmek caiz değildir. Cenab-ı Hakk’ın zatı hakkında düşünmek diye bir şeyin mümkün olmadığını düşünen Gazâlî, ancak yaratıkları tefekkürle yaratanın azamet ve kudretine kanıt çekilebileceğini dile getirir. Müellifin ifade ettiğine göre bir kişi O’nun yarattıkları üzerinde ne kadar çok düşünürse o nispette Hakk’ın azamet ve kudretini kavrar. Bu nedenle tefekkürün Allah ve

⁴⁶⁰ Belirtilmemiş, “Mizan”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/2 (Mart 1959), 5.

⁴⁶¹ Belirtilmemiş, “Allah”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/3 (Mart 1959), 5.

âlem ilişkisi çerçevesinde olması mühim bir husustur. İmam Gazâlî tefekkür kavramına bu şekilde yaklaşarak özellikle bu iki önemli husus üzerinde durmuştur.

2.2.2.6. Ahlâk ve Ülfet

Gazâlî bünyesinde ahlâk kavramı özel ve derin bir anlam boyutu taşımaktadır. Ahlâk dediğimiz olgu yaşamın tümünü içine alan, günlük hayatın muhtelif yerlerinde var olan, kişinin yeme, içme, giyim vs. gibi pek çok alanını ilgilendiren genel bir prensiptir. Buna ek olarak ahlâk kavramı hususi bünyede bireyin tüm davranışlarına yön veren, ruhi melekelerini ve manevi açıdan olgunlaşmasını sağlayan özel bir anlam ifade eder. Nitekim ilgili derginin 30 Eylül 1964 - 25 Kasım 1964 tarihli Onuncu Devresi'nin 2. sayısında Gazâlî'den alıntı yapılan *Ahlâk ve Ülfet* başlıklı yazıda Müslüman ahlâkının şu şekilde tarif edildiği görülmektedir:

“Müslüman, hikmet, iffet, şecaat sahibidir. Adil, halim, cömert, hâyalî, keremli... Tevazu gösterir ve yahut yumuşak söz söyler. İnsanlarla düşüp kalkmanın en iyi ölçüleri ondadır. Kanaati sever, büyüğüne saygı besler, dâvete koşar; komşusunu korumak, öksüze acımak, halk arasındaki uygunsuzlukları düzeltmek, adetlerindendir. Akrabasını ziyaret, etrafına yardım, misafire ikram da huyudur.”⁴⁶²

Ahlâk olgusu sadece bireyi ilgilendiren ferdi bir kavram değildir. Aynı zamanda toplumun bütününe ilgilendiren içtimai bir hususiyeti ifade eder. İnsanın iç yapısıyla ilgili olması hasebiyle ferdi olmakla birlikte bunun tezahürü toplam içerisinde olması sebebiyle de sosyal bir olgudur. Çünkü kişiler arasındaki iletişim ve etkileşimden kaynaklanan ve o bünyede beliren bir yaşantıyı temsil eder.

“Sadece yüzündeki güzellik, ruhundaki iyilik, aklındaki iyilik, aklındaki üstünlük, şahsında ilim ve fazl gibi sıfatları sevmekten ve onları görerek zevk bulmaktan gelen zat muhabbetlerinin doğurduğu yakınlaşma... Böylece başka bir emel ve menfaat takib etmeksizin meydana gelen ülfet ve sohbet, beşer kudretinin kestirmekten aciz olduğu iç ve mahrem cazibeler yüzünden iki ruh arasında birlik ve beraberlik doğurur.”⁴⁶³

Bu bağlamda ülfet kavramına tekrar işaret edildiği göze çarpmaktadır. Sosyal ve ahlâki bir anlamı muhteva eden ülfet, İslam ahlâkında toplumsal kaynaşma ve birlik içinde yaşamının ehemmiyetini ifade etmede özellikle üzerinde durulan bir husustur.

⁴⁶² Belirtilmemiş, “Ahlak ve Ülfet”, *Büyük Doğu Dergisi* 10/2 (Ekim 1964), 7.

⁴⁶³ “Ahlak ve Ülfet”, “Ahlak ve Ülfet”, 7.

2.2.3. Şeyhi Ekber

Muhyiddin İbnü'l-Arabî hicri 560 senesinde Endülüs'ün güneydoğusunda bulunan Tüdmir eyaletinin baş şehri Mürsiye'de dünyaya gelmiştir.⁴⁶⁴ Endülüs toplumunun en yüksek sınıfı olan hâssa sınıfına dahil olan İbnü'l-Arabî'nin yaşamış olduğu dönem Muvahhidler dönemidir.⁴⁶⁵

İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf ilmindeki fikirlerini ve otoritesini benimseyenler ona “Şeyhu'l-Ekber” derken; dinî ilimlerde onu müceddid görenler ise kendisine “Muhyiddin” lakabını vermişlerdir. Manevî işaretler almaya başlaması ile birlikte inzivaya çekilen İbnü'l-Arabî on altı yaşlarında iken İbn Rüşd'ün dikkatini celbetmiş ve kendisiyle görüşerek istifade etmiştir. Pek çok sûfî ile görüşen müellif hem zahiri hem manevi ilimleri tahsil ederek kıymetli bir ilmî yetkinliğe ulaşmıştır.

İbnü'l-Arabî, ilim ve fikir dünyası açısından önde gelen âlimlerden biri olarak ortaya koyduğu düşünce sistemleri tasavvuf ve ilim çevrelerince benimsenerek nesilden nesile aktarılmıştır. Dergide mutasavvıfın düşünce sistemini en iyi yansıtan eserlerden biri olarak karşımıza çıkan *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinden iki alıntı yayımlanmıştır.

2.2.3.1. Gaflet

Yedinci Devre'nin 6. sayısında tasavvuf ıstılahlarından biri olan “gaflet” kavramı ile ilgili İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'inden bir alıntı paylaşılmıştır. Alıntıyı paylaşan yazar adı belirtilmemiştir. Dünya veya ahiret hayatı için gerekli olan bir şeyin önemini kavrayamama halini ifade eden bir ahlâk ve tasavvuf terimi gaflet, hakikat karşısında kalbin uykusu anlamına gelmektedir.⁴⁶⁶

“Gafillerden zikredenlerin hangi uzvu zikirle meşgul ise şüphesiz o uzvu Hakk'ın huzurundadır. Hak da o uzuv ile beraber... Bu takdirde, yalnız o uzuv Hakk'ı müşahade eder. Öbür uzuvların zikirle alâkası yoktur. Muhakkak ki, insan, çok taraflı bir bütün... İş onu tek tarafa yöneltmekte...”⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Mahmud Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (10 Mart 2024).

⁴⁶⁵ Muhammed Akdoğan, *Ahmed Avni Konuk ve Fususu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi Adlı Eserindeki Hadislerin Değerlendirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 17.

⁴⁶⁶ Süleyman Uludağ, “Gaflet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024).

⁴⁶⁷ Belirtilmemiş, “Gaflet”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/6 (Haziran 1954), 4.

Aktarılan parçaya göre mevzuyu zikir hususu ile bağlantılı olarak ele alan sûfî, zikirle meşgul olan uzvun Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğunu dile getirmiştir. Burada Hak ile Hakk'ı müşahede eden organ birlikteliği vurgulanmaktadır.

2.2.3.2. İnsan Hayatının Kıymeti

11 Haziran 1954 tarihli aynı sayıda yine sûfinin *Fusûs*'undan insan hayatının değerine dair bir alıntı yapılmıştır:

“İnsan hayatını yıkmaya kalkışan kimse onu, kendisi için yaratılan kemal mertebesinden alıkoymuş olur. Bu bahiste Peygamberin: -Size düşmanlarınızla karşılaşarak onların boyunlarını vurmaktan ve onların da sizi şehit etmesinden daha güzel, daha iyi, daha faziletli şeyi haber vereyim mi? Bu, Allah'ın zikridir.- Sözü ne harikuladedir. Bu, o demektir ki, insan denilen üstün mahlûkun yaratılışındaki değeri, ancak Allah'ı zikir ve fikreden bilir.”⁴⁶⁸

Burada Allah'ı zikretmenin kula sağladığı ünsiyete dikkat çekilmektedir. Buna göre insanı değerli kılan yegâne şey zikir olmakla birlikte Hakk'ın kudretini tefekkür edip azametini anan kişinin kıymeti paha biçilmez olarak görülmektedir. Nitekim tefekkür eylemi yaratılışın gayesini düşünerek kişiyi kulluk bilincine götüren bir eylem olması açısından pek çok fazileti içerir. Mahlukların en şerefli olarak yaratılan insan, kâinattaki varlıkların en üstünü olarak kabul edilmektedir. İnsanoğlunu bu denli üstün ve şerefli kılan şey de hiç şüphesiz onun Hak Teâlâ'yı tefekkür edip zikretme kabiliyetine sahip olmasıdır.

2.2.4. İbnü'l-Fârız

İbnü'l-Fârız 1180'li yıllarda Kahire'de dünyaya gelmiş olan mutasavvıf bir şairdir. Babası Ali b. Mürşid mahkemede kadınların eşlerinden almaları gereken miras ve nafaka tespitiyle meşgul olduğu için “Fârız” diye anılmaktadır. Sultânü'l-âşîkîn olarak tanınan şaire, babasının mesleğinden nisbetle İbnü'l-Fârız denmiştir. İlk eğitimini babasından alan İbnü'l-Fârız, ayrıca hadis, Şâfiî fihhı, dil ve edebiyat dersleri görmüştür.⁴⁶⁹

Şairin tasavvufa olan ilgisinin genç yaşlardayken başladığı bilinmektedir. Kendini ibadet ve tefekküre veren mutasavvıf, dağlarda ve çöllerde çile çıkararak tasavvufa yönelmiştir. Necip Fazıl bu ünlü mutasavvıf ve fazıl şaire büyük saygı duyarak dergi bünyesinde

⁴⁶⁸ Belirtilmemiş, “İnsan Hayatının Hikmeti”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/6 (Haziran 1954), 4.

⁴⁶⁹ Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024).

kasidelerine yer vermiştir. İbnü'l-Fârız'ın başlıca keyfiyet merkezinin dinî ve tasavvufi seciyeleri olduğunu ifade eden Kısakürek, onun şüphe ve tereddüitten temizlenmiş olan imanının yüksek bir tasavvufi zevkle çevrildiğini belirtmiştir.⁴⁷⁰

2.2.4.1. Yaiye Kasidesi

Necip Fazıl, *Büyük Doğu Dergisi*'nin 2 Kasım 1945 – 2 Nisan 1948 tarihli İkinci Devresi'nin 46, 47, 48 ve 49. sayılarında İbnü'l-Fârız'ın Yaiye Kasidesi'nin muhtelif kasidelerinden tercüme alıntılar paylaşmıştır. 4 Ekim 1946 tarihli 49. sayıda söz konusu mutasavvıfın “Yaiye” adlı kasidesindeki bir bölüm şu şekildedir:

“İç tecellisine bağlı kalb şifası, anlıyorum ki, muhaldir. Senden nasibim, artık besbelli ki, yorgunluk ve ezadan başka bir şey olmayacak.

Hayalinizin ışıklarına bu uykusuz gözlerle bakmak arzusu körlerin sabah aydınlığını görmek istemesi gibi bir şey...

Sizin sevgi ahdiniz örümcek ağlarına, benimkiler de taştan kuyulara benzer.

Âlemin cemali, gizlilik şimşeğinin ardına çekildi çekileli, şimşeklerdeki akrep kalpleri iğneliyor.

Ey bahtiyar deve! Ben sana yoldaş olmak imkanından uzağım. Sen kurtuluşa erdin. Yazık ki seni güden sevgili de geçtiğiniz yerleri bensiz devrediyor. Ey bahtiyar deve! Senin yolunda ve etrafında bulunanlardan uzak oluşum, sanma ki kendi dileğimledir; sadece kadere mağlup oluşumdan...

Ey bahtiyar deve! Yular seni sıkmasın! Sudan ve ottan yana üzülme! Senin etini ve kemiğini besleyen sonsuz mesafelerdir.

Ey bahtiyar deve! Havf mescidine selâmetle varınca, aman ayağını dikkatle yere bas! Orada her adım kalbime batar.

Gür ağaçları altındaki gölgelerde geçen zevk ve cümbüş günleri nerede?

Kabil mi ki, vuslat geceleri geriye dönsün? Zavallı âşık! Geçmiş günleri anıp onlarla avunmaktan başka hiçbir çaresi yok!

Ömrüm sona eriyor da hala vuslat gecelerine dönüşün hangi yoldan olacağını bilemiyorum.

Ey vefalı dost! Şaşkınlığımı bana bağışla! Arkamdan ölüm süvarisi geliyor, önden de nice tuzak ve pusu.”⁴⁷¹

⁴⁷⁰ Kısakürek, “Seciye”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/49 (Ekim 1946), 10.

⁴⁷¹ Prof. Ş. Ü., “Yaiye Kasidesi”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/49 (Ekim 1946), 10.

En önemli şiirlerinden biri olan bu kaside, “el-Kasîdetü’t-tâiyye” veya “et-Tâiyyetü’l-Kübra” olarak bilinmektedir.⁴⁷² Kaside İbnü’l-Fârız’ın manevî yolculuğunun tasvirini yansıtır. Her yerde Hakk’ın tecellisini gören İbnü’l-Fârız, Hakk’ı müşahede ederek vuslata eriştiğini ifade etmektedir. Şiirlerinde ilahî aşkı dile getiren sûfî, manevi ve ruhi yükselişinin tesirlerini kasidelerine yansıtarak tasavvufi bir anlam boyutu resmetmiştir.

2.2.4.2. Mimiye Kasidesi

Derginin 11 Ekim 1946 tarihli 50. sayısında ise şairin “el-Kasîdetü’l-hamriyye” olarak da bilinen ikinci önemli şiiri *Mimiye Kasidesi*’nden birkaç beyit yayımlanmıştır:

“Şarap, yokluk perdesi altında uyurken, biz, onu anmakla aşk kadehini diktik ve kendimizden geçtik.

O kâsenin zülâli ayın on dördü, sâkisi de hilâldir. O kaseden güneş fışkırır ve her çalkalanışında yıldızlar saçılır.

Onun kokusu olmasaydı ıtırılı istikametlerden meyhaneyi bulamazdık ve nuru gözlerimize ışık saçmasaydı vücuduna vehim yolundan erişemezdik.

Yazık, yazık ki, dehrin binbir samimiyesiz oyunu içinde aşkın hayat veren şevkine, can çekişenin ömrü kadar bir pay kalıyor: o da gönül ehlinin sakladığı bir sır oluyor. Aşk bağında yetişen asmaların gölgesi altında iyi olmayacak illet yoktur.

O aşk, yıllarca yerinden kımıldamamış bir kötürüme sürünse, sahibi koşmaya başlar:

Dilsizlerin dili açılır ve onlar belâgat fesahat hikmetleri saçmaya başlar.”⁴⁷³

Kısakürek İbnü’l-Fârız’ın *Mimiye Kasidesi*’nde İslam hassasiyet ve vecdinin derin ve sıcak bir şekilde temsil edildiğini dile getirmektedir.⁴⁷⁴ İbnü’l-Fârız bu kasidede ilahî aşk sarhoşluğu ile sûfnin kendinden geçme haline işaret etmiştir. Aynı zamanda ilahî aşkın iyileştirici gücüne vurgu yapan mutasavvıf, birçok hikmet ve maslahat içeren ulvî aşkın illetleri ortadan kaldırıp esenlik getirmesine temas etmiştir. İbnü’l-Fârız’ın ilahî aşkı tasvir ederken kullandığı sembol şaraptır. Kasidesinde ilahî aşkı beşerî aşk tarzında tabir eden mutasavvıf şair, kullandığı mecaz ve kinayelerle sembolik bir anlatım gerçekleştirmiştir.

2.2.4.3. Raiye Kasidesi

⁴⁷² Uludağ, “İbnü’l-Fârız”.

⁴⁷³ Prof. Ş. Ü., “Mimiye Kasidesi”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/50 (Ekim 1946), 10.

⁴⁷⁴ Kısakürek, “Seciye”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/49 (Ekim 1946), 10.

Dergide İbnü'l-Fârız'dan alıntı yapılan son kaside 18 Ekim 1946 tarihli 51. sayıda neşredilmiş olan *Raiye Kasidesi*'dir. Necip Fazıl, *Raiye Kasidesi*'nin İbnü'l-Fârız'ın ne büyük çapta ilahî marifet kahramanı olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir.⁴⁷⁵ İlahî aşk ve vecd hususunun tasvirinde daha üstün bir misalin bulunmadığı bildirilir.

Zengin bir anlam derinliğine sahip olan kaside, edebî sanatlar açısından oldukça niteliklidir. İlgili kasidenin birkaç beyti şu şekildedir:

“Aşkın beni hayretlere düşürecek kadar artsın; fakat sen sevgi aleviyle yanan kalbime merhamet et.

Hakikaten seni görebilmek imkânını sordum. Bunu sordum da merhametine sığındım. Zaten o merhamettir ki, bana verilecek cevabı tayin edecektir.

Kalbim! Sen bütün dertlere tahammül vadeylemişdin. Bu vaadin yerine getirilmesini istiyorum. Sabret! Tahammülünün kırılacağından korkma! Emin ol, metin ol!

Kalbim, sen ne derecede büyük bir ıstırap ve heyecan içinde bulunursan, bana o nispette layık bir kalb olacaksın!

Hayat, aşkın gittikçe derinleşecek devamıdır. Aşk yolunda zahiri bir ölüm mazur görülür. Çünkü âşıka lâayık olan bu nihayetsiz gidişte can vermek yoluyla ebedi hayata kavuşmaktır.

Kalbim! Artık ebedi zevke kavuştun! Söyle, eskilere ve yenilere aşkın her halini ve bütün tecellilerini senden öğreneceklerini söyle! Ve yalnız senin sözlerindir ki, bütün kıymetli mevzular arasında en nadir aşk ölçüleri diye dinlenebilir. Bu sözler böyle öğrenilsin ve tekrarlansın!”⁴⁷⁶

Raiye Kasidesi'nde sevgiliye hitap eden sûfî, aşk uğruna başına gelen sıkıntılardan ve bu yolda eriştiği maharetten bahsetmektedir. İbnü'l-Fârız bu kasidede ilahî aşk sarhoşluğunun ruhunda bıraktığı etkiyle birlikte kalbine seslenir. Hak Teâlâ'ya duyduğu derin muhabbet ile varlığının anlamını kavrayan sûfî, aşk için her şeyin mazur olduğu kanaatindedir.

Söz konusu beyitlerde sevgiliye beslenen aşkın kalpte oluşturduğu özlem sebebiyle merhamet dilendiği görülmektedir. Yaşadığı aşktan dolayı asla şikâyet etmeyen şair, aşkın en uç noktalarına erişme arzusuyla Hakk'ın güzelliğini temaşa etme isteğindedir. Hakk'a vuslat yolunun meşakkatlerle dolu olduğunun bilincinde olması hasebiyle bu zor yolda kalbin bıkıp usanmaması için kalbine telkinde bulunduğu görülmektedir.

⁴⁷⁵ Prof. Ş. Ü., “Netice”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/51 (Ekim 1946), 10.

⁴⁷⁶ Prof. Ş. Ü., “*Raiye Kasidesi*”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/51 (Ekim 1946), 10.

2.2.5. Mektubat-ı Rabbani / İmam Rabbânî

Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusu olan büyük mutasavvıf İmam Rabbânî tarafından kaleme alınan bu eser, en kapsamlı ve en ünlü mektup külliyaıdır.⁴⁷⁷

Nakşibendî tarikatı ile ilgili temel kaynak olarak kabul edilir. İmam Rabbânî'nin manevî tekâmül sürecinin bir tezahürüdür. Eserin içeriği tasavvuf ve kelim terminolojisi yoğunluklu bir yapıya sahiptir. Mektupları ihtiyaç gereğince farklı zamanlarda muhtelif kişilere hitaben yazan İmam Rabbânî, mürşidi Bâkî-Billâh ve halifeleriyle olan ilişkilerini, vahdet-i şühûdun vahdet-i vücûda tercih edilebilirliğini, Kâbe'nin hakikatinin hakikat-i Muhammediyye'ye üstün olduğu hakkındaki düşüncesini, Sünnî akidenin doğruluğunu, Nakşibendî tarikatının fikir ve görüşlerini eserde kaleme almıştır.⁴⁷⁸

Necip Fazıl bu eserden sadeleştirdiği mektup parçalarını Büyük Doğu Dergisi'nin 1945'ten sonraki ikinci devresinde başlayarak muhtelif sayılarında yayımlamıştır. İmam Rabbânî'ye ve onun ilmine büyük saygı duyan Kısakürek, Büyük Doğu okuyucularına bu mirasa dört elle sarılmalarını tavsiye etmiştir:

“Büyük Doğu’culardan İmam-ı Rabbaniye sarılmayı Allah ve Resulüne sarılmanın en mükemmel şartı bilmelerini, olanca dikkat, haşyet ve basiret nazarlarını bu mektuplar üzerinde toplamalarını, her kelimesi derya kadar derin mektuplara karşı” anladım, anlayamadım!” demeden, bir mektuptaki müşkülü öbür mektupta çözmeye çalışmalarını dileriz.”⁴⁷⁹

2.2.6. Risale-i Nur / Said Nursî

Son dönem Osmanlı âlimi ve Nurculuk hareketinin kurucusu olan Said Nursî tarafından her risalesi farklı zamanlarda çeşitli konular üzerine yazılmış olan eserdir.⁴⁸⁰ Risaleleri bir sıraya dizerek “Risale-i Nûr” adını veren Said Nursî'nin külliyaı *Sözler*, *Mektûbât*, *Lem'alar* ve *Şualar* olmak üzere dört ana eserden oluşmaktadır.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Hamid Algar, “Mektûbât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024).

⁴⁷⁸ Algar, “Mektûbât”.

⁴⁷⁹ Necip Fazıl Kısakürek, *İmam-ı Rabbânî Mektubat* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 4.Basım, 2005), 6.

⁴⁸⁰ Alparslan Açıkgenç, “Said Nursi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024).

⁴⁸¹ Açıkgenç, “Said Nursi”.

Konu sırası takip edilmeyen eserde güncel, İslami ve ilmî hususların ortaya koyulması amaçlanmış, 1925 yılında yazılmaya başlanan eser 24 yılda tamamlanarak kitap ve kitapçıklardan oluşan bir külliyat halini almıştır.⁴⁸²

Necip Fazıl Büyük Doğu'nun 14 Ekim 1949 - 29 Haziran 1951 tarih aralığındaki Dördüncü Devresi'nde Risâle-i Nur'dan seri yazılar yayımlayarak meşhur eserden çeşitli alıntıları okuyucularla paylaşmıştır.

2.2.7. Risale-i Murakabe - Muhammed Nurî Şemseddin Nakşîbendi

Muhammed Nuri Şemseddin Nakşîbendi, Nakşibendiyye tarikatına bağlı âlimlerden biridir. Risale-i Murakabe adlı eseri bâtın ilmi öğreniminin görev ve sorumluklarını, Nakşibendiye tarikatının usûl ve esaslarını ve bu yolun en doğru yol olduğunu öz bir şekilde anlatan nitelikli bir eserdir. Bir mukaddime, beş bab, tenbih, hatime ve faideden oluşan eserde seyr ü süluktaki mertebe, makam ve durumlar izah edilerek nefis ve ruhun içinde bulunacağı vaziyetler betimlenir.⁴⁸³

Büyük Doğu Dergisi'nin 23 Nisan 1954 – 9 Temmuz 1954 tarihlerinde haftalık on sayı olarak neşredilen Yedinci Devresi'nde Murakabe Risalesi'nden çeşitli alıntılar yapılmıştır.

2.2.8. Er-Riyazü't-Tasavvufiye / Seyyid Abdülhakim Arvâsî

Abdülhakim Arvâsî'nin 1341 yılında yazmış olduğu *Er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserde tasavvuf ile ilgili muhtelif konular ana hatlarıyla tahlil edilmektedir. Aynı zamanda Nakşî tarikatının hususiyetleri ele alınır.

Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde tasavvuf kelimesinin kökeni, tarifi, amacı gibi hususların üzerinde durulurken ikinci bölümde tasavvuf ıstılahları ele alınmış, üçüncü bölümde ise tasavvufa dair bazı tartışmalara yer verilmiştir.⁴⁸⁴

Kısakürek Arvâsî'nin söz konusu eserini “Tasavvuf Bahçeleri” adıyla sadeleştirerek yayımlamıştır. Büyük Doğu Dergisi'nin birçok sayısında *Er-Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserden alıntılar paylaşan Kısakürek, 17 Eylül 1943 – 5 Mayıs 1944 tarihli İbtidai

⁴⁸² Wikipedia katılımcıları (2024). “Risale-i Nur”, *Wikipedi, Özgür Ansiklopedi* (Erişim 15 Mart 2024).

⁴⁸³ Mahmut Kaplan vd., “Muhammed Nuri Şemseddin Efendi ve Nasihat-Namesi”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, ed. Orhan Kemal Tavukçu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2009), 554.

⁴⁸⁴ Gördebil, *Abdülhakim Arvasî'nin Er-Riyazü't-Tasavvufiye İsimli Eseri*, 42.

Devre'nin 18. ve 26. sayısında ve 14 Ekim 1949 – 29 Haziran 1951 tarihli Dördüncü Devrenin ise tamamında ilgili eserden seri yazılar neşretmiştir.

2.2.9. Gülistân / Şeyh Sa'dî Şîrâzî

Fars edebiyatının meşhur şairlerinden Sa'dî-i Şîrâzî'nin Salgurlu hânedanından Ebu Bekir b. Sa'd b. Zengî adına 1258 yılında kaleme aldığı ünlü Farsça eseridir.⁴⁸⁵ Sekiz bölümden oluşan Gülistân'daki bölümler, gündelik yaşamda başa gelen hadiseler dikkate alınarak bunlar üzerinden edebî ve ahlâki nitelikli hikâyeler, nükteler ve beyitler ile tasvir edilmiştir. Eserin muhtevası padişahların hal ve hareketleri, dervişlerin ahlâkı, susmanın yararları, kanaatin fazileti, aşk ve gençlik, sohbet âdâbı vb. birçok husus içermektedir.⁴⁸⁶ Gülistân'dan bazı pasajlar, Büyük Doğu Dergisi'nin 2 Kasım 1945 – 2 Nisan 1948 tarihli İkinci Devresi'nin 52. sayısından 82. sayısına kadar yayımlanmıştır.

2.2.10. Rubaiyat / Ömer Hayyam

İranlı alim şair Ömer Hayyam'ın *Rubaiyat* adlı ünlü Farsça eseri yaratılış, hayat, ölümden sonraki yaşam vb. muhtelif konularda yaklaşık bin şiiri içermektedir. Şiirlerinde saki, ayş, nuş, çeng, şarap, saki gibi farklı sözcükler kullanan Ömer Hayyam, sadece şarap simgesini değil pek çok tasavvufi sembolü kullanır. Bir hakikat arayıcısı olan şair, ruhundaki ürperişlerin yankılarını şiirlerinde ustalıkla tasvir etmiştir.⁴⁸⁷

Hayyam'ın şiirindeki ruhi seciyeyi ve muhteva kıymetini okuyucuya gösterebilmek adına dergi bünyesinde söz konusu rubailerin bir kısmına yer veren Kısakürek, 2 Kasım 1945 – 2 Nisan 1948 tarihli İkinci Devre'nin 37. sayısından 46. sayısına kadar Hayyam'ın Rubaiyat'ından çeşitli mısralar paylaşmıştır.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Tahsin Yazıcı, "Güllistân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Mart 2023).

⁴⁸⁶ Yazıcı, "Güllistân".

⁴⁸⁷ Ahmet Mermer, "Hayyam ve Rubâilerinin Türk Edebiyatına Yansımaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* IX/26 (2003), 237.

⁴⁸⁸ Prof. Ş. Ü., "Hayyam", *Büyük Doğu Dergisi* 2/37 (Temmuz 1946), 10.

3. BÖLÜM: BÜYÜK DOĞU DERGİSİ'NDEKİ TASAVVUFÎ MUHTEVANIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Büyük Doğu Dergisi'nde Tasavvuf

3.1.1. Tasavvuf Nedir?

Tasavvuf en geniş anlamıyla İslam dininin ruhi hayatı, özü ve bâtinî tarafının en güzel şeklidir. Hz. Peygamber'in temsil ettiği manevî otoritenin yaygınlaşarak günümüze kadar gelmiş biçimini simgeleyen tasavvuf ilmi, İslami ilimlerin doruk noktasını ifade eder. Tasavvuf manevî tecrübe yoluyla elde edilen zevk ve haz tarafının öne çıkması nedeniyle bir "hâl" ilmi olarak adlandırılmıştır.⁴⁸⁹ Nitekim tasavvuf öğretisi kişide dünya sevgisinin yerine ibadet ve kulluk şuuruyla canlanan ilahi sevgi doktrinini aşlamayı amaçlamaktadır.

Tasavvuf Kur'ân ve Sünnet kaynaklı bir ilim olduğu için bu öğretilde kişinin iki temel kaynağa uygun bir yaşam sürdürmesi gaye edinilmiştir. Bu bağlamda zahirî yönü itibarıyla ayet ve hadislerle tabiiyeti içeren tasavvuf, bâtinî anlamda ise ruhi tecrübe ve sezgiler ile şekillenmektedir. Bünyesinde hem zahirî hem bâtinî ilimleri barındıran tasavvuf telakkisine göre zahirî ilimlere tabi olmanın neticesinde kişide ilahî olana yakınlığın meydana getirdiği özel ve derin kavrayış hâsıl olur. İlahî iradeye teslim olan kalp, mâsivâyâ rağbet etmeyip Hakk'ın dışındaki tüm hakikatlerden yüz çevirir. Bu anlamda tasavvufun, en kapsamlı tarifıyla ilahî aşk ve zevk duygusuna bürünen benliğin yaşadığı manevi hayat tarzı olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁹⁰

Tasavvuf kelimesinin kökenine gelecek olursak bu husus hakkında herhangi bir ittifak söz konusu olmadığı için farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu düşüncelerden biri, erken dönem sûfilerinin yün elbise giyerek sade bir yaşam sürmeleri sebebiyle tasavvufun yün anlamına gelen "sûf" kelimesinden türediği yönündedir. 11. yüzyılda yaşamış, "Risâle-i Kuşeyrîye" adlı eseriyle tasavvuf düşüncelerine önemli katkılarda bulunan İslam tasavvufunun önemli isimlerinden Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, bunun sadece dış

⁴⁸⁹ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma' / İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 19.

⁴⁹⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 23.

görünüş ile ilgili bir özellik olup tasavvufun esasını tam olarak yansıtmadığını ifade etmiştir.⁴⁹¹

Bazı düşüncelere göre de tasavvuf, ashâb-ı suffenin *suffe*'sinden gelmektedir. Kuşeyrî bu yaklaşımın dil bilgisi açısından doğru olmadığı kanaatindedir. Başka bir iddia ise tasavvufun temizlik anlamına gelen “safa” kelimesinden geldiğidir. Sûfilerin temiz ve saf kalpleriyle öne çıkmalarından hareketle öne sürülen bu görüş de dil bilgisi bakımından uygun bulunmamıştır. Tasavvufun asıl anlamını derinlemesine kavramak için bütün bu tartışmaların yetersiz olduğunu söyleyen Kuşeyrî'ye göre tasavvufun esas amacı ahlâki arınmadır.⁴⁹² Tasavvuf kişiyi manevî açıdan yüceltmeyi ve ilahî huzura ulaştırmayı arzulayan bir yol olarak ahlâki bir olgunluk arayışını temsil etmektedir. Bu nedenle bu kelimenin kökeni ile ilgili yapılan tartışmaların yanı sıra tasavvufun özünü yansıtan kişiyi kötü huylardan arındırarak iyi ve güzel olanla donatma hakikati üzerine odaklanmak gerekmektedir.

10. yüzyılın meşhur sûfilerinden Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî'nin ifade ettiğine göre ise sûfilere, yurtlarını bıraktıkları için “Gurebâ”, bölge bölge gezdikleri için “Seyyahîn”, zaruret durumunda kaldıklarında mağaralara iltica ettikleri için “Şikeftiyye”, mallarını terk ettikleri için “Fukarâ” denmiştir. Şamlılar ise yalnızca hayatta kalabilmek adına gerekli miktarda yemek tüketmelerinden dolayı sûfilere “Fukarâ” ismini vermişlerdir. Sûfiler, dünyadan el etek çekerek yalnızca manevî bir hayat yaşamayı arzuladıkları için “sûfi mala ve mülke sahip olmayan kişidir.” denmektedir.⁴⁹³

Kelâbâzî, bahsi geçen tüm bu hususiyetlerin Hz. Muhammed (s.a.v)'in dönemindeki sûffa ehline ait özellikler olduğunu, onların da fakir ve muhtaç kimseler olarak ashâb-ı suffenin giyimleri, halleri ve gidişatları üzerinde bulundukları için “Sûfiyye” ismini aldıklarını belirtmektedir.⁴⁹⁴

Sûfi kelimesinin kökenine dair öne sürülen ibareler görünüm itibariyle farklı olsa da manaları aynıdır. Bu kelime ile ilgili ortaya atılan bütün görüşlerde dünyadan el etek çekmek, nefsin arzu ve isteklerine yüz çevirmek, dünyevi zevkleri terk etmek, ibadetlerde ihlâsı esas almak, kalbi saf bir hâle getirerek Hakk'a yönelmek gibi anlamlar öne

⁴⁹¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1978), 391.

⁴⁹² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 392.

⁴⁹³ Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 60.

⁴⁹⁴ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ, 61.

çıkılmaktadır. İfade edilen özelliklerin hepsi ve ileri sürülen ibarelerdeki anlamların tümü sûfilerin isim ve ünvanlarında birleşmiştir.⁴⁹⁵

Tasavvufun çeşitli tanımlara sahip olmasının nedeni ise her sûfinin yaşadığı manevî tecrübe sonucu içinde bulunduğu hâle göre farklı bir tarif yapmasıdır. Mutasavvıflar yaşadıkları ruhi tecrübeyi değişik söylem ve ifadelerle dile getirmişlerdir:

Ebû Muhammed El-Cerîrî: “Tasavvuf, hâlleri murakabe etmek ve edebe sıkı bir şekilde sarılmaktır.”⁴⁹⁶

Ma'rûf Kerhî: “Tasavvuf hakikatleri (mârifet ve sırları) almak ve halkın elinde bulunandan ümidi kesmektir.”⁴⁹⁷

Ebû Süleyman ed-Dârânî: “Tasavvuf, sûfinin üzerinde Allah Teala'dan başka kimsenin bilmediği birtakım fiillerin cari olması ve Allah'tan başka kimsenin bilmediği şekilde sûfinin Allah'la olmasıdır.”⁴⁹⁸

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî: “Tasavvuf, az yemek, Aziz ve Celil Allah'la huzur ve sükûn bulup halktan firar etmektir.”⁴⁹⁹

Serî Es-Sakatî: “Tasavvuf şu üç mananın ismidir: Sûfinin mârifetindeki nur takvasındaki nuru söndürmez. Kur'ân'ın (veya sünnetin) zahirine aykırı düşen bir bâtınî ilimden katiyen bahsedilmez, sahih olduğu kerametler, halkı haramlardan alıkoyar.”⁵⁰⁰

Tariflerden de anlaşılacağı üzere tasavvufun konusu genel olarak Allah, varlık ve insana dair hususiyetleri kapsamaktadır. Nitekim keşf, vecd ve vicdan yönünden Hak Teâlâ'yı zat, sıfat ve fiilleriyle tanımak ve O'nun bilgisine ulaşmak anlamına gelen mârifetullah bu ilmin esas konusunu oluşturur. Aynı zamanda ruh tasfiyesi ve nefis tezkiyesi gibi ahlâki olgunlaşmayı sağlayan hususlar da tasavvufî öğretinin temel meseleleri arasında yer alır. Netice itibarıyla tasavvuf ilminin başlıca konusu tasavvufta iki kademe olarak zikredilen tahalluk ve tahakkuk olgularıdır. Tasavvufun eğitim boyutu olan tahalluk tasavvufî bir yaşam tarzının benimsenmesi, tarikat, manevî makamlar, seyr-i sülûk gibi hususları içerir. Kişinin ruhani eğitim vesilesiyle ahlâki bakımdan olgunlaşması ve Hakk'a yaklaşması neticesinde bazı ilahî sırlara vakıf olmasına işaret eden tahakkuk ise tasavvufun mârifet

⁴⁹⁵ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ, 63-64.

⁴⁹⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 394.

⁴⁹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 393.

⁴⁹⁸ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 314.

⁴⁹⁹ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, 350.

⁵⁰⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, 373.

ve bilgi boyutunu ifade eder.⁵⁰¹ Bu bağlamda tasavvufun asıl gayesinin kişiyi kötü haslet ve davranışlardan arındırıp güzel vasıflarla donatarak Hz. Peygamber'in ahlâkıyla ahlâklandırmak olduğunu söylemek mümkündür.

Tasavvuf tevhid öğretisi çerçevesinde şekillenen, bireyin manevî ve ahlâki olgunluğa erişmesini hedefleyen bir yaşam biçimidir. Tasavvufun özü; dünyevi arzulara bağılıktan kurtulma, Allah'a yakınlaşma, haramlardan uzaklaşma ve nefis terbiyesine dayanmaktadır. Dolayısıyla yalnızca dinî bir idrak değil, aynı zamanda kişinin iç dünyasında kurduğu bir dengeyi ve hakikat arayışını temsil etmektedir.⁵⁰²

Bu nedenle tasavvufta mühim olan kalbin zevk ve arzulardan arınarak ilahî aşk ile dolmasıdır. Kişinin dünyevi isteklere rağbet etmeyerek nefsini eğitmesi ve bu gayeyle yaratılıştaki hikmeti ve Allah'ın kudretini anlamak için yeryüzünü gezip görmesini ifade eden “çok sefer yapma” ilkesi tasavvuf öğretisinin temel hedeflerindendir. Tasavvufun bir diğer tarafı, kazancını Hakk'a tevekkülle sarf etmek ve biriktirme hırsından sakınmaktır. Kişinin maddi kazançlarını yalnızca dünyevi amaçlar için değil, aynı zamanda manevî olgunluk için harcaması gerektiğini belirten bu anlayış, maddi olana bağlanmak yerine içsel huzuru ve Hakk'a teslimiyeti öne çıkarır. Hakk'a ait olmayanları terk etmeyi içeren bu esas, tasavvufun kişiyi daha derin bir manevi idrake erişirme gayesini ortaya koyar.⁵⁰³

Bu doğrultuda sûfiler, bi'datlerden, nefsin heva ve arzularına uymaktan sakınan kişiler olarak her türlü ilim ve amelde ehl-i sünnet üzeredirler. Dinî meselelerde en doğru ve sağlam olanla amel etme yolunu benimseyen sûfiler, manevî üstünlüğü elde etmek için her türlü gayreti gösterirler.⁵⁰⁴

Sûfilerin en önemli özelliklerinden biri haramlardan sakınıp farzları yerine getirmenin yanında boş meşguliyetlerden uzak durarak esas gayelerine odaklanmak için bütün dünyevi bağlardan sıyrılmasıdır. Tek amaçları sadece Allah'a yönelmek olan sûfiler, dünyalık nimetlere değer vermemek, yalnızca hayatı sürdürmek için gerekli olan azıkla yetinmek, iradi olarak fakirliği zenginliğe, açlığı tokluğa, sade yaşamı lüks yaşama tercih

⁵⁰¹ Ömer Faruk Altıparmak, “İslam Düşüncesi Bağlamında Tasavvufun Yeri Üzerine Bir Derkenar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/33 (2015), 30.

⁵⁰² Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ, 148.

⁵⁰³ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ, 149.

⁵⁰⁴ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, 12.

etmek, makam ve itibara değer vermemek, hoşgörölü ve merhametli olmak, herkese karşı tevâzû göstermek gibi ahlâki erdemlere sahiptirler.⁵⁰⁵

Bu özelliklerine göre tasavvuf ehli, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete sımsıkı sarılan, ashâb ve tabînin yolunu izleyen, sâlih ve takva sahibi kişilerin usûlünü benimseyen kimseler olarak peygamberlerin mirasçıları olmaya uygun kimselerdir.⁵⁰⁶

Netice olarak tasavvuf, hususiyetleri itibariyle birtakım güçlük ve zorlukları bünyesinde barındıran bir ilimdir. Çünkü bu yol nefsin sıkı bir denetimini gerektirdiği için nefsin arzularıyla uyuşmaz. Dolayısıyla bu ilmin öğrenilebilmesi bu hâlin bizzat tadılması ve yaşanması ile gerçekleşir. Bu hâlin yaşanabilmesi için sabırla oturmak, kalbi huzursuz ve mahzun hale getirmek, nefsi dizginlemek, gözyaşı dökmek vb. eylemleri içeren ilkelerin düstur edinilmesi gerekir. Bu ilmin hakikatine ermek zor olduğu için tasavvuf, havâssın ilmidir denmektedir.⁵⁰⁷

3.1.2. Büyük Doğu Dergisi'nin Tasavvufa Bakışı

Büyük Doğu Dergisi tasavvufa tamamıyla İslami bir pencereden bakar. Tasavvufu bir ahlâk sistemi olarak kabul eden Büyük Doğu, bireyin iç dünyasını kötü duygu ve hasletlerden temizleyerek ahlâki erdem sağlayan bir ahlâk ilmi olarak tasvir etmektedir. Nitekim dergi bünyesinde yer alan içeriklere bakıldığında tasavvufun bilhassa ahlâki tarafına vurgu yapıldığı görülür. Tasavvufun ahlâki boyutu üzerinde ısrarla durularak bu ilmin İslam ahlâkının en güzel temsili olduğunun altı çizilmiştir.⁵⁰⁸

Bu çerçevede tasavvuf anlayışının Büyük Doğu fikriyatının temel kaynağını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Dergide yüce vasıflarla anılan tasavvuf büyükleri, bân kahramanları olarak tasvir edilmektedir. Necip Fazıl derin bir tasavvuf anlayışına sahip olduğu için Büyük Doğu ideolojisi büyük ölçüde tasavvufî kaynaklara dayanmış, tasavvuf ve şariat birbirine sımsıkı bağlı bir bütün olarak tanımlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetinden taviz veren tüm uygulamaların bân olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu noktada tasavvuf önderleri olan veliler Hz. Peygamber'in açmış olduğu yolun neferleri olarak görülerek onların fikirleri merkeze alınmıştır. Bu minvalde bir

⁵⁰⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, 13.

⁵⁰⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, 8.

⁵⁰⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, 16.

⁵⁰⁸ Büyük Doğu, "Ahlâkın Kaynağı", *Büyük Doğu Dergisi* 1/19 (Mart 1946), 2.

bakış açısıyla teşekkül eden Büyük Doğu'da Ehl-i sünnet inancına aykırı hiçbir görüşün savunuculuğu söz konusu değildir.⁵⁰⁹

Büyük Doğu şeriatın dışında kalan, din ölçülerini bütün hikmetlerinden sıyrarak bir ezberleme tahtası haline getiren kişi ve grupları tenkit etmiştir. Bu kimseler için *Ham yobaz ve kaba softa* tabiri kullanılmakta, bu kişilerin tasavvufla herhangi bir irtibatı bulunmayan aşk, vecd, sır ve zevk mahrumu yalçın nefsanîyeti ifade ettiği dile getirilmektedir: “Din ölçülerini, bütün hikmetlerinden sıyrılmış olarak, bir ezberleme tahtası haline getiren ve uyar, uymaz her tarafa tatbik etmeye kalkan; vecd ve aşk, duygu ve idrak, sır ve zevk mahrumu yalçın nefsanîyet... Dini kendi nefsanîyetine indiren, havasız ruhunda boğan ve bütün sırlarından ayıran kabuk adamı.”⁵¹⁰

Söz konusu şahısların tasavvufla bir bağlantısı olmayan hikmetsiz Müslümanlar olduğu belirtilmiştir. Buna karşın yüceltilen kimseler ise dinin hakikatini yükselten derin ve gerçek müminlerdir. Büyük Doğu'nun tasavvuf görüşü tamamen Sünnî bir çerçeveye çizdiği için tasavvufu istismar eden sahte sofiler, İslam'ı içten tahrip eden tehlikeli bir grup olarak görülmektedir. Aktarılanlara göre sahte ve batıl inançlar ekseninde dine zarar veren bu grup, ham ve kaba softaların güya din ve dinî hikmetler planında tam mukabil kutbudur.⁵¹¹

Büyük Doğu anlayışına göre tasavvuf hem akıl hem de ruh planını kaplayan bir ilim olduğu için şeriatın izin verdiği alanlarda dahi akıl nimetini kullanmayan bu zihniyet şiddetle eleştirilmiştir. Nitekim şeriat, tasavvuf ve aklın bölünmez bir bütün olması hasebiyle bu üç kutup arasındaki ahenge eremeyen, derin ve gerçek mümininden anlaşılacak manaya muhaliftir. Çünkü gerçek müminde bu hususiyetler birbiriyle tam uyumlu bir biçimde mevcuttur.⁵¹²

Netice olarak kısaca özetlemek gerekirse Büyük Doğu Dergisi'nin tasavvuf anlayışı; kapsam ve sınırları tamamıyla İslami çerçevelerle belirlenmiş, şeriat hükümlerinin asla dışına çıkmayan, Kur'ân ve Sünnet bünyesinde teşekkül eden sahih bir tasavvuf yolunu temsil etmektedir.

3.1.3. Büyük Doğu Dergisi'nde Ele Alınan Tasavvuf Kavramları

⁵⁰⁹ Büyük Doğu, “Gerçek ve Derin Müminde Şeriat”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/8 (Aralık 1949), 2.

⁵¹⁰ Abdullah Saraçoğlu, “Ham Yobaz ve Kaba Softa”, *Büyük Doğu Dergisi* 12/11 (Eylül 1967), 4.

⁵¹¹ Büyük Doğu, “İslam İnkılabı: Sahte Sofiler”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/6 (Kasım 1949), 2.

⁵¹² Büyük Doğu, “Gerçek ve Derin Müminde Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/9 (Aralık 1949), 2.

Tasavvuf ilminde kendine has mahiyet ve özelliklere sahip birçok tasavvuf kavramı bulunmaktadır. Büyük Doğu Dergisi'nde tasavvuf bahsinin ele alınışı büyük ölçüde tasavvuf kavramları ekseninde olmuştur. Nitekim Abdülhakim Arvâsî'den hareketle pek çok tasavvuf kavramının teker teker izah edildiği görülmektedir. Bu çerçevede bu bölümde dergide yer alan çeşitli tasavvufî ıstılahların birçoğunun izah ve değerlendirilmesi temel tasavvuf kaynaklarından ve Abdülhakim Arvâsî'den hareketle yapılacaktır. Dergide yer alan kavramlar Arvâsî bünyesinde açıklandığı için burada da o çerçevede ele alınacaktır.

3.1.3.1. İrade – İstikamet

Sözlükte “dilemek” anlamına gelen irade kavramı, tasavvuf ıstılahı olarak tasavvuf yoluna girenlerin Allah'ı dilemekteki ilk halleri ve ilk menzillerini ifade eder.⁵¹³ Bu nedenle bu yola girmeye karar veren ve sağlam bir irade gösteren kimselere de “mürîd” ismi verilmiştir. Mürîd için irade sahibidir dendiğini aktaran Abdülhakim Arvâsî, iradenin adet ve alışkanlıkları terk etmek şeklinde tarif edildiğini dile getirir. Buna göre çoğu zaman gaflet içinde olan insanlar nefsin arzu ve isteklerine boyun eğerek kendilerini şehvete bırakırken, mürîd gaflet uykusundan uyanan ve bu adetleri terk eden kimsedir.⁵¹⁴ İstikamet ise sözlük anlamı itibarıyla “doğru, düzgün, dengeli, sabit ve kararlı olma” gibi manalara gelirken, tasavvuf terimi olarak kişinin her türlü aşırılıktan uzak durarak doğruluk üzere bulunmasıdır.⁵¹⁵ Arvâsî istikameti: “Bütün ahitlerde, hususiyle Allah'a ve Peygambere olan ahitlerde, yemek, içmek, giyinmek gibi din ve dünya işlerinde esasa riayetle «Sırat-ı Müstakim: Doğru Yol» üzerinde kalmak...” olarak tarif etmiştir.⁵¹⁶ Arvâsî'ye göre tüm hayırlı işlerin gerçekleşmesi istikamete bağlı olduğu için halinde istikamet olmayan mürîdin bütün çabaları boştur. Bu bağlamda istikamet çok yüksek bir derece olarak tasvir edilmiştir.

3.1.3.2. Heybet ve Üns

Lûgatta “korkmak ve sakınmak” anlamına gelen heybet, tasavvufi bir hâl olarak bir şeyin ya da bir kişinin celalli, azametli, korkunç olmasından kaçınıp korkmak veya dehşet ve

⁵¹³ Abdülhakim Arvâsî, “İrade, İstikamet”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/7 (Kasım 1949), 4.

⁵¹⁴ Arvâsî, “İrade, İstikamet”, 4.

⁵¹⁵ Mustafa Çağrı, “İstikamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Mart 2024).

⁵¹⁶ Arvâsî, “İrade, İstikamet”, 4.

azameti ile korku vermektir.⁵¹⁷ Heybetin inceliğinin gıybette yani huzurdan uzaklaşmada olduğunu belirten Arvâsî, heybetin derecelerinin gıybet süresinin uzunluğu ve kısalığı, noksanı ve kemâli nispetinde değiştiğini ifade eder. Heybette olan kişi mütemadiyen gaib, yani kendinden geçmiştir.⁵¹⁸

Üns ise heybet hâlinin eşidir. Heybet halindeki kişi Hakk'ın celâlinden dehşet ve meşakkat üzere iken, üns ehli Hakk'ın cemâlinde neşe içindedir.⁵¹⁹ Arvâsî ünsün hakkının Hak ile Hak'ta uyanıklık olduğunu aktarır.⁵²⁰ Nitekim heybet halinin aksine üns halinde olanlar bilinçli ve uyanıktır. Bununla birlikte üns durumunun yarattığı haz ve nasibin miktarına göre üns dereceleri farklılık göstermektedir. Şuur ve uyanıklıklarının ünslerinin nisbeti miktarınca olduğunu bildiren Arvâsî, bazılarında eksik bazılarında fazla bulunduğunu dile getirir. Burada kastedilen uyanık hali alelâde bir uyanıklık olmayıp manevi sarhoşluğun zevalile eşya ve hadiseler nispetin yerine gelmesidir.⁵²¹

3.1.3.3. Vecd, Vücut, Tevacüt

Lûgatta beş duyudan biriyle ya da şehvet, gazap, akıl aracılığıyla bulmak anlamına gelen vücut, Allah'a nispet edildiği takdirde mücerret ilim manasını ifade eder. Salikteki temekkün ve iktidara da vücut denildiğini söyleyen Arvâsî, tasavvuf ehlinin kullandığı bir terim olan vücudun aşk ve muhabbet hali olan vecde bağlı olduğunu belirtir.⁵²²

Vecd kalbin kaybettiği zikir saflığına tesadüf etmesidir.⁵²³ Vecde ulaşmak için yapılan eylemleri ifade eden tevacüd ise vecd olgunluğuna erişmemiş kulun vecdi istemesine işaret eden bir kavramdır.⁵²⁴ İki kavramın birbirinden ayrıldığı nokta ise vecdin aşk ve muhabbetin bir sonucu olmasıyken tevacüdün bu neticeye ulaşma arzusunu ifade etmesidir.

⁵¹⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 266.

⁵¹⁸ Arvâsî, “Heybet ve Üns”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/11 (Aralık 1949), 4.

⁵¹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 266.

⁵²⁰ Arvâsî, “Heybet ve Üns”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/11 (Aralık 1949), 4.

⁵²¹ Arvâsî, “Heybet ve Üns”, 4.

⁵²² Arvâsî, “Vecd, Vücut, Tevacüd”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/12 (Aralık 1949), 4.

⁵²³ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn ve'l-Keşf an Menâhici's-Sâlikîn ve't-Teveffur ilâ İbâdeti Rabbi'l-Âlemîn*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaffar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 342.

⁵²⁴ Kadir Özköse, “Tasavvufi Tecrübede Salikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8 /18 (2007), 68.

Arvâsî'ye göre tevâcüd aşk ve muhabbette kemali olmayan kişinin bir çeşit vecd taslaması olduğu için müellif, gerçek vecd sahibinin teveacüdden uzak olduğunu ifade etmiştir. Zira vecd halindeki kişinin kalbi Hakk'ın cemalinin nimetiyle coşmakta, heybet ve hayret üzere gömleğini parçalamaktadır. Bu durumda ruh önüne açılan esrar evreninden aldığı manevi sarhoşluğun etkisiyle yerinden oynayarak uçar. Vücut ise vecde bağlı olarak yükselmeden sonra meydana gelmektedir. Tecelli ise salikin Hak vücudunda beşeri vasıflardan arınarak erimesi ve yok olması şeklindedir.⁵²⁵

Netice itibariyle Arvâsî bu üç ıstılah arasındaki bağlantı ve irtibatı şu şekilde dile getirir: “Tevacüt, başlangıç halidir. Vücut ise son mertebe, nihai hal... Vecd bu iki halin ortasıdır.”⁵²⁶

3.1.3.4. Cem' ve Fark

Cem' kavramı sözlükte “toplamak, bir araya getirmek, dikkat ve iradeyi bir noktaya yoğunlaştırmak” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufi bir hâl olan cem' her şeyi Allah'tan bilerek halkı yok, Hâlık'ı var görmektir. Cem' halindeki kimse dikkat ve iradesini tek bir yere teksif ettiği için Allah'ta cem' eden sâlik, ilgi ve dikkatini yalnızca Hakk'a çevirerek zikrinde sadece Allah der ve başka hiçbir şey görmez.⁵²⁷

Tasavvufta cem', fark kavramıyla beraber kullanılmaktadır. Lûgatta “ayırarak, ayırt etmek” demek olan fark, bir tasavvuf terimi olarak Hak ile kul arasına varlık perdesinin girmesi yahut sâlikin halkın Hak ile var olduğunu bilmesi manasında kullanılır.⁵²⁸ Cem' ve fark halleri arasında karşıtlık ilişkisi bulunur. Nitekim birinin varlığı öbürünün yokluğu anlamına gelir. Cem' hâli meydana çıkınca fark hali yok olur. Fakat fark olmayınca kulluk, cem' olmayınca da Allah'ı tanıma hâli olan mârifet gerçekleşmeyeceği için sâlik adına her iki hâl de zorunludur.⁵²⁹

Abdülhakim Arvâsî cem' ve fark arasındaki irtibat noktasında kulluk hâlleri ve beşeriyet durumlarına ait meselelerden sâlikin elde ettiği vaziyetleri farka; manaların tecellisi gibi Hak'tan hasıl olan hikmetleri de cem'e işaret saymıştır. İbadet ve isyanlarda Hakk'ın fiillerini gören sâlik fark halinde iken; ibadet ve isyanlarda kendi fiillerini gören sâlik cem'

⁵²⁵ Arvâsî, “Vecd, Vücut, Tevacüt”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/12 (Aralık 1949), 4.

⁵²⁶ Arvâsî, “Vecd, Vücut, Tevacüt”, 4.

⁵²⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 157.

⁵²⁸ Süleyman Uludağ, “Fark”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Mart 2024).

⁵²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 155.

hâli içerisinde. Bu minvalde halkın ispatının farkta, Hakk'ın ispatını ise cem'de bulunduğunu düşünen Arvâsî, ikisinin de zaruri olduğunu belirtmektedir.⁵³⁰

3.1.3.5. Fenâ ve Bekâ

Arapçada “fâni olmak, yok olmak” demek olan fenâ kavramı, eşyaların sâlikin gözünden silinmesidir. Fenâ halinde benliği kaybolan sûfî, benlik bilincini kaybeder ve bu şekilde tevhid gerçekleşmiş olur.⁵³¹

Kuşeyrî sûfîlerin fenâ sözü ile insanların kötü sıfatlarının yok olmasına, bekâ sözüyle de güzel vasıflar edinerek bu hâl üzerine kalmalarına işaret ettiklerini dile getirir. Bu iki çeşit sıfatlardan birinin kişide bulunmasının zaruri olduğunu ifade eden Kuşeyrî, bu sıfatlardan birinin olmaması durumunda mutlaka diğerinin bulunduğunu söyler. Nitekim bir kişi kötü vasıflardan fâni olursa, güzel sıfatlarla bezenir. Yine aynı şekilde eğer kötü sıfatlar galip olursa bu zaman da iyi sıfatlar tesirsiz kalır.⁵³²

Kişiyi Hakk'ın tecellisi kuşatır ve o kimse Allah'tan başka hiçbir şeyi müşahade edemez ise o kişi halktan fâni olmuş, Hak ile bâki olmuş olur. Kulun aşağı ve bayağı fiillerden kurtulması o fiillerin yok edilmesi ile mümkündür. Kişi bunu başardığı zaman halktan uzaklaşarak Hakk'a yaklaşır. Nitekim Kuşeyrî'ye göre cehaletinden fâni olan, ilmi ile bâki; şehvet ve arzusundan fâni olan Allah'a dönüş ile bâki; dünyaya rağbet etmekten fâni olan zühd ile baki olur.⁵³³

Abdülhakim Arvâsî de söz konusu kavramlara aynı bağlamda yaklaşarak kötü eylemleri terk edenlere «şehvetinden fâni oldu» denildiğini, günahlara rağbetinden fâni olanların ise inabet doğruluğu ile bâki kaldığını ifade etmiştir.⁵³⁴ Nitekim fenâ ve bekâ vasıflarının tesiri karşılıklı bir şekilde cereyan etmektedir. Nefsin arzularından fâni olan zühd ile kendi zanlarından fâni olan da ilahi murat ile bâki olur.⁵³⁵

Arvâsî'ye göre fenâ üç derecedir: “Birinci fenâ: Sâlikin, nefsinden ve sıfatlarından fenâyâ ermesidir. Bunun mukabili olan bekâ, Allah'ın sıfatlarıyla bâki olmaktır. İkinci fenâ:

⁵³⁰ Arvâsî, “Cem ve Fark”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/13 (Ocak 1950), 4.

⁵³¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 208.

⁵³² Kuşeyrî, Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 158.

⁵³³ Kuşeyrî, Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 159.

⁵³⁴ Arvâsî, “Fenâ ve Bekâ”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/13 (Ocak 1950), 4.

⁵³⁵ Arvâsî, “Fenâ ve Bekâ”, 4.

Salikin Hakk’a ait şuhut ve sıfatlarından fenâsı... Üçüncü fenâ: Hakk’ın vücudunda tam istihlâke uğramak yüzünden, fenânın şuhut ve şuurundan da fenâ bulması.”⁵³⁶

3.1.3.6. Zevk-Şürb-Riyy

Zevk, şürb ve riyy terimleri ile tecelli etkileri, keşif neticeleri ve feyzin tesiri ile aniden gelen içe doğan durumlar kastedilir. Bunlardan ilkinde zevk (tatma), ikincisine şürb (içme), sonuncusuna riyy (kanma) denilmektedir. Sûfilerin manalardaki zevki tattıktan sonra makamların bütün haklarını yerine getirip üst makama yükselmeleri şürb halini, vuslatlarının devamlı oluşu ise riyy halini gerektirir. Bu açıdan zevk sahibi yarı sarhoş, şürb sahibi tam sarhoş, riyy sahibi ise sahv halinde yani ayıktır.⁵³⁷

Abdülhakim Arvâsî’ye göre tatmak manasındaki zevk, içmek manasındaki şürb, kanıp susuzluğunu gidermek manasındaki riyy olmak üzere birbirine bağlı ve birbirinden kademeli bu üç ıstılah, keşiflerin neticesi ve nimetlerin feyzi olarak zuhur eden kalbi verimlerdir.⁵³⁸

3.1.3.7. Mahv-İsbat-Mehik

Mahv ve isbat kavramlarına gelince mahv, alışılan sıfatları ortadan kaldırmak, isbat ise ibadetin hükümlerini yerine getirmektir. Kendi hâl ve hareketlerinden yerilen davranışları uzaklaştırıp bunun yerine övülen hâlleri koyan kimse mahv ve isbat sahibidir. İlahî kudretten sudur eden bu hâller Allah’ın iradesine inhisar eder. Mahv Allah’ın sildiği, isbat ise Allah’ın açıkladığı ve ortaya çıkardığı şeydir. Yüce Allah’ın “Allah dilediğini mahv, dilediğini isbat eder” ayeti bu duruma işaret etmektedir.⁵³⁹

Abdülhakim Arvâsî mahv terimini sâlikin nefsinde kötü vasıfların yok olması, isbatı ise kulluk ve ibadet vasıflarının ihyâsı olarak tanımlamıştır. Buna göre mahv ve isbatın zahirî fiillerden olan günahları imha ve zıtlarını ihyâ, kalblerden gafletleri izale ve yerlerine tevhit mertebelerini ikame, sırlardan geri kalma hâlini mahv ve gayeye erme hâlini isbat olmak üzere üç derecesi bulunmaktadır. Mahv Hakk’ın gizlediği, isbat ise Hakk’ın

⁵³⁶ Arvâsî, “Fenâ ve Bekâ”, 4.

⁵³⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 164.

⁵³⁸ Arvâsî, “Zevk, Şürb, Riyy”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/15 (Ocak 1950), 4.

⁵³⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 165.

açıkladığı şeyleri ifade ettiği için mahv ve isbatın hakikatinin ilahî kudretten gelenlerde olduğu bildirilmiştir.⁵⁴⁰

Sözlükte “iptal etmek” anlamına gelen mehık ise mahvın üst derecesini işaret eder. Mahvın neticesi geçici vasıflardan bir iz, bir hâtıra iken mehık mertebesinde iz ve hâtıradan bir eser kalmaz. Hakk’ın sâlikî şühut halinden mahv ve isbat derecesiyle uzaklaştırdıktan sonra artık onu eski haline döndürmediğini bildiren Arvâsî, tecelli şekillerinin sayısız olduğunu belirtmiştir.⁵⁴¹

3.1.3.8. Levaih-Levami-Tavali

Lûgat anlamı itibariyle “belirmek, ortaya çıkmak” manasını ihtiva eden levaih, bir hâlden öbür bir hâle yükselme sebebiyle sırların parıldayarak meydana çıkmasıdır. Ortaya çıkar çıkmaz kaybolan bir tecelli nuru olan levaih, hâlin başlangıcıdır.⁵⁴²

Levami ve tavali terimleri levaih ile yakın anlamlar taşıyan tasavvuf ıstılahlarıdır. Nitekim tavali hakikat ehline gece vasıl olan ilhamları, levami ise başlangıç hâlindeki sâlike mana aleminden aşikâr olan göz kamaştırıcı ışıkları ifade eder.⁵⁴³

Abdülhakim Arvâsî birbirlerine yakın mefhumlar olarak zikrettiği bu kavramların zuhur, tulû ve parıldama anlamları ihtiva ettiğini dile getirmiştir. İşaret ettikleri durumlar arasında büyük farklar bulunmayan bu hâller kalb vasıflarıyla terakkide olan başlangıç ehlinin şiarlarındanır.⁵⁴⁴

3.1.3.9. Bevade ve Hücum

Bevade kavramı sözlükte kişinin nam ve nişanı kalmayacak şekilde helak olmasıdır. Tasavvuf kültüründe ise ilahî fücce şeklinde gaibden kalbe aniden ve yıldırım gibi düşen verimi muhteva eder. Bevadenin alametinin ferahlık veya hüzn olduğunu aktaran Arvâsî, bu hâlin sahibini ya güldürdüğünü ya da ağlattığını dile getirmiştir.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Arvâsî, “Mahv, İsbat, Mehık”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/16 (Ocak 1950), 4.

⁵⁴¹ Arvâsî, “Mahv, İsbat, Mehık”, 4.

⁵⁴² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 399.

⁵⁴³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 400.

⁵⁴⁴ Arvâsî, “Levaih, Levami, Tavali”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/17 (Şubat 1950), 4.

⁵⁴⁵ Arvâsî, “Bevade ve Hücum”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/18 (Şubat 1950), 4.

Lûgatta “gelmek” anlamına gelen hücum, tasavvufta tasannusuz ve ihtiyarsız biçimde kalbte zahir olan verim demektir. Arvâsî’ye göre hücumun bevadeden farkı kendisini zorlamaksızın ve vaktini kaybetmeksizin sahibinin tessürünü uyandırmamasıdır.⁵⁴⁶

3.1.3.10. Şeriat ve Hakikat

Şeriat kulluğa ve ibadete sınıksız sarılmak hakkındaki emir, hakikat ise Hakk’ı müşahede etmektir. Kuşeyrî şeriat ve hakikatin birbiriyle bağlantılı olduğunu söyleyerek hakikat tarafından onaylanmayan hiçbir şeriatın makbul olmadığını dile getirmiştir. Nitekim şeriat halka sorumluluk getiren şey, hakikatse Hakk’ın iradesini bildiren bir olgudur. Kısacası şeriat emredileni yerine getirmek; hakikat ise Allah’ın kazasını, kaderini, gizlediği ve açıkladığı şeyi görmektir.⁵⁴⁷ Her şeriatın aynı zamanda bir hakikat olduğunu söyleyen Kuşeyrî, iki kavramın iç içe olduğunun altını çizer.

Abdülhakim Arvâsî de kavramlar arasındaki bağlantıya aynı bağlamda yaklaşarak şeriatın kulluğu elden bırakmamak, hakikatin ise yaratıcılığı tezahür etmek olduğunu aktarmıştır. Arvâsî’ye göre şeriat ile onaylanmayan hakikat, hakikat olmadığı gibi hakikatle onaylanmayan şeriat da tasavvuru muhal bir keyfiyetten ibarettir. Şeriatın emirle vacip olması açısından hakikat olduğu, hakikatin de kişinin ilahî marifeti idrakte görevli bulunması bakımından şeriat olduğu vurgulanmıştır. Şeriat Hakk’a ibadeti, hakikat ise Hakk’ı müşahedeyi ifade ettiği için şeriat emirleri işaret ederken hakikat kaza ve kaderi görmektedir.⁵⁴⁸

3.1.3.12. Hatır-Havatır

Havatır kalplere ansızın gelen bir hitaptır. Bu hitap bazen melekten bazen şeytandan bazen de Allah tarafından olabilmektedir. Kuşeyrî melekten olan havatıra ilham, nefsten gelene hevacis, şeytandan gelene vesvese, Hak Teâlâ’dan gelene ise hatır-ı Hak dendiğini dile getirir. Şeytan tarafından gelen havatır çoğu insanı günah işlemeye sevk ederken, nefis tarafından gelen havatır kulu heva ve hevese uymaya yöneltir. Melek tarafından gelen havatırın doğruluğu ise şeri ilimle bilinir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Arvâsî, “Bevade ve Hücum”, 4.

⁵⁴⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 177.

⁵⁴⁸ Arvâsî, “Şeriat ve Hakikat”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/19 (Şubat 1950), 4.

⁵⁴⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 178.

Bunların hepsinin nefsin kelamı şeklinde görüldüğünü söyleyen Arvâsî, havatırın hangi cihetten olduğunun şu şekilde anlaşılabilirliğini ifade etmektedir: “Melekten geliyorsa şeriata uygundur. Şeytandan geliyorsa ekseriyetle günaha davet şeklindedir. Bazen sahte olarak suret-i hak perdesinden şeytani bir davet gelirse de o davetin altında daha büyük bir isyan hazırlığı gizlidir.”⁵⁵⁰

3.1.3.12. Tövbe – Mücahede

Kavramın Arap dilindeki karşılığı rücu' yani dönmek demektir. Kuşeyrî tevbenin şeriatın verdiği şeyden övdiği şeye dönmek olduğunu dile getirir.⁵⁵¹ Ehl-i sünnet alimlerine göre sahih bir tevbenin; şeriata ters olan şeyleri yapmaktan dolayı pişmanlık duymak, günah olan şeyleri terk etmek, geçmişte işlenen günahların benzerlerini yapmamaya gayret etmek olmak üzere üç şartı bulunur.⁵⁵²

Tevbenin birtakım sebepleri ve dereceleri olduğunu söyleyen Kuşeyrî, kalbin gaflet uykusundan uyanarak içinde bulunduğu kötü durumu görmesini bu sebeplerden biri olarak zikreder. Nitekim kul yaptığı davranışın kötü olduğunu kalben düşünüp yapmakta olduğu kötü fillerin farkına varırsa kalbinde tevbe etme arzusu doğar. Bu durumda kişi günahlarını terk ederek bir daha aynı günahlara dönmemeye gayret gösterirse kalbinde halis bir pişmanlık hissi meydana gelir ve günahlarından dolayı üzüntü içerisine girer. Kuşeyrî kulun tevbesinin bu şekilde tamam hale geleceğini söylemiştir.⁵⁵³

İbn Fûrek ise tevbe kavramının günahlardan pişman olma vurgusu üzerinde durmuştur. Buna göre tevbe kişinin mazide işlemiş olduğu kötü eylemlerden dolayı pişmanlık duyarak Allah'ın emirlerine sıkı sıkıya bağlanmasını işaret etmektedir.⁵⁵⁴

Abdülhakim Arvâsî tevbenin tasavvufta yolun başı hatta giriş kapısı olduğunu aktarmaktadır. Sâlik için ilk makamın tevbe olduğunu söyleyen Arvâsî, tevbe edip yaptığından pişmanlık gösteren kişinin tevbe makamlarının en üst derecesinde bulunduğunu bildirir. Bununla birlikte tevbesini bozan kişinin iradesi nefsini yeniden tevbe etmeye çağırırsa onun da tevbesine kıymet vermek gerekmektedir. Çünkü Arvâsî'ye göre halis ve samimi olan her tevbe mükemmeldir.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ Arvâsî, “Şeriat ve Hakikat”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/19 (Şubat 1950), 4

⁵⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 227.

⁵⁵² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 186.

⁵⁵³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 187.

⁵⁵⁴ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 40.

⁵⁵⁵ Arvâsî, “Tevbe, Mücahede”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/20 (Mart 1950), 4.

Mücahede terimi ise lûgat manası itibariyle “çarpmak” demek olup tasavvuf ıstılahında nefisle cenk ve muharebeyi ifade eder. Arvâsî nefis ile cenk ve muharebeyi, Allah düşmanı olarak görevlendirilen nefsin sıkıntısını gerektiren şeylere tahammül ve onun istek ve arzularına karşı durmak olarak tarif etmiştir. Kısacası mücahede nefsin şeriat çizgisinin dışına çıkmasını engelleyip nefsi şeriat dairesi içinde tutmaktır. Tasavvuf ehlinin bu gaye ile mücahedeyi ihtiva eden çileler çektiklerini ifade eden müellif, alışılmış bazı alışkanlıkları terk edişlerinin de hep bu amaç uğruna olduğunu öne sürmüştür.⁵⁵⁶

3.1.3.13. Takva – Vera

Takva kavramı sözlükte “sakınmak” yani “zarar ve ziyandan korunmak” olarak geçer. Arvâsî’nin iletğine göre tahkik ehlinin lisanında ise Allah’ın emirlerine riayetle cezalardan sakınmak ve kötü ahlâktan korunmak manasındadır. Takvanın yalnızca helal ve mübah olan durumlar üzerinde kulun kendi kendisini muhafaza etmesi demek olduğunu zikreden Arvâsî, haram ve günah yolunda nefis arzularını yok etmenin dinî görev olduğu için onların takva sayılmadığını ifade eder.⁵⁵⁷

Muhâsibî de takva hususunda özellikle sakınma kavramı üzerinde durmaktadır. Çünkü Muhâsibî’ye göre takva, bizzat Allah’tan korkma ve sakınmayı ifade eden bir ıstılahtır. Burada sakınmaktan maksat, günahlardan çekinme ve Allah’ın huzuruna çıktığında vereceğin hesaptan korkmaktır. Nitekim Muhâsibî’ye göre kulun Allah’ın huzuruna çıkmak için yapması gereken ilk hazırlık takvadır.⁵⁵⁸

Kuşeyrî ise takvadan tüm iyilik ve faziletleri kendinde toplayan bir haslet olarak bahseder. Takvanın hakikatinin Allah’a itaat ederek azabından korunmak olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁹ Takvanın aslı ise önce şirkten, ardından kötü davranışlardan ve günah olma ihtimali bulunan fiillerden sakınmak, en son olarak da fuzuli olan şeyleri terk etmektir. Kuşeyrî’nin aktardığına göre kişinin takva sahibi olduğuna üç şey işaret etmektedir: Sahip olmadığı nimet karşısında güzel bir şekilde tevekküle riayet etmesi, ulaştığı nimet için rıza halinde olması ve elden kaçırdığı nimetler noktasında da sabır göstermesidir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Arvâsî, “Tevbe, Mücahede”, 4.

⁵⁵⁷ Arvâsî, “Takva, Vera”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/21 (Şubat 1950), 4.

⁵⁵⁸ Hâris b. Esed Muhâsibî, *er-Riâye-Kalp Hayatı*, çev. Abdülkerim Yüce (İzmir: Işık Yayınları, 2005), 48.

⁵⁵⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 202.

⁵⁶⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 203.

Takva ile bağlantılı olarak zikredilen makamlardan biri de vera'dır. Şüpheli şeyleri terk etmek anlamına gelen vera, Şiblî'nin aktardığına göre Yüce Allah harici her şeyden şiddetle sakınmaktır.⁵⁶¹ Kuşeyrî şüpheli şeylerden uzaklaşan vera' ehlinin azimet sahibi olduğunu söyleyerek, vera'nın esasının halktan korkmamak ve onlara ümit bağlamamak olduğunun altını çizmiştir.⁵⁶²

İbn Fûrek ise mübahlardan kaçan ve şehvetlerden kurtulan kişinin vera' vasfına sahip olduğunu aktarmıştır. Vera' sahibi kimse her an ve her nefes alışta nefsinin hesaba çekendir. Bu mertebenin kaynağının zerre miktarda da olsa şüpheli şeylerden uzaklaşmak olduğunu belirten İbn Fûrek'e göre mârifetullah ve Allah korkusu vera'nın derecesini arttıran hususlardır.⁵⁶³

Abdülhakim Arvâsî de vera' terimini aynı çerçevede ele alarak söz konusu kavramın haram olup olmadığı hususunda şüphe duyulan şeylerden sakınmak demek olduğunu dile getirmiştir. Aktarıldığına göre şüphe ve tereddütleri terk etmek şeklinde izah edilen bu hal şeriat lisanında şüphe ve tevile muhtaç işlere yaklaşmamaya işaret eder.⁵⁶⁴

3.1.3.14. Zühhd

Arapçada “yüz çevirmek, terk etmek, rağbet etmemek” gibi muhtelif anlamları bulunan zühhd dünyadan yüz çevirme, halktan yüz çevirme, haram ve şüpheli şeylerden yüz çevirme olmak üzere çeşitli şekillerde tezahürü olan bir terimdir.⁵⁶⁵

Herhangi bir şeye karşı istek ve temayülü terk etmek manasına gelen zühhd, bir tasavvuf terimi olarak ilahî yasaklardan zevken ve vicdanen uzak bulunmak demektir. Abdülhakim Arvâsî zühhdün yalnızca harama karşı olduğunu belirterek helalin Allah'ın emriyle serbest bırakılmış eylemleri kapsadığı için helal fiiller için zühhdün söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Ancak Arvâsî'nin aktardığına göre sünnet çizgisinden çıkmayan zühhd sahibi kişi mübahlar dairesini darlaştırır. Zühhd halinin mübah olan eylemleri terk etmekle bir alakası olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca Cüneyd Bağdâdî'den hareketle zühhdün tarifi şu şekilde aktarılır: “Zühhd, elin boş olduğu şeyden kalbinde boş olması demektir.”⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 206.

⁵⁶² Mehmet Mansur Gökcan, “Kuşeyri Bağlamında Takva ve Vera Anlayışı”, *III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, ed. Hasan Çiftçi-Kaldygul Adılbekova (Mardin: Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2018), 249.

⁵⁶³ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 46.

⁵⁶⁴ Arvâsî, “Takva, Vera”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/21 (Mart 1950), 4.

⁵⁶⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 734.

⁵⁶⁶ Arvâsî, “Takva, Vera, Zühhd”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/21 (Şubat 1950), 4.

3.1.3.15. Havf ve Reca

Havf kavramı “korkmak, dehşete kapılmak, endişelenmek” gibi anlamları ihtiva ederken; reca kavramı ise “ümit etmek, ummak, beklenti içerisine girmek” demektir. Kişinin Allah’ın gazabına uğrayacağı endişesini taşıması havf halini, O’nun lütfuna nail olacağını ümit etmesi ise reca halini işaret etmektedir. İmanın korku ve ümit arasında bulunması gerektiği için kişinin ideal olarak bu iki hâl arasında olması tavsiye edilmiştir.⁵⁶⁷

Muhâsibî insanı gûnahtan alıkoyup tevbeğe götüren şeyin havf ve reca olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Muhâsibî’ye göre bu iki kavram nefis muhasebesinin temelini oluşturmaktadır. Çünkü havfın yokluğu şehvetlere arzu ve meyili arttırır. Havfı dengede tutan şey ise recadır. Kalpte Hak sevgisinin artmasına bağlı olarak reca artar ve kalp bu ümitle genişler.⁵⁶⁸ Bu noktada bu iki kavramın birbiriyle bağlantısına dikkat çekilmiştir. Abdülhakim Arvâsî ise havfı, sevilen şeyin kaybından veya sevilmeyen şeyin zahir oluşundan doğan ürkme duygusu olarak tanımlamıştır. Arvâsî’ye göre havfın imanın şartı olan korku, ilim gereği olan korku, heybet şeklinde tezahür eden korku olmak üzere üç mertebesi bulunur. Korkunun tecelli bakımından rehbet yani firar ve haşyet yani dehşete düşmek şeklinde iki kısım olduğunu söyleyen Arvâsî, rehbet sahibi kişinin ilahi yasaklardan firar ettiğini; haşyet sahibinin ise Allah’a iltica ettiğini belirtmiştir.⁵⁶⁹

Dilek ve istek manasındaki rica kavramını ise havf halinin zıddı olarak nitelendirmiştir. Arvâsî’nin ifade ettiğine göre bu kavramın tasavvuf ıstılahındaki yeri sevilen bir işe kalbin bağlanması ve onu istemesidir. Recanın da üç çeşit olduğu zikredilerek “iyiliklerden bir şeyin olmasını istemek”, “günahlardan tevbenin kabulünü dilemek”, “günahlarda ısrar gösterildiği halde af istemek” şeklinde muhtelif şekillerinin bulunduğu temas edilmiştir.⁵⁷⁰

3.1.3.16. Hüzün – Açlık

Arapça üzüntü manasına gelen hüzün kavramı ayrılığa düşen kalbin yaşadığı tutukluk halini ifade etmektedir. Kalbi neşe ve sevinç arzusundan meneden hüzün, kalbin kabz durumudur.⁵⁷¹ İbn Fûrek’in Haris b. Muhâsibî’den aktardığına göre ise hüznün alameti

⁵⁶⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 257-513.

⁵⁶⁸ Muhâsibî, *er-Riâye*, çev. Abdülkerim Yüce, 70.

⁵⁶⁹ Arvâsî, “Korku, Rica, Hüzün, Açlık”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/22 (Ağustos 1950), 4.

⁵⁷⁰ Arvâsî, “Korku, Rica, Hüzün, Açlık”, 4.

⁵⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 290.

solgun beniz olup bir kimsenin hüznü başına gelen musibetlere göre büyümekte, ayrılık korkusu yenilendikçe ise artmaktadır.⁵⁷²

Açlık ise tasavvuf makamları içerisinde oldukça önemli olan hususlardan biridir. Tasavvuf lisanında “killet-i ta’âm” olarak adlandırılan bu riyazet hali manevi gücü arttırabilmek adına yemeğin azaltılmasına işaret etmektedir.⁵⁷³ Nitekim nefsi dizginleyebilmek adına kişinin kendini açlık ile terbiye etmesi gereklidir. Bu nedenle Kuşeyrî de açlığın sûfilerin önemli vasıflarından biri olduğunu söyleyerek bunun mücahedenin erkanlarından biri olduğunu dile getirmiştir. Kuşeyrî’ye göre sülûk erbabı yeme-içmeyi bir kenara bırakarak hikmetin tesirini açlıkla bulmuşlardır.⁵⁷⁴

Söz konusu kavramlara Abdülhakim Arvâsî’nin yaklaşımına gelince Arvâsî hüznü, kalbi gaflet vadilerinde perişan olmaktan muhafaza eden kıymetli bir hâl olarak tarif etmiştir. Hüznü sâliklerin en önemli vasıflarından biri olarak nitelendiren Arvâsî, hüznün sahibi olmayan sâlikin uzun yıllar erişemeyeceği bâtinî mesafelere hüznün sahibinin kısa bir süre içinde erişebileceğini aktarır. Ancak Arvâsî’nin ifadelerine göre buradaki hüznün mertebesinde murad, avam tabakasının ve avam sebeplerin hüznü olmayıp sâliklerin eriştiği yüksek ve derin hüznüdür.⁵⁷⁵

Açlık hususuna gelince Arvâsî de bu hali nefis mücahedesinin esaslı rükünlerinden biri olarak addetmiştir. Nitekim Arvâsî’ye göre itidal sınırları çerçevesinde açlığa alışan sâlikler zamanla hikmet medeniyetine erişirler. Tasavvuf ehli içerisinde günde üç kere yemek yemeye alışmış olanların her seferinde dokuz lokmayla yetinmelerinin arzu edilen açlığın manasını bozmayacağını bildiren Arvâsî, açlığın en kötü şeklinin aç gözlülük hali olduğunu dile getirmiştir.⁵⁷⁶

3.1.3.17. Huşû – Tevazu

Lûgatte “boyun eğmek, itaat etmek, tevazu göstermek” gibi anlamları bulunan huşû kavramı, Allah Teâlâ’ya boyun eğmek ve kalbin O’nun karşısında huzur bulmasıdır.⁵⁷⁷ Tevazu ise alçakgönüllülüğü ifade eden bir kavram olarak nefsi tanıyıp alçaltmaktır.⁵⁷⁸

⁵⁷² İbn Fûrek. *el-İbâne an Turuki’l-Kâsîdîn*, 140.

⁵⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 372.

⁵⁷⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 236.

⁵⁷⁵ Arvâsî, “Korku, Rica, Hüznün, Açlık”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/22 (Ağustos 1950), 4.

⁵⁷⁶ Arvâsî, “Korku, Rica, Hüznün, Açlık”, 4.

⁵⁷⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 287.

⁵⁷⁸ Cebecioğlu, a.g.e., 656.

Muhâsibî'ye göre tevazunun birincisi; kulun nefsinin aşağı görüp kendisinin haddini ve sınırını, ne kadar aşağı seviyede olduğunu, zayıflık ve zilletini, idrak suretiyle kendisini bilmesi ikincisi; Hakk'ın kudretini kalbinde ta'zim ederek O'nu yüceltmesi, heybetine haşyet duyması ve Hakk'ın kadrinin marifeti mukabilinde nefsinin küçültmesi olmak üzere iki kaynağı bulunur.⁵⁷⁹

Abdülhakim Arvâsî ise huşû ve tevazu kavramlarını nefsi küçük, aşağı ve hor görme hasletlerini taşıyan müşterek mefhumlar olarak ele alır. Buna göre huşû Hakk'a boyun eğerek itaat etmek iken tevazu Hakk'a teslim olarak itiraz ve isyandan kaçınmaktır. Müellif iyi ahlâkın kişideki tesirinin tevazu olduğunu belirterek bu huyun Hak ve halk nezdindeki en makbul davranışlardan biri olma özelliğine sahip olduğunu dile getirmiştir. Dinde en önce kaybedilen şeyin ise hûşu olduğunu zikreden Arvâsî, huşû sahibi kişiye nefis ve şeytanın yaklaşmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır.⁵⁸⁰

3.1.3.18. Rıza – İhlâs

Sözlük anlamı itibariyle “hoşnut olmak, beğenmek, müsaade ve boyun kesmek” gibi anlamlar içeren rıza, Hak Teâlâ'nın hükmü karşısında kişinin itirazsız boyun eğmesidir. Tasavvuf makamlarının en üstünü olarak kabul edilen rıza “Kulun Allah'tan razı olması” ve “Allah'ın kuldan razı olması” şeklinde iki boyuta sahiptir.⁵⁸¹

İbn Fûrek Muhâsibî üzerinden rızanın anlam içeriğine temas ederek rızanın kulun Allah'ın hükmünde adil olduğunu bilmesi anlamına geldiğini aktarmıştır. Bu bağlamda rızanın kaynağı da Hak Teâlâ hakkında hüsn-i zanda bulunmaktır. Muhâsibî rızanın zıddının kızmak olduğunu belirterek Hak'tan razı olan kulun, Allah'ın kendisi hakkındaki hükmünün hikmetinden şüphe duymayarak rıza göstereceğini dile getirir. Başa gelen keder ve acı sebebiyle üzüntü duymamayı ifade eden rıza kavramı, tam bir teslimiyet içermektedir.⁵⁸²

Allah'ın kuldan razı olması kulun işlediği güzel eylemlerden dolayı Hakk'ın ona övgü ve yüceltmede bulunmasına işaret eder. Hâris b. Muhâsibî ise razı oluşun karşılıklı niteliğine dikkat çekerek kulun Allah'tan razı olmasıyla, Allah'ın kulundan razı olmasının aynı düzlemde olduğunu belirtmiştir. Buna göre kulun rabbinden razı olması aslında Hakk'ın

⁵⁷⁹ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 280.

⁵⁸⁰ Arvâsî, “Huşû-Tevazu”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/23 (Ağustos 1950), 4.

⁵⁸¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 289.

⁵⁸² İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 72.

kula olan muhabbeti sebebiyledir. Yani kulun rızası Allah'ın rızasına bağlı olarak şekillenen bir durumu ifade etmektedir.⁵⁸³

Bu hususla bağlantılı olarak ele alınan tasavvuf ıstılahlarından biri de ihlâs kavramdır. Muhâsibî'ye göre ihlâsın alameti kulun kalbinden dünya alaka ve sevgisini çıkararak eylemlerdeki niyetinin yalnızca Allah için olmasıdır. Riyanın zıttı olarak karşımıza çıkan ihlâs hali övülme ve takdir edilme arzusunun terk edilmesini ifade eder. Nitekim ihlâsta gaye amelin kuldan gizli kılınması, amelde Allah'ın rızasının murad edilmesidir. Gösteriş ve riyanın hâkim olduğu amelde Hakk'ın rızası söz konusu değildir. Bu nedenle sûfiler amelde en temel şart olarak görülen ihlâsın hakikati üzerinde önemle durmuşlardır.⁵⁸⁴

Abdülhakim Arvâsî rıza ve ihlâs kavramlarını bağlantılı şekilde ele almıştır. Tasavvuf ehlinin rıza mefhumuna yaklaşırken herkesin kendi meşrebine göre rızayı farklı ifadeler ile izah ettiğini bildirmiştir. Buna göre bazı kimseler rızada sâliklerin iradeyle elde etmek fiiline bir pay düşmediğini söylerken diğer bazıları ise başlangıçta rızanın iradeyle elde etmek fiili sonucunda ortaya çıktığını, sonunda iradesiz manevi bir feyz olarak gönül nimeti şeklinde gerçekleştiğini iletmişlerdir.⁵⁸⁵

Arvâsî'ye göre ihlâs ise riya ve şirkten tamamen kurtuluşu ifade eder. Bir saffet ve samimiyet duygusu olan ihlâs, itaat ve ibadetlerde tam bir teslimiyetle yalnızca Hakk'ın rızasını gözetmektir.⁵⁸⁶

3.1.3.19. Feraset

Lûgatte keşfetmek, sezmek, ileri görüşlülük gibi anlamlara gelen feraset kavramı, akıl ve duygu ile idrak edilemeyen yalnızca sezgi kuvvetiyle ulaşılan tüm bilgi sahalarını kapsamaktadır.⁵⁸⁷

Abdülhakim Arvâsî feraseti, dikkatle nazar edip doğruya erişmek şeklinde tarif etmiştir. Arvâsî'ye göre çoğunlukla deliller ve tecrübeler aracılığıyla meydana gelen feraset hâli, hakikat ehli nezdinde Allah'ın velilerin kalbine yerleştirdiği sezîş kabiliyetini ifade etmektedir. Ferasetteki sezîşin derin bir hikmete işaret ettiğini söyleyen Arvâsî, ferasetin iman kuvvetinden doğduğunu aktarmıştır.⁵⁸⁸

⁵⁸³ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 78.

⁵⁸⁴ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 100.

⁵⁸⁵ Arvâsî, "Rıza-İhlâs", *Büyük Doğu Dergisi* 4/25 (Eylül 1950), 4.

⁵⁸⁶ Arvâsî, "Rıza-İhlâs", 4.

⁵⁸⁷ Süleyman Uludağ, "Feraset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Nisan 2024).

⁵⁸⁸ Arvâsî, "Feraset", *Büyük Doğu Dergisi* 4/26 (Eylül 1950), 4.

3.1.3.20. Edeb

Arapça bir kelime olan edeb iyi ahlâk, zarafet, utanma, güzel terbiye ve davranış gibi çeşitli manalara gelmektedir. Mutasavvıflara göre edeb, ameli riya ve yalancılıktan muhafaza etmeye delalet eden zahirî edeb ve kalpteki şehvet, arzu, iradesizlik gibi kötü hasletleri temizlemeye karşılık gelen bâtinî edeb olmak üzere iki çeşittir.⁵⁸⁹

Kuşeyrî edebi, kulda tüm hayırlı şeylerin toplanması ve edeb meziyetine sahip kişinin her türlü hayırlı sıfata sahip olması olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede müellifin belirttiğine göre tasavvuf ehli edeb sahibi kimseler olarak öne çıkmışlardır. Sûfilerin edeb ve haya hususundaki hassasiyetlerinin oldukça yüksek olduğunu belirten Kuşeyrî, sûfilerin göstermiş olduğu birçok edeb misali olduğunu bildirmiştir.⁵⁹⁰

Abdülhakim Arvâsî ise edebin iyi ahlâktan doğduğunu dile getirerek edeb sahibi kişinin iyi ahlâkın toplayıcısı konumunda bulunduğunu belirtmiştir. Arvâsî'ye göre Allah'a karşı edeb, ilahî hadleri korumaktır. Edeb hususunda bir derecelendirme yapan müellif, basit kişilerin işlerini şeriatın dış ölçülerini uygun hale getirerek; yüksek insanların ise bâtinlerini zikir nuruyla aydınlatarak ve dünya sevgisini kalplerden çıkartarak edeb sahibi olduklarını ifade etmiştir.⁵⁹¹

3.1.3.21. Tevhid – Mârifet

Arapçada birleşmek manasına gelen tevhid kavramı, Allah'ın rubûbiyetinde tek olduğunu kabul etmek demektir. Hakikati ise Hakk'ı birlemek ve bu birlemeyi kuldan düşürmektir. Sûfiler tevhidi beşeriyete ait tüm eserlerin kaybolarak ulûhiyet vasıflarının ondan ayrılması olarak tarif etmişlerdir. Nitekim tevhid tamamen Hakk'a ait bir gerçeklik arz etmektedir.⁵⁹²

Abdülhakim Arvâsî tevhid derecelendirmelerine değinerek ilahî tevhide erişmiş olan kimsenin dünyadan irtihali zamanındaki hâllerinden bahsetmiştir. Arvâsî “Ruhlarını nefsleriyle feda edip Mevlâlarına dönmeleri, kendilerine giran gelmez” ayetinin bu kişilerin hâllerine delalet ettiğini belirtmektedir.⁵⁹³

⁵⁸⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 181.

⁵⁹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 397.

⁵⁹¹ Arvâsî, “Edeb”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/27 (Eylül 1950), 4.

⁵⁹² İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 124.

⁵⁹³ Arvâsî, “Tevhid”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/27 (Eylül 1950), 4.

Arapçada bilgi anlamına gelen mârifet ise insanın acziyetinin bilincinde olmasına tekabül eden bir tabirdir. Allah'ın hakikatini bilmekten aciz olan ve görünen âleme bakarak ondan ibret alan kimseler için kullanılan bu tasavvuf terimi için bazı sûfiler: “Mârifet, Hak Teâlâ'nın hakikatini bilmekten aciz olmak, şehadet âleminde ve mahlukâtta ibret almaktır.” tanımını yapmışlardır.⁵⁹⁴

Mârifet terimi aynı zamanda Allah'ı bilmeyi de ifade eden anlam içeriğine sahiptir. Şöyle ki Hak Teâlâ'nın sıfatlarını ve O'nun tekliğini Allah'ın insana tanıttığı latifeler üzere bilmek yani tevhidin bilinip ikrar edilmesi mârifetin içerdiği mana derinliğine tekabül etmektedir.⁵⁹⁵

Abdülhakim Arvâsî'nin aktardığına göre mârifet, zahir ilimlerinin nezdinde ilim manasına karşılık gelmekte olup her ilim mârifet, her mârifet ise ilimden ibarettir. Tasavvuf ıstılahına göre ise ilahî isim ve sıfatları bilerek Hakk'a sadık olmak, kötü ahlâkı yok ederek nefsi tezkiye etmek, daima ihlâs yolunda olarak her haliyle Allah'a sıdk ve bağlılığı görev edinmek demektir.⁵⁹⁶

3.1.3.22. Keramet

Kelime anlamı itibariyle şeref, itibar, azizlik, cömertlik gibi anlamları kapsayan keramet kavramı, velilerin gösterdiği olağanüstü hâlleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Kevnî keramet ve manevî keramet olmak üzere iki tür keramet bulunur. Hayz-ı rical olarak da adlandırılan kevnî keramette tabiat hadiselerinin neden-sonuç ilişkilerini aşan bir durum söz konusu olurken manevî keramet hakiki keramet olup ilim, mârifet ve ahlâk ile alakalı olağanüstü hâlleri ifade eder.⁵⁹⁷

Kuşeyrî velilik makamını her işi Hak tarafından görülen kul şeklinde tanımlamıştır. Bu makam ile peygamberlik makamı arasında bir bağ kuran ve gûnahtan muhafaza edilmeyi veliliğin şartları arasında sayan müellif, gûnahtan korunmuş bu veli kullardan kerametlerin zuhur etmesinin caiz olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁸ Bunun kanıtı olarak meydana gelmesinin aklen imkan dahilinde olması, dinin esaslarından birini ortadan kaldırmaması ve Hak Teâlâ'nın bu çeşit kerametleri yaratma gücüne sahip olmasını aktarmaktadır.

⁵⁹⁴ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 112.

⁵⁹⁵ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 116.

⁵⁹⁶ Arvâsî, “Tevhid”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/27 (Eylül 1950), 4.

⁵⁹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 365.

⁵⁹⁸ Safinaz Pişkin, “Hz. Peygamber'in Hayatının Bazı Tasavvufî Kavramlara Kaynaklık Etmesi - Kuşeyrî'nin er-Risâle Adlı Eseri Özelinde-”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2018), 139.

Kuşeyrî hem mucizenin hem de kerametın aynı kaynaktan geldiğini, mucizenin peygamberliğin kanıtı olduğı gibi kerametın de veliliğın kanıtı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁹ Abdülhakim Arvâsî kerametın şeriata bağı kişilerin haline has bir isim olduğunu aktarmıştır. Fakat Arvâsî'ye göre keramet veliliğın mutlak şartlarından biri değildir. Nitekim müellifin ifade ettiğine göre kerametın bazen halinde sadık olmayan şahıslardan zuhuru da gerçekleşebilmekle birlikte buna keramet değil sihir denilmiştir. Bu minvalde kerametın doğruluk ölçütünün şariat olduğunu vurgulayan Arvâsî, şeriata tatbik edilemeyen olağanüstü hâlin keramet sayılmadığını öne sürmüştür. Ayrıca velilerin dine faydalı olmadığı takdirde kerametlerini izhar etmekten haya ettikleri bildirilmiştir. Kerametın en üstünü ve faziletlisi ibadete devamda muvaffakiyet ve günahlardan muhafazadır.⁶⁰⁰

3.1.3.23. Hûş der-dem

Bir Nakşî ıstılahı olan hûş der-dem kavramı Farsçada “her an uyanık olmak” manasına gelir. Sûfî anlayışa göre her insan aldığı her nefes esnasında ister istemez zikir çekmektedir. Fakat kişi yaptığı eylemin bilincinde olmadığı için bu zikir sayılmamaktadır. Çünkü zikir eylemindeki kişi bilinçli bir şekilde Allah'ı tefekkür etmektedir. Hûş der-dem vasfına sahip kimseler ise bu durumda ihsan şuuruyla hep uyanıktırlar.⁶⁰¹

Abdülhakim Arvâsî mârifet yolunun edeblerinden biri olarak kabul ettiği hûş der-dem eylemini şu şekilde tarif etmiştir: “Bu mefhumun ifade ettiği fiil, sâlikin, nefesini her an uyanık ve müteyakkız olarak almasıdır. İnsanın nefesi «Ha» sesiyle çıkıp girer. Bu «Ha» hüviyet «Ha» sına işaretir.”⁶⁰² Bu yolda murad ise her nefeste Hakk'ın zatını hatırlayarak O'nun kudretini düşünmektir. Bu durumdaki sâlikin gafletten uzak bir şekilde hazır ve şuurlu olduğunu söyleyen Arvâsî, bir nefesten diğer bir nefese geçişin gafletle değil huzur ile olduğunu ifade etmiştir. Hiçbir nefes Hakk'ı hatırlamak ve anmaktan boş ve gafil olmadığı için sâlikler bu usûlde nefesi saklayıp muhafaza etmeye ehemmiyet göstermişlerdir.⁶⁰³

⁵⁹⁹ Pişkin, “Hz. Peygamber'in Hayatının Bazı Tasavvufi Kavramlara Kaynaklık Etmesi”, 140.

⁶⁰⁰ Arvâsî, “Keramet”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/30 (Ekim 1950), 4.

⁶⁰¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 286.

⁶⁰² Arvâsî, “Hûş der-dem”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/37 (Aralık 1950), 4.

⁶⁰³ Arvâsî, “Hûş der-dem”, 4.

3.1.3.24. Sefer der-dem

Bir diğerk Nakşî tabiri olan sefer der-dem kavramı, vatanda yolculuk anlamına gelen Arapça ve Farsça bir kelimedir. Sûfîlerin kötü huylardan sıyrılıp iyi huylara yönelmesi, beşeri vasıflardan meleki vasıflara erişmesi demektir. Tasavvufta mühim olan maddi yolculuktan ziyade iç dünyada yapılan manevi yolculuktur. Fakat Nakşî şeyhlerine göre bir irşad edici bulunana kadar maddi yolculuk yapılmalı, onun terbiyesi ve gözetiminde kötü huylardan iyi huylara yönelmek gerekmektedir.⁶⁰⁴

Doğrudan habîs vasıflardan uzaklaşmadıkça seferin manasının gerçekleşmeyeceğini söyleyen Arvâsî de tabiri aynı bağlamda ele alarak gerçek bir mürşid buluncaya dek onu aramayı ve bulduktan sonra ise onun hizmetinde ilahî irfanı tahsil etmeyi tavsiye etmiştir. Nitekim ancak bu gayenin gerçekleşmesinden sonra ikamet ve sefer aynı yerde birleşmiş olur. Arvâsî'ye göre tasavvuf yolundaki bu usûlün hakikati ruhun harici yetilerinden aslına doğru sefer etmektir.⁶⁰⁵

3.1.3.25. Zikir

Zikir kavramı lûgatte “hatırlamak, anmak” demek olmakla birlikte hakikati zikredilen zâttan başkasını unutmaktır.⁶⁰⁶ Muhâsibî de zikrin hakikati noktasında bu eylemin gönlü her şeyden boşaltarak kalpte Allah’tan başka hiçbir şeyi bırakmamak hususu üzerinde durmuştur.⁶⁰⁷

Abdülhakim Arvâsî tüm insanların din ve dünya saadetine Allah’ın mukaddes ismini anmaya bağlı olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda Arvâsî'ye göre zikrin muhakkak kâmil bir irşad ediciden alınan bir usûlle gerçekleştirilmesi gerekir. Aksi takdirde zikrin faydasız olacağını belirten müellif, izinli zikrin yakınların ameli; izinsiz zikrin ise cennet isteklilerinin işi olduğunu zikretmiştir.⁶⁰⁸

Ayrıca muhtelif açılardan ele alınan zikir, üç çeşit olarak aktarılmıştır. Bunlar lisanla yapılan zikir, kalbi olan zikir, kalbin ve lisanın bir olduğu zikir şeklinde üç nevidir. Arvâsî lisanla yapılan zikrin kalbin iştiraki olmaksızın yalnızca dudakların kıpırdaması olduğunu söyleyerek bu tür zikrin pek fayda etmediğini dile getirmiştir. Kalbi olan zikirde ise

⁶⁰⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 550.

⁶⁰⁵ Arvâsî, “Sefer der-dem”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/38 (Aralık 1950), 4.

⁶⁰⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 728.

⁶⁰⁷ İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 176.

⁶⁰⁸ Arvâsî, “Zikir”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/46 (Şubat 1951), 4.

lisanın iştiraki bulunmadığını ifade eden müellif, bu zikrin tasavvuf ehline mahsus kıymetli bir tür olduğunu söylemiştir. Lisan ve kalbin bir arada olduğu zikir ise yüksek derecelere erişmiş Allah velilerinin meşgul olduğu zikre tekabül etmektedir.⁶⁰⁹

3.1.3.26. Rabıta

Rabıta kavramı “bağlamak, raptetmek” anlamına gelir. Tasavvuf literatüründe ise sâlikin zihni alanda tefekkür ve muhayyile kuvvetini kullanarak mürşidi ile bulunmasıdır. Manevi terbiye için bu zihni beraberliğinin mühim olduğu bilinmektedir.⁶¹⁰

Abdülhakim Arvâsî rabıta eylemini, müridin kendini mezarda ölü olarak gördükten sonra mürşidini karşısında tahayyül ederek çehresini hayal hazinesinde tutması ve kalbinin üzerinde durması şeklinde tanımlamıştır. Arvâsî rabıta'yı Nakşîlik yolunun başlıca erdiriş vasıtalarından kabul ederek bu eylemin müridi yüksek mana derecelerine ulaştıran bir telkin ve tesir sırrının bulunduğunu öne sürer. Rabıtanın her işte yegâne usûl olduğunu ileten Arvâsî, zikirde başlıca etki ve inkişafın rabıta vesilesiyle zuhur ettiğini söylemiştir. Nitekim rabıta gönlü nefsanî kir ve kötülüklerden arındırıp temizleyen bir eylemdir.⁶¹¹

3.2. Dergide Yer Alan Tasavvuf İçerikli Yazılara Genel Bir Bakış

3.2.1. Tasavvufî İçerikli Seri Yazıların Genel İçeriği

Büyük Doğu’da yer alan tasavvuf mahiyetli seri yazılar, tasavvuf ilminin temel konularını ve mutasavvıfların yaklaşımlarını muhtelif yönlerden ele almaktadır. Necip Fazıl tarafından kaleme alınan bu yazılar, tasavvufî telakkiyi derin bir kapsamda analiz etmek için tematik bir perspektifle değerlendirilebilir. Aşağıda “Tanrı kulundan Dinlediklerim”, “Halkadan Pırıltılar”, “Vecdimin Penceresinden”, “Altın Halka” adlı seri yazılarında işlenen tasavvufî konular başlıklar halinde sınıflandırılarak bağlamsal bir analiz sunulacaktır.

3.2.1.1. İlahî Hakikat ve İnsan-Allah İlişkisi

Tasavvuf bireyin kendini ve Yaratıcısını tanıma gayretini, yüce hakikatlere erişmeyi ve varlık nedenini sorgulamayı merkeze alan bir ilimdir. Necip Fazıl Kısakürek’in

⁶⁰⁹ Arvâsî, “Zikir”, 4.

⁶¹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 507.

⁶¹¹ Arvâsî, “Rabıta-Zikir”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/51 (Mart 1951), 4.

“Tanrıkulu’ndan Dinlediklerim” adlı yazıları, insan-Allah irtibatını bu doğrultuda inceleyerek kapsamlı bir tasavvuf analizi sunar. Necip Fazıl’ın yazılarında ilahî hakikatler, aşkın ve vecdin birey ruhundaki tecellileriyle beraber ele alınır. Bu yaklaşım, bireyin Hakk’a olan bağlılığını bir “varlık nedeni” olarak izah eden tasavvufî bakış açısıyla örtüşür. Allah’ın kâinatı bir aşk hamlesiyle meydana getirdiği, aşkın varlıklar evreninde esas ilke olduğu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Tasavvufi telakkiye göre her şeyden ve her ifadeden evvel var olan Allah, âlemleri bir aşk hamlesi içinde, görünmek, bilinmek ve sevmek için yarattı. O halde hayat, ilk sebep ve ilk hamlenin, fildişi kulesini yıkması ve gömleğini sıyırması hadisesidir. İçinde sonsuz varlıkların tazyikini duyan herkes ve her şey bir gün gömleğini parçalayacak ve bu gömleğin altından çıkacak çizgileri yabancı gözlere sermek ihtiyacını duyacaktır.”⁶¹²

Bu ifadede Hakk’ın yaratıcı gücü, tefekkür ve aşk boyutunda ele alınarak insan-Allah irtibatının aşk temelli bir bağla biçimlendiği belirtilmektedir. Bu çerçevede bireyin varlık âlemindeki konumu sadece fiziksel bir varlık olarak değil, manevî olarak da bir bağ kurabilme gücüyle izah edilir.

Bu düşüncesini somut örneklerle destekleyen Kısakürek, çeşitli metaforlar üzerinden insan ve evrene dair hakikatleri izah etmiştir. Nitekim kâinatın büyüklüğü ve olağanüstülüğü ağaç misali üzerinden tasvir edilerek sonsuz kâinata olgunluğu, büyüklüğü, erginliği ve kemali ondan daha iyi gösterebilecek bir örneğin bulunamayacağı belirtilmektedir. Ağacın insanoğluna öğrettiği birçok hikmetin bulunduğu, ağaç üzerine tefekkür eden insanın bu çerçevede pek çok gerçeğe erişeceğini aktaran Necip Fazıl’a göre ağaç bir insanın, bir ailenin, bir cemiyetin ve tüm insanlığın iç ve dış nizam davasını madde üzerinde düğüm düğüm biçimlendiren bir plana delalet etmektedir.⁶¹³

Hakikat olgusu, “Vecdimin Penceresinden” adlı seri yazının da önemli konu başlıklarından biridir. Hakikat meselesi geniş bir çerçevede sunularak tasavvufî derinliklerine temas edilmiştir. Nitekim hakikatin tek bir olgu ile sınırlandırılmayacağı, dünyada kaç adet insan varsa o kadar hakikat bulunduğu, her insanın ruhunda kendi hakikatinin tekliğine dair bir emniyet mevcut olduğu belirtilir. Bu noktada esas olarak hakikatin birliğine vurgu yapılmış, gerisinin sadece tecelli olduğuna işaret edilerek

⁶¹² Kısakürek, “Selam Olsun Kahramana”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/19 (Şubat 1944), 5.

⁶¹³ Kısakürek, “Şu Ağaca Bak”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/21 (Mart 1944), 5.

hakikatin kuvvetinin bu kadar bölümlük içinde bile birliğini kaybetmemesinden kaynaklandığı dile getirilmiştir.⁶¹⁴

Bu bağlamda Allah Teâlâ'nın isbat ve hakikati noktasına da temas edilerek O'nun ispatı için kullanılacak her argümanın Allah'ın mahlûku olduğu, oysaki Hâlık'ın mahlûkuna tasdik ettirilemeyeceği iletilmiştir. Buna göre tüm peygamberlerin getirdiği ve irşad ettiği hakikat en büyük isbatı ifade etmektedir. Zira hakikat Allah'ın keyfinden başka bir şey değildir. O Allah'ın keyfi öyle dilediği için hakikat ve hakikat olduğu için Allah'ın keyfidir.⁶¹⁵

Allah'ın insanı kendisini inkâr edecek derecede hür yarattığı fakat insanın kendindeki bu tecelliyi göremeyip nasibine razı olmadığı aktarılır. Bu bünyede iman ve küfür karşılaştırması yapıldığı görülmektedir. Buna göre insandaki ilahî tecellinin kendi varlığından başlayarak her varlığa o varlık için bakması küfür iken her şeyi unutarak hiçbir şeyin farkında olmamak, Allah'ta yok olarak kendinden geçmek ise imandır. Kendinden geçmek iman, kendinde olmak küfür şeklinde tabir edilen bu esasın büyük velilerin düsturu olduğu belirtilmiştir.⁶¹⁶

Metinlerde hakikat, yalnızca zihinsel bir mesele olarak değil, kalbi ve ruhi esasları da kapsayan bir gerçeklik olarak ele alınarak Hakk'ın keyfiyeti ile özdeşleştirilmektedir: “Hakikat Allah'ın keyfinden başka bir şey değildir. O Allah'ın keyfi böyle istediği için hakikat ve hakikat olduğu için Allah'ın keyfidir. O onda, o da ondadır.”⁶¹⁷

Bu yaklaşım, Hakk'ın varlığına tanık olan her şeyin bir hakikat parçası olduğuna dikkat çeker. Buna göre kişi hakikate erişmek için aklının yanında kalbini ve ruhunu da kullanmalıdır. İlahî tecellileri göremeyip akılla sınırlı kalanların hakikate ulaşamadıkları ifade edilmiştir. Hakikatin tamamıyla kavranabilmesi için akıl, kalp ve ruh bütünlüğü gereklidir. Zira kişi ancak Hakk'a tam olarak teslim olduğu vakit hakikati kavrayabilir; aksi takdirde bu idrak eksik kalır.

Şeriat ise hakikate giden yolda ebediyet kasasını açan mukaddes bir şifredir. Kıymet hükmü açtığı kasanın içindeki servet ve keyfiyettedir. Şeriatın onay vermediği hiçbir meselenin hak ve hakikate kavuşabilmesi imkân dahilinde değildir. Hak ve hakikatin yanı

⁶¹⁴ Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/2 (Mayıs 1954), 5.

⁶¹⁵ Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/3 (Mayıs 1954), 5.

⁶¹⁶ Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/4 (Mayıs 1954), 5.

⁶¹⁷ Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/3 (Mayıs 1954), 5.

sıra isterse ebedler boyu seyreden paralel bir çizgi olsun yine de kavuşmasının mümkün olmadığı savunularak bu şekilde şeriatın kesin ve mutlaklığına vurgu yapılmaktadır.⁶¹⁸

3.2.1.2. İnanç ve Teslimiyet

Tasavvufî metinlerin temelinde yer alan meselelerden biri, inanç ve hakikatin niteliğine dair değerlendirmelerdir. Bu metinlerde inancın birey yaşamındaki merkezi etkisi sıklıkla vurgulanır. İnanç sadece kişisel bir duygu değil, bireyin Allah ile irtibatını sağlayan ve insan yaşamına anlam katan bir anahtardır. Bu anlayış inançsız bir yaşamın anlamsızlığına işaret ederken, aynı zamanda Hakk'ın varlığının bireyin maneviyatında bir dayanak olduğunu ortaya koymaktadır. Her şeyden önce inanmaya inanmak gerektiği ifade edilerek inanmanın özünün ve hakikatinin Allah'a inanmak olduğu dile getirilir. Nitekim aktarılanlara göre bunun dışındakiler yalnızca hakiki inanmanın gölgeleridir. İman tam olduğu zaman ispata gerek yoktur. Bu yazılarda verilmek istenen mesaj, dünya hayatına bağlı bir düzen üzerinde dolaşarak müessiri değil eseri kucaklamak gayesidir. Bu kâinatın merkezi Allah olduğu için O'nun tecelli ve hakikatlerini görmeden, O'nu rehber edinmeden dünyanın çıkmaz sokaklarında bir yol bulanamayacağına işaret edilmektedir.⁶¹⁹

Tasavvuf anlayışında inanç, yalnızca zihinsel bir kabul değildir. Bunun ötesinde ruhun Hakk'a olan tam teslimiyetini ifade eder. Bireyin Allah inancı ve bu inancın insan hayatındaki önemi vurgulanarak inançsız bir yaşamın anlamsızlığına dikkat çekilmektedir. Bu bakış açısı kişinin âlemdeki varlığını anlamlandırmasında inancın esas etken olduğunu ortaya koyar. Nitekim inanç bireysel bir tercih olmasının yanında kulun Allah ile olan bağını sağlayan en temel unsurdur. Bu minvalde metinlerde bir ilahî inanç vurgusunun söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Kalplerini Allah'ın nurundan çeken insanların yaşadığı bunalımdan bahsedilmiş, bu hâlin her vasfı ihmal edilen ruhun gözle görülemez planda kâinat kadar büyük şahsiyetini ihtar edişinden kaynaklandığı dile getirilerek ruhu nizama sokacak hakikatin iman olduğu öne sürülmüştür.⁶²⁰

İnanç, kişinin Allah'a olan yönelişini biçimlendirme noktasında hakikate ulaşmak için gerekli olan ilk aşamadır. İnsanın ruhsal varlığı, Allah'ın varlığına dayanan bir nizam sisteminde anlam kazandığı için bu bağlamda inançsızlık, bir anlamsızlık ve boşluk

⁶¹⁸ Adıdeğmez, "Vecdimin Penceresinden", *Büyük Doğu Dergisi* 13/2 (Haziran 1969), 30.

⁶¹⁹ Kısakürek, "Allah", *Büyük Doğu Dergisi* 1/4 (Ekim 1943), 5.

⁶²⁰ Kısakürek, "Dünyamız", *Büyük Doğu Dergisi* 1/12 (Aralık 1943), 5.

olarak tasvir edilmiştir. İnanç olgusu bir taraftan Hakk’a teslimiyet ve tevekkül; diğer taraftan ise insanın ruhsal huzurunu sağlayan bir hakikat nurudur. Nitekim Allah inancı, kişinin yaşamını hem dünyevi anlamda hem manevi planda şekillendirerek hakikat arayışında tüm çıkmazların aşılmasına dair bir yol haritası sunmaktadır. Bu yol insanın hakikate ulaşma yolculuğunu ve bu yolculuktaki rehberin ehemmiyetini tasvir eder. Necip Fazıl’ın söylemlerinde bu mananın derinleştiği ve yolculuğun sadece bir arayış değil, bununla birlikte bir teslimiyet ve yeniden doğuş serüveni olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim yazarın yol tabiri ile kastettiği Abdülhakim Arvâsî’nin kendisine esaslarını gösterdiği, bu dünyanın basamak olduğu başka bir dünyaya geçiş için dünyada tüketilmesi gereken keçi yollarıdır.⁶²¹

3.2.1.3. İrfan ve Aşkın Bilgi

Başka bir bahiste ise kültür olarak adlandırılan irfan kavramına değinildiği görülmektedir. Bu kavramın anlaşılamayan ve kabuğu kırılmayan bir hususiyet içerdiği ifade edilerek sanılanın aksine kuru bir malumat değil, kişide ruh ve fikir bünyesi haline gelmiş bir bilgi olduğu bildirilir. İrfan yalnızca bilginin öğrenilmesi değil, aynı zamanda manevi bir bilinçle bu bilginin anlamlandırılmasıdır. İnsan ruhunu zenginleştiren bir tefekkür süreci olarak değerlendirilen irfan, kulun Hakk’ı tanıma serüveninde bir rehberdir. Bu yaklaşım bireyin yalnızca dış dünyayı algılama sürecini izah etmez. Bunun yanında insanın kendi ruh dünyasını keşfetmesi gerektiğini de ifade eder. Nitekim buna göre irfan, insanın manevi olgunlaşmasında bir köprü görevi görür ve kul-Allah ilişkisini derinleştirir. Bu minvalde irfan bilgi sahibi olmaktan ziyade bilinen şeyler aracılığıyla bilme özelliğine erişmektir. Buna göre ruh ve akıl kıvamında teşekkül eden irfan planı, tüm meselelerin bağlı olduğu kök telakkidir.⁶²²

3.2.1.4. Ahlâk Çöküşü ve İlahî Aşkın Kaybı

Dergi bünyesinde oldukça önemli bir yer tutan ahlâk meselesine seri yazılar çerçevesinde de temas edilerek yoğun bir ahlâk vurgusu yapılması dikkat çekicidir. Ruh ve ahlâkın insan iradesini hayra götürecekt tek müessir olduğunun altı çizilerek müdafaa edilmesi gereken yegâne davanın ahlâk davasından teşekkül ettiği vurgulanmıştır.⁶²³ Buna göre

⁶²¹ Kısakürek, “Yol”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/2 (Eylül 1943), 5.

⁶²² Kısakürek, “İrfan Peşinde Plan”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/17 (Eylül 1946), 11.

⁶²³ Kısakürek, “Ahlaki Davamız”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/15 (Aralık 1943), 5.

Türk cemiyetindeki ahlâki bozulma misli görülmemiş bir biçimde en bozuk anını yaşamaktadır. Ahlâki çöküşün tedricen gerçekleştiği belirtilerek Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra başlayan ahlâki bozulmanın Meşrutiyetten sonra en feci şekline ulaştığı, yalnızca hükümet ve idare manzumesinde zümrevi bir daire olmaktan çıkıp tüm milleti içine alan umumi ve içtimai bir boyut kazanmaya başladığı ifade edilmiştir.⁶²⁴ Ahlâki bozukluğun sebebinin aşk ve vecd duygusunun kaybedilmeye başlanması olduğu bildirilmiştir:

“İslâmi ruh ve ideolocya saf bir aşk ve berrak bir vecd olmaktan çıkıp, üstünde ham ve kaba softa tipini üretecek şekilde donmaya, kabuk tutmaya başlayınca, ortada, ruh yerine, yobazların şahsi ve keyfî tefsirlerine kurban, ölü kalıplardan başka bir şey kalmaz; böylece (sureti hak) perdesi altında harekete geçen nefsanilik, ruhumuza ilk zaaf tohumlarını ekmeye başlar.”⁶²⁵

Necip Fazıl, yazılarında sıklıkla ahlâki yozlaşmayı ele alarak bunun kulun Hakk'tan uzaklaşmasının bir neticesi olduğunu belirtmektedir. Bu anlayışa göre ahlâkın bozulması sadece dünyevi bir mesele değildir. Kulun Allah'la olan bağını yitirmesinin bir yansıması olan ahlâki çöküşün nedeni vecd duygusunun kaybolmasıdır. Burada vecd, bireyin Rabbi ile temin ettiği manevi bağın tezahürü olarak tasvir edilir. Vecd hâli bireyi maddi bağlardan uzaklaştırıp ilahî hakikate ulaştıran bir kılavuz niteliğindedir. Vecdin yok olması ise bireyin hem manevi anlamda hem de toplumsal düzlemde bozulmasına neden olur. Necip Fazıl bu doğrultuda kişinin Allah ile olan bağını yeniden kurması gerektiğini, bu bağın kaybolmasının kişinin ruhunda bir boşluk yarattığını belirtir. Kişinin manevi yükselişini toplumun ahlakî dirilişi ile ilişkilendiren Kısakürek, bu yaklaşımla insanı bireysel bir varlık olarak ele almaktan ziyade toplumsal bir bütünün parçası niteliğinde değerlendirerek yüce hakikatlere erişmenin bireysel ve toplumsal huzuru sağlamak için esas şart olduğunu vurgulamaktadır.⁶²⁶

3.2.1.5. Akıl ve Kalp İlişkisi

Seri yazılardaki en dikkat çekici temalardan biri de akıl ve kalp arasındaki ilişkinin ehemmiyeti üzeredir. Bu iki olgu arasındaki dengenin tasavvufî anlayıştaki değeri üzerine yapılan vurgular, akıl ve kalp birlikteliğinin bireyi Allah'a ulaştıran bir yol olduğunu

⁶²⁴ Kısakürek, “Ahlak Sukutumuzun Tarihçesi”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/16 (Aralık 1943), 5.

⁶²⁵ Kısakürek, “Ahlak Sukutumuzun Tarihçesi”, 5.

⁶²⁶ Büyük Doğu, “Ahlak Yaralarımız”, *Büyük Doğu Dergisi* 1/16 (Aralık 1943), 2.

gözler önüne sermektedir. Hz. Peygamber'in "Akıl mı dediniz, o kalpte bir nur" ifadesi bağlamında aklın kalp ile hemhâl olmadan hakikati idrak etme gücünden mahrum olduğu belirtilmiştir. Başka türlü bir aklın mevcudiyeti imkânsız görülerek akıl-kalp bağlantısı üzerinde durulmaktadır. Buna göre hakikate ulaşmada yalnızca akıl yeterli değildir. Kişi ancak kalbi ve ruhuyla beraber hakikati idrak edebilir. Bu yaklaşım, akli sadece bir vasıta olarak ele alırken, kalbi bu vasıtanın rehberi ve nihai gayeye yön veren temel varlık olarak öne çıkarır. Kişinin aklını ve kalbini birlikte kullanarak ilahî hakikate erişebileceği anlayışı, bireyi hem hakikate yönlendiren hem de o hakikatin özünü sezdirenen ulvî bir dengeyi temsil eder. Bu çerçevede ruh ve kâinat arasındaki ilişkinin de akıl ve kalp arasındaki irtibatı andıran bir uygunluk taşıdığı belirtilmektedir. Ruhun kâinata, kâinatın da ruha sınıksız bağlı olduğu, tüm mutâbakatların da bundan doğduğu iletilmiştir. Bu karşılıklı uyum, kişinin Hakk'a yaklaşmasında mühim bir rol oynar. Kısakürek'e göre bu mutâbakat ateşini hafifçe duymak imandır.⁶²⁷ Bu mutâbakatın merkezinde konumlanan kalp, kulun Hak ile olan ilişkisini kurarak ona yol gösterir.

Aklın mevzusunda temas edilen bir diğer husus da akılla Allah'ı tenzih etmenin imkansızlığıdır. Akıl ile Hak Teâlâ'yı tenzih etmenin mümkün olmayışı yüzünden düşülen birçok hatanın olduğunu belirten Kısakürek, "Ey benim sonsuz tenzihimden de münezzeh Rabbim; aklımızı affet." diyerek bunun büyük bir istiğfar gerektirdiğini dile getirmiştir.⁶²⁸

Necip Fazıl'ın bu ifadesi aklın kısıtlı yetisi ve Hakk'ın ulvîliği arasındaki uçurumu tasvir etmektedir. Bu görüş, insanın en değerli vasıflarından birinin akıl olmasına rağmen, onun Hakk'ı tanımada ve tenzih etmedeki yetersizliğini ortaya koymaktadır. İnsanın akli ile Allah'ı tenzih etmesinin gerektirdiği istiğfar, kulun aklının sınırlılıklarını kabul etmesi ve teslim olması gerektiği anlamına gelmektedir.

Tasavvufi anlayışta Allah lafzının değeri, hakikat olgusunun merkezine yerleştirilmiştir. Kâinata anmaya değer olan tek kelimenin Allah olduğuna dikkat çekilirken, bu lafzın bütün varlıklar üzerindeki büyüklüğü Hakk'ın mutlaklığı ve her şeyin O'na muhtaç olduğu hakikatiyle izah edilmektedir. Buna göre Allah ve O'nun cezbedtiği başka kelimeler haricindeki diğer hiçbir şeyin bir değeri bulunmamaktadır. Tek ve ganî olan Allah'ın mutlak manada hiç kimseye ihtiyacı olmadığı ama her şeyin O'na muhtaç olduğu

⁶²⁷ Adıdeğmez, "Vecdimin Penceresinden", *Büyük Doğu Dergisi* 7/8 (Haziran 1954), 5.

⁶²⁸ Adıdeğmez, "Vecdimin Penceresinden", *Büyük Doğu Dergisi* 7/9 (Temmuz 1954), 5.

gerçeğine işaret edilerek âlemin icmalinin de tafsilinin de her zerrede ve her birleşikte var olan Allah'a götürdüğünün altı çizilmiştir.⁶²⁹

Bu gerçeklik, akıl ve kalp arasında meydana gelen irtibat ile doğrudan ilişkilidir. Kâinattaki kusursuz nizam insanın aklıyla idrak edebileceği bir düzene sahiptir. Fakat bu düzenin ötesindeki ilahî hakikati kavramak, ancak aklın sınırlarının aşılmasıyla kalp ve ruh bütünlüğü ile mümkündür. Kişi Allah lafzının manasını derinlemesine kavradığında, kâinattaki her şeyin Hakk'ın tecellisi olduğunu idrak eder. Bu hakikati idrak etme yolunda akıl bir vasıta, kalp ise bir rehberdir. Allah'ın lafzını anlamak ve anmak, sadece bir zikir değil; aynı zamanda varlığın gayesini fark etmek ve bu gayeye yönelmektir. Buna göre kişinin hem aklını hem de kalbini ilahî gerçekliğin yoluna sunması gerekmektedir. İnsanoğlunun dünyadaki yalnızlığı, onun aciz ve muhtaç oluşu ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Nitekim tüm maddi ve suni beraberliklerin kişinin yalnızlığını arttırdığı belirtilir. İnsanın dünyada çekmiş olduğu yalnızlığın sebebi bilerek veya bilmeyerek daima Allah'ı araması ve istemesidir. Hakk'ın dışındaki hiçbir hakikat insana yeterli gelmediği için kalbin tüm sahtelikler içinde sadece hakikinin meczubu olarak Allah'a kavuşma arzusundan başka hiçbir yerde tesellisini bulamadığı ifade edilmektedir.⁶³⁰

Bahsi geçen bir diğer konu ise sır kavramıdır. Sır kavramı, hakikati kavramada akıl ve kalp irtibatının ehemmiyetini bir kez daha ortaya koymaktadır. Akıl Hakk'ın âleme naksettiği sırları idrak etmeye uğraşırken, kalp bu sırların hikmetini sezip aşkla bağlanır. Sır ile kastedilenin Allah Teâlâ olduğu ifade edilerek sır ve sanat bağlantısına işaret edilir. Sır olmasaydı sanatın da olmayacağı iddia edilmiş, sanatın Hakk'ın sır köprüsünden giden fener alayı olduğu öne sürülmüştür. Allah'ın kâinattaki her zerreye naksettiği büyük sır kapılarının idrakinde olmayan kimselerin hayvandan daha aşağı bir derecede bulundukları dile getirilmektedir. Buna göre varlığın hakikati Allah'ta yok olmak iken aşkın hakikati ise Allah'ı sevmektir. Nitekim aktarıldığı üzere insan için bahtiyarlığın en büyüğü Allah'ın mahlûku olduğunu idrak etmesinin verdiği zevktir.⁶³¹

Bu noktada felsefe mefhumunun seri yazıda “içi boş bir çuval” olarak nitelendirilmesi, akıl ve kalp bağlantısına dair tasavvufî bakış açısını pekiştiren bir anlayışı yansıtmaktadır. Felsefeyi hakikate erişme noktasında güvenilir bir metot olarak kabul etmeyen Necip Fazıl, onu sadece çürük cevizlerin arasında düzgün cevizi aramaya çalışan bir sistem

⁶²⁹ Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/8 (Nisan 1959), 5.

⁶³⁰ Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/9 (Mayıs 1959), 5.

⁶³¹ Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/7 (Haziran 1954), 5.

olarak betimlemektedir. Bu anlayış aklın tek başına hakikati kavramadaki kısıtlı kuvvetine yapılan vurguyla doğrudan bağlantılıdır. Felsefenin akıl merkezli bir arayışı temsil etmesine karşın tasavvufi düşüncede kalp, aklın yetersizliklerini gideren ve hakikate erişmede rehberlik eden esas unsurdur. Netice itibariyle akıl ve kalp arasındaki dengenin merkezi bir etkene sahip olduğu anlayışta felsefe eleştirisi, akıl odaklı yöntemlerin sınırlılıklarını işaret ederek kalp yolunun hikmetini ve hakikate ulaştırmadaki görevini vurgular. Bu dengenin gözetilmesi kişiyi yalnızca zihinsel bir gayretten koparıp, ilahî ve ruhsal bir idrake yönlendirir.⁶³²

3.2.1.6. Cennet ve Cehennem Tasavvuru

Seri yazılardaki bir diğer mühim tema, cennet ve cehennem olgularının tasavvufi pencerede ele alınışıdır. Cenneti Hakk’a yakınlığın; cehennemi ise Hakk’tan uzak olmanın bir simgesi olarak değerlendiren Necip Fazıl, cehennemi yalnızca bir ceza yeri olarak değil, kişinin Allah’tan uzak kaldığı bir hâl şeklinde nitelendirmektedir:

“Cennette fazla söz yok ama, insanoğlu cehennemi lüzumsuz, manasız ve yersiz bir eşya telakki eder. Halbuki cehennem, kendi başına müstakil bir şey değil, Allah’tan mahrum olmak felaketinin müşahhas neticesi... Ve amenna hak... Allah olsun da ondan mahrum olmak felaketi olmasın, olur mu? Dağ olur da uçurumu olmaz mı? Böyle sorsanız herkes başıyla tasdik eder de Allah olur ve onu tanımayanlar bulunurken niçin kafalar tersine sallanır?”⁶³³

Aktarılanlara göre cennetin aksine cehennem hakkında yerli yersiz birçok söylem mevcuttur. Fakat burada insanoğlunun cehennemi gereksiz ve anlamsız bir varlık olarak nitelendirmesine karşın, aslında cehennemin mutlak bir varlık olmayıp Hak’tan uzak kalma belasının somut bir tezahürü olduğuna dikkat çekildiği görülmektedir. Nitekim mümin için Allah’tan mahrum olmak cezasından daha korkunç bir şey yoktur. Bu bağlamda cennet ve cehennem olguları birer mükafat veya ukubet olmaktan çok, kişinin Hak Teâlâ ile olan irtibatının bir yansımasıdır.

Kısakürek’in cennet ve cehennemi Allah’a yakınlık ve uzaklık çerçevesinde ele alışı, bireyin bu dünyadaki manevi seyahatini ve Hakk’ı tanıma ölçüsünü merkeze koymaktadır. Bu bakış açısı cennet ve cehennemin birer son olmaktan ziyade, bir ilahî tecelli süreci olduğunu göstermektedir. Bu minvalde cehennem yalnızca ahiret

⁶³² Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/10 (Mayıs 1959), 5.

⁶³³ Adıdeğmez, “Vecdimin Penceresinden”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/10 (Temmuz 1954), 5.

kapsamında değil, kişinin maddi âlemde Allah'tan uzaklaştığı zamanlarda da deneyim ettiği bir hâldir. Bu yaklaşım cehennemi salt fiziksel bir eziyet yeri olarak görmek yerine daha yoğun bir manevi uzaklığın sembolü olarak değerlendirir. Bunun yanında cehennemin yokluk ile ilişkilendirilerek, insanın mutlak varlıkla irtibat bağının kopmasıyla birlikte kişinin yokluk hissine mahkûm edildiğine dikkat çekilmektedir. Kısakürek'in bu doğrultuda yaptığı vurgu, insanın kendi varoluş gayesini unuttuğu boyutta cehennem hâline düşeceğini ve bu durumun dünyada da yaşanabileceğini çağırıştırır, anımsatır. Zira Allah'tan uzaklık, sadece ahiret düzeyinde değil, aynı zamanda maddi varlık düzeyinde de bireyin ruhsal sıkıntılarının kaynağıdır.

3.2.1.7. Zühhd

Tasavvufta zühhd, dünyevi varlıklara ve nefsani isteklere karşı bir kayıtsızlık, kişinin nefsinin kontrol ederek Hakk'a yaklaşma noktasında kendini arındırmasıdır. Zühhd yalnızca dünya malından el çekmek değil, aynı zamanda nefsin arzularına boyun eğmeyen bir ruhsal gelişim sürecidir. Tasavvufun temel öğretisinin bir parçası olan bu anlayış, insanı Hakk'a daha yakın bir hâle getirmeyi hedefler. Bu çerçevede söz konusu serilerde paylaşılan menkıbelerde mutasavvıfların zühhd yaklaşımlarını ortaya koyan çarpıcı anlatılar yer almaktadır. Nitekim nefsinin heva ve isteklerine boyun eğmeyen zühhd sahibi bir zât olarak bahsedilen Şiblî hakkında anlatılan bir menkıbe şu şekildedir:

“Biri, Şiblî'nin evine geldi. Kapıyı çaldı. Şiblî, meydana çıktı. Yalın ayak, başı kabak...

Sordu: - Kimi istiyorsun?

- Şiblî'yi

- Bilmiyor musun ki, kafir Şiblî vefat etti! Allah ona rahmet etmesin.”⁶³⁴

Bu menkıbe Şiblî'nin zühhd noktasında gösterdiği kararlılığı ve nefsinin kontrol altına alma sürecini gözler önüne sermektedir. Şiblî, zühhdün dışsal bir davranış olmaktan ziyade kalp ve ruhun derinliklerinde meydana gelen bir dönüşüm olduğuna dikkat çekmektedir. Onun içsel yolculuğunu ortaya koyan bu menkıbe, kalbi sadece Allah'a yönlendirmenin hikmetini ortaya koymaktadır.

Kelam, tefsir, hadis alimi ve mutasavvıf olan Ebu'l Kasım Kuşeyrî hakkında ise sûfinin en küçük hırs ve nefis arzusunun kendisinde bulunmadığı mütebedeyyin kişiliğine dikkat çekilmiştir. Nitekim kendisi ile ilgili aktarılan bir anekdotta şöyle geçmektedir:

⁶³⁴ Adıdeğmez, “Halkadan Pırıltılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/32 (Haziran 1946), 5.

“Halinin başlarında, evine ait bir yapı işi için taşa ihtiyacı oldu. Kırdan taş toplamaya çıktı. Elini attığı her taş mücevher oluyordu. O bunu gördükçe o taşı bırakıyor, başkasını alıyor, o da mücevher kesiliyordu. Ebu’l Kasım yine bırakıyor, taş eski haline dönüyor ve o evinin tamiri için belki taş bulamaz oluyordu.”⁶³⁵

Tefsir edilene göre Kuşeyrî’nin gözünde taş ve mücevher aynı derecede hatta mücevher taştan daha değersizdir. Nitekim dünya hırs ve ihtişamına karşı herhangi bir meyil ve isteği bulunmayan sûfinin kendini tamamen Allah yoluna adayan bir şahsiyet olduğu iletilmektedir.

Ali Necîbüddin Şirâzî’nin ise babasının büyük servetine rağmen zenginliğe ve gösterişe tamah etmeyen, fakirlere ve fakirliğe muhabbet gösteren, süslü elbiselere ve lezzetli yemeklere temayülü olmayan zahid bir kimse olduğuna dikkat çekilmiştir. Nitekim kendisi ile ilgili aktarılan menkıbelere bakıldığında Necîbüddin Şirâzî’nin yünden kaftan giyen, nefsin köreltecek tarzda yiyecekler yiyen, fakirlerle düşüp kalkan bir sûfî olduğu göze çarpmaktadır. Dünyanın süs ve eğlencesine karşı “Ben kadınların elbisesini giyemem ve naziklerin yemeğinden yemem” diyerek bu konu hakkındaki kesin tavrını göstermiştir.⁶³⁶

3.2.1.8. Allah Sevgisi ve İlahî Aşk

Tasavvufî düşüncenin merkezinde yer alan ilahî aşk, bireyin varlığını Allah sevgisiyle tekrar anlamlandırmasını içerir. Allah’a duyulan derin sevgi yalnızca basit bir duygu ifadesi değildir. İnsanın nefsini aşarak Hakk’a kavuşmak için çıktığı manevî yolculuğu ifade eden manevî gelişim serüvenidir. Bu sevgi insanın kalbine yerleştiğinde kişinin ruhu olgunlaşır ve her türlü dünyevi kaygıdan uzaklaşır. Seri yazılarda ele alınan sûfilerin yaşamları, bu sevginin çeşitli tezahürlerini gözler önüne sermektedir. Allah sevgisini yaşamlarının merkezi ve her şeyin özü olarak kabul eden sûfiler, bu aşkı hem içsel bir derinlik hem de dışsal bir davranış olarak yaşarlar. Bu öğretiyi en derin şekilde tezahür eden sûfilerden biri Zünnun Mısırî’dir. Onunla ilgili aktarılan menkıbeler, ilahî muhabbetin ve Hak uğrunda çabanın en güzel misallerini sunmaktadır:

- “Dağlarda bir zenci gördüm. Yanında Allah dendiği zaman yüzü bembeyaz olur, sonra rengi tekrar yerli yerine dönerdi.”

⁶³⁵ Adıdeğmez, “Halkadan Pırıltılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/50 (Ekim 1946), 5.

⁶³⁶ Adıdeğmez, “Halkadan Pırıltılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/70 (Ekim 1947), 5.

- “Allah’ın zâtını düşünmek cehil, işaretlemek şıktır ve mârifette gerçek hayret.”
- “Bu yolun başı özleyip ulaşmaktır; sonu ne özlemek ne de ulaşmak.”⁶³⁷

Bu öğretide Allah sevgisinin ve Hakk’a olan derin bağlılığının kulun varoluş gayesini nasıl şekillendirdiği aktarılmaktadır. Bununla birlikte Allah’a karşı duyulan aşkın doğrudan ruhsal değişimi etkilediği vurgulanmaktadır. Bu tür manevi hâllere erişmek kişinin Hakk’a olan yakınlığına, içsel arayışına ve aşkının derinliğine bağlıdır.

Hakîm Tirmizî de Allah sevgisini çeşitli yönlerden izah ederek, Allah’a olan bağlılığın farklı boyutlarını tasvir etmektedir: “Hakikatte Allah’ı sevmen şudur ki; senin varlık huzurun yalnız onu anmanla yerine gelebilsin. Vermek, başkasının hazzını kendininkinden üstün tutmaktır. Yakîn, kalbi ona ve onun emirlerine bağlamak, şükür ise gönlü nimet sahibine bağlamaktır.”⁶³⁸

İddialı söz ve eylemleri ile tasavvuf tarihinde büyük yankılara sebep olan mutasavvıflardan Hallâc-ı Mansûr, ilahî aşkın insana tecelli edişini simgeleyen söylemleriyle meşhur olan birisidir. Hak benim manasındaki “Enelhak” söylemi ile toplamda bir infial yaratan sûfî, bu sözün mahiyet ve maksadı çoğunluk tarafından anlaşılamadığı için idam edilmiştir. Darağacına çıkarıldığı sırada “Ben bu hâlin başıma nerden geldiğini bilmez değilim. Fakat sadık aşkıtm, emrinden ve vaadimden yüz çevirmeyeceğim!” ifadelerini kullanmıştır.⁶³⁹

Hallâc-ı Mansûr’un “Enelhak” (Ben Hakk’ım) ifadesi, tasavvuf tarihinde hem derin bir aşkın hem de vahdet-i düşüncesinin sembolü olarak görülmektedir. O dönemin şartlarında yanlış anlaşılan bu ifade aslında Hallâc’ın Hak ile bir bütünlük içinde bulunduğu ve her şeyin özünde birlik ve ilahî kudretin olduğunu izah etmektedir. Sûfinin ilahî aşk ve teslimiyetinin dünyevi engellere karşı bile sarsılmayacak kadar güçlü olduğu ve Allah’a olan bağlılığından asla taviz vermeyeceği vurgulanmaktadır.

3.2.1.9. İhlâs, İlim ve Amel Birlikteliği

Tasavvuf düşüncesine göre ihlâs, amelin özüdür. Yapılan ibadetlerin ve hayırlı amellerin Allah rızası için gerçekleşmesi gerektiğini ifade eden ihlâs olmadan ibadetlerin eksik olacağına inanılmaktadır. Bu görüş, kulun amellerini Allah için yapmadığı takdirde eylemlerinin anlamını yitireceğini göstermektedir. Eda edilen fiiller sadece dış görünüş

⁶³⁷ Adıdeğmez, “Halkadan Pırıltılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/1 (Kasım 1945), 5.

⁶³⁸ Adıdeğmez, “Halkadan Pırıltılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/15 (Şubat 1946), 5.

⁶³⁹ Adıdeğmez, “Halkadan Pırıltılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/20 (Mart 1946), 5.

itibari ile değil, niyet ve samimiyetiyle önem kazanır. Bununla birlikte ihlâs yalnızca amelle değil, ilim ile de güçlü bir irtibat içerisindedir. İlim bireyin Allah'ı bilme yolundaki en mühim araçlarından biridir. Fakat ihlâs olmadan ilmin de bir önemi kalmamaktadır. Sûfilere göre Hakk'a yakınlaşmak için yapılan bütün eylemlerde bu üç unsur bulunmalıdır. Muhammed Fazloğlu Belhî adlı sûfiden paylaşılan anekdotlarda ilim, amel ve ihlâs birlikteliğine vurgu yapıldığı göze çarpmaktadır. Sûfinin yobazlar tarafından Belh'ten kovulduğu, o günden beri de Belh kentinden tek bir sûfinin dahi çıkmadığı iletilmiştir. Aktarıldığına göre kendisine bedbaht, kötü hâlli anlamına gelen şakiliğin alameti kimlerdedir diye sorulduğunda: “Üç türlü insanda... O insandaki, kendisine ilim verilir, amel verilmez; amel verilir, ihlâs verilmez ve Allah dostlarının yüzünü görmek nimetine erer de onlara bağlanmayı bilmez.”⁶⁴⁰ cevabını vermiştir.

İhlâsın ilim ve amel arasındaki bütünleştirici ve anlam kazandırıcı etkisi, tasavvufun temel ilkelerinden biridir. İlim sahibi olan ve bu bilgiyle ameller işleyen kişinin bu eylemleri ancak ihlâsla Allah katında bir değer taşır. Nitekim ihlâs, bireyin hem Hakk'a kavuşmasında hem de ruhsal manada erginleşmesinde büyük bir rol oynar. Amel zahirî bir fiil olmasına karşın ihlâs sayesinde bâtinî bir derinlik kazanarak kişiyi Allah'a götüren bir anahtar haline gelir.

Seri yazılarda bahsi geçen bir diğer sûfî Ebu'l Hasan Harakanî de ihlâs vurgusu yaparak riya ve gösterişi şiddetle tenkit eden ifadelerde bulunmuştur. Aktarılanlara göre Harakanî hakiki sûfiliğin cübbe ve seccadeyle değil kendinden geçerek yok olmak ile gerçekleştiğini dile getirmiştir. Nitekim Allah kelamının dışındaki diğer sözlerin boş olduğuna inanan ve nefsin isteklerine rağbet etmemenin gerekliliğini savunan sûfî, “Gönüllerin aydınlığı içinde halk meyli olmamasıyla, işlerin güzelliği de içinde mahlûk fikri bulunmamasıyladır.” diyerek dünya meylinin aksine Hakk'a ihlâs ve samimiyetle bağlı olmanın önemine vurgu yapmıştır.⁶⁴¹

3.2.1.10. Zikir

Seri yazılarda zikir, Hakk'a yakınlaşmanın ve gafletten uzaklaşmanın bir vesilesi olarak sıklıkla ele alınmıştır. Bu metinlere göre zikir, yalnızca dille tekrarlanan bir eylem olmaktan ziyade kalbin Hak huzurunda olma hâlini ifade etmektedir. Kulun kalbini

⁶⁴⁰ Adıdeğmez, “Halkadan Pırıltılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/15 (Şubat 1946), 5.

⁶⁴¹ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/5 (Haziran 1954), 5-6.

nefsani arzulardan temizleyerek hakikate erişme kapısı açan bir manevi disiplin olan zikir, Hakk'ın varlığını her an hissederek yaşama eylemidir. Buna göre zikir, ihlâs ve samimiyetle yapılmalı ve riyadan uzak olmalıdır. Nitekim kalbin zikirle sükûn bulduğu ve Allah'a yöneldiği zamanlar, hakiki yakınlığın kurulduğu anlardır. Bununla birlikte zikir, gizli (hafî) zikir ve açık (cehrî) zikir olmak üzere iki temel şekilde ele alınır. Metinlerde de zikir hususu gizli ve açık yöntemler üzerinden işlenerek bu zikir çeşitlerinin Allah'a yakınlaşma noktasında çeşitli yöntemler sunduğu bildirilmiştir. Bahsi geçen sûfilerden özellikle İncir Fağnevî, hem gizli hem açık zikrin bir denge ögesi olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu mutasavvıfın kendisi de hem açık hem gizli zikir ile uğraşmış, irşad makamına geçtikten sonra gizli zikirden aleni zikre geçmiştir. Esas olarak gizli zikir yolunun kahramanlarından olan Fağnevî, aktarıldığı üzere maslahat ve hikmet icabı açık zikir yapmıştır. Bunun sebebi kendisine sorulunca: “Uyuyanlar uyansınlar, zikir herkesçe duyulsun diye.” cevabını vererek açık zikrin taliplerin vaziyetlerine göre mevzii bir icaptan ibaret olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴²

Zikri geçen açık ve gizli zikir ile ilgilenen bir diğer zât Ali Râmîtenî'dir. Söz konusu sûfi de hem gizli hem açık zikir ile meşgul olmuş, kendisine açık zikrin maksadı sorulunca: “İnsanın son nefesinde yüksek sesle zikir telkini olması peygamberimizin emridir. Derviş ise her an son nefesindedir” cevabını vermiştir.⁶⁴³ Ali Râmîtenî'nin bu sözleri, zikir eyleminin tasavvuf düşüncesindeki derin anlamına işaret etmektedir. Zikir, tasavvuf anlayışına göre Hakk'ı mütemadiyen anmak, O'nu hatırlamak ve her daim O'nun huzurunda bulunma idrakini kavramak anlamına gelir. Bu yaklaşım hem açık (cehrî) hem de gizli (hafî) zikir olarak değişik uygulama yöntemlerini kapsar. Ali Râmîtenî'nin cehrî zikri müdafaa eden anlayışı, son nefes bilinci ve hazırlığı ile ilişkilendirilmiştir.

Velilerin serdari olarak bilinen Şah-ı Nakşibend Hazretleri'nin ise gizli zikir ile meşgul olan bir zât olduğu aktarılmıştır. Nakledilene göre kendisine: “«Sizin yolunuzda halktan kaçmak ve açık zikir yok. Neye dayanıyor tarikatınız?» diye sorulduğunda “Bizim tarikatımız zahirde halk ve bâtında hak ile bulunmaya dayanıyor.” cevabını vermiştir.⁶⁴⁴

Öncelik olarak şeriata bağlanmak ondan sonra ise şariatın bâtınındaki gayeye ulaşmak esas alınmış, kerametın gizlenmesi gaye edinilmiştir. Nitekim kendisi ile ilgili aktarılan bir menkıbede şöyle geçmektedir:

⁶⁴² Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/10 (Temmuz 1954), 10.

⁶⁴³ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/9 (Mayıs 1959), 4.

⁶⁴⁴ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/12 (Mayıs 1959), 5.

“Şah-ı Nakşibend bir gün müridiyle at sırtında, dümdüz bir ovadadır ve güneş batmıyordur. Bir köye girerler ve tam girer girmez sanki güneş, tavana ipe bağlı bir fenermiş de ip kesilmiş gibi birdenbire kayboluyor ve ortalık simsiyah kesiliyor. O vakit Şah-ı Nakşibend Hazretleri müridine dönüyor ve en büyük kerametten daha ileri, şu sözleri söylüyor: «Bunlar tarikatın oyunlarıdır; gaye bu değil... Gaye Allah.»»⁶⁴⁵

Şah-ı Nakşibend’in zikri ve menkıbesi, tasavvuftaki zikir düşüncesini ve Hakk’a ulaşma arzusunu net bir şekilde izah eder. Bu görüş, sûfinin dış evrende insanlar arasında yer almasını, onlarla iletişimini kesmemesini; bununla beraber iç dünyasında ise mütemadiyen Hak ile meşgul olmasını gayeler.

Tasavvuf ilminin önemli velilerinden biri olan Abdülhâlik Gucdüvânî, zikir disiplinlerini sistemleştiren isimlerden biridir. Hem zahir hem bâtın ilimlerde derin bir zât olan Gucdüvânî’nin ledün ilminin ve gizli zikrin ehemmiyetini öğrenmek için bir Allah dostu aradığı, bunun üzerine Hızır’ın gelerek kendisine gönül zikrini öğrettiği nakledilmektedir. Aynı zamanda Altın Halka’nın “Hûş der dem, Nazar ber kadem, Sefer der vatan, Halvet der encümen, Yâd-kerd, Bâz-geşt, Nigâh-dâşt, Yâd-dâşt, Vukûf-i zamânî, Vukûf-i adedî, Vukûf-i kalbî” şeklindeki on bir düsturunun Abdülhâlik Gucdüvânî’den sonra ölçü haline geldiği bildirilmiştir.⁶⁴⁶

Abdülhâlik Gucdüvânî’nin geliştirdiği bu sistem, tasavvuftaki bir ölçü şekline gelmiştir. Ayrıca onun gizli zikir yöntemine verdiği ehemmiyet, bâtınî hakikatlerin kavranmasına rehberlik etmiştir. Nitekim gizli zikir, insanın ruhsal anlamda Hak ile derin bağ kurmasını sağlayan bir uygulamadır. Bu uygulamada dikkatin tamamen Hakk’a yöneltilmesi ve maddi meşgalelerden soyutlanma öğütlenmektedir.

3.2.1.11. Zahirî ve Bâtınî Yetkinlik

Metinlerde ele alınan meseleler arasında şariat ve sünnete bağlılık vurgusu mühim bir yer tutar. Sûfîlerin ilim ve amel hususundaki hassasiyetlerine ve şariat yolundan çıkmayan bir tasavvuf çizgisi geliştirdiklerine dikkat çekilmektedir. Hakk’a yakınlashmada tefekkür, zikir, amel, ibadet vb. yöntemleri merkeze alan sûfîler, zahirî ve bâtınî ilimlerin birleştiği bir yaşam anlayışı takip ederek maddi dünyanın aldatıcı tarafına karşı mütemadiyen bir

⁶⁴⁵ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/12 (Mayıs 1959), 5.

⁶⁴⁶ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/8 (Haziran 1954), 4-5.

uyanıklık hâlinde olmuşlardır. Onların şariat, tarikat ve hakikat ilimlerine olan vukufiyetleri, sûfilğin toplum hayatından kopmadan yaşanması gerektiğini de ifade etmektedir. Bu anlayış, şariatın tarikat ile birleşerek hakikate eriştiğini, bu sebeple de bütün ilimlerin birbirini tamamladığını göstermektedir. Bu bağlamda seri yazılarda sıklıkla sûfilerin hikmetlerinden, riyazet ve ibadet hallerinden söz edilmiştir. Metinlerde aktarıldığına göre sûfiler sadece ibadetleriyle değil, üstün faziletleri ve topluma rehberlik eden ahlâki nitelikleriyle de örnek kişiliklerdir. Zahirî ve bâtınî ilimlerde yetkin olmalarının yanında, sanat ve zanaat gibi alanlarda da öncülük ettikleri görülmektedir. Nitekim Kasım b. Muhammed'in Mekke'de zuhur eden yedi büyük fakihten olmakla birlikte aynı zamanda ibadette, zühd ve takvada, her an tefekkür ve huzurda zamanının önde gelen isimlerden biri olduğu aktarılmıştır.⁶⁴⁷

Sünnet ve cemaat ehlinin zahirde ve bâtında en büyüklerinden biri olarak zikredilen on iki imamın altıncısı Cafer-i Sadık'ın da hem zamanının kimya ilmindeki üstadlarından olduğu hem de zühd, takva, fikir, his, ahlâk gibi birçok hususta emsalsiz bir örnek teşkil ettiği aktarılmıştır.⁶⁴⁸

Hem zahirî hem bâtınî ilimlerde yetkin olan sûfilerin yalnızca bir âlim değil; hikmet ve ahlâkla donanmış nitelikli şahsiyetler olduğu gözler önüne serilir. Örneğin Nitekim Yusuf Hemeadanî'nin ilim ve zarafette yektâ, sadakat ve samimiliği ile tanınan bir şahıs olmasına dikkat çekilirken Ebu Ali Fârmedî'nin ise aşk ateşiyle yanan vecd hâlinin dehşetine vurgu yapılmıştır.⁶⁴⁹ Silsilenin büyüklerinden biri olarak nitelendirilen Muhammed Zâhid Bedhaşî'nin ise edip, şair ve ârif bir şahsiyet olduğu iletilerek pek çok kıymetli makama sahip sûfinin senelerce nefis ve riyazet mücahadesiyle uğraştığı ifade edilmiştir.⁶⁵⁰

Hz. Ebu Bekir neslinden gelen değerli bir zât olan Şehâbeddin Sühreverdî, hakkında aktarıldığına göre ise kendisi hakkında “zamanın üstadı, günün ferdi, nur aynası, esrar kaynağı, tarikat rehberi, hakikat tercümanı, şeyhlerin başı, bâtın ve zahir ilimlerin toplayıcısı, rabbânî âlim” gibi birçok lakap kullanılmıştır. Sühreverdî'nin ruhuna bir sıkıntı düştüğü zaman hemen Allah'ın sonsuz merhamet ve kudretine başvuran, Hz.

⁶⁴⁷ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/3 (Mayıs 1954), 5.

⁶⁴⁸ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/3 (Mayıs 1954), 5..

⁶⁴⁹ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/6-7 (Haziran 1954), 4-5.

⁶⁵⁰ Adıdeğmez, “Altın Halka”, *Büyük Doğu Dergisi* 9/16 (Haziran 1959), 5.

Peygamber’e olan bağıllık ve uygunluk nurunun çehresinden hiç kaybolmayan meşhur sûfilerden biri olduğu nakledilmiştir.⁶⁵¹

Sonuç olarak sûfilerin zahirî ve bâtinî ilimlerdeki üstünlükleri, yalnızca ilmî birikimden meydana gelmeyip, onların sosyal yaşamda etkin rehberlikler sergilemelerini sağlamıştır. Tasavvuf geleneğine göre sûfilerin ilmî yetkinlikleri ve manevi hâlleri İslam anlayışının hem bireysel hem toplumsal yönüne ışık tutan en mühim meselelerden biridir. İslam’ın şariat, tarikat ve hakikat yönlerini bir bütün olarak özümseyen bu zâtlar, ilim ve hikmetle beraber ahlâki olgunluğu da simgelemişlerdir.

3.2.2. Tasavvuf Mahiyetli Alıntılar İçeren Eserlerin Genel İçeriği

3.2.2.1. Mektubat-ı Rabbânî

Büyük Doğu Dergisi’nin birçok devresinde yayımlanan İmam Rabbânî’nin *Mektûbât* adlı eseri, muhtevası bakımından oldukça zengin bir eserdir. İmam Rabbânî mektuplarında yaşadığı dönemin sıkıntılarını ve Hindistan’daki Müslümanların çektikleri problemleri ele alarak tarihi gerçekliklere de parmak basmıştır. Rabbânî’nin mektupları genel itibarıyla kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan müteşekkildir. Muhtelif vakitlerde farklı kişilere gönderilmiş mektuplardan oluşan bu eser, ehl-i sünnet inancı çerçevesinde kalmanın gerekliliğini tavsiye eden öğütler içermektedir.

İmam Rabbânî *Mektûbât*’ında çeşitli kavram ve ıstılahları yorumlayarak dinî-tasavvufî meseleleri işler. Mektupların ekseriyeti şariat ve sünnete bağıllığın gerekliliği ve hurafelerden sakınmanın ehemmiyeti üzeredir. Rabbânî bu hususlar üzerinden görüş ve fikirlerini izah ederken şariat dışı hiçbir kaynağı mesnet edinmemiştir. Nitekim ele aldığı konuları ayet ve hadisler eşliğinde ortaya koyan müellif, düşüncelerini aktarırken Sünni çizgiden ayrılmamıştır.

Mektûbât’da yoğun olarak işlenen konu başlıkları şunlardır: Ehl-i sünnet inancı, iman, itikad, tevhid ve nübüvvet inancı, ihlâs ve mahiyeti, kaza-kader, ahiret, evren ve insanın hakikati, ahlâki hususlar, kalbi hastalıklar ve tedavileri, aşk, vecd ve cezbe, keşf, ilham, rabıta, makam ve hâller gibi tasavvufa dair hususiyetler, nefis terbiyesi, vahdet-i vücud ve vahdet-i şuhûda dair meseleler, şariat, tarikat, mârifet vb. pek çok husus ve kavram izah edilmiştir.

⁶⁵¹ Adıdeğmez, “Halkadan Pırıltılar”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/70 (Ekim 1947), 5.

Şeriatı ilim, amel ve ihlâs olmak üzere üç kısma ayıran İmam Rabbânî, bu esasların herhangi biri kişide mevcut olmadıkça onda şeriatın gerçekleşmeyeceğini ifade eder. Öte yandan kişide şeriat gerçekleşince o kişi üzerinde Allah'ın rızasının karar kılınacağını söyleyerek tasavvuf ehlini şeriatın en gerçek hizmetçileri olarak görmektedir. Nitekim müellif esas gayeleri şeriatı tekmil etmek olan sûfîlerin en üstün amaçlarının her şeyden vazgeçip intisab ve cezbe yolunun sonucu olan rıza makamına erişmek olduğunu belirtir.⁶⁵²

Nübüvvet konusunda ise âlemdeki iyi ve güzel olan her şeyin eşsiz bir yaratılış ve ahlâka sahip Hz. Peygamber için olduğunu ifade eden müellif, onda iç ve dış âlemlerin birbirlerine asla aykırı olmayacak bir şekilde kemal halinde bulunduğunu aktarır. Hz. Peygamber'in sünnetine rağbetin ehemmiyetine dikkat çekerek tarikat ile hakikatin şeriatın tamamlayıcısı olduğunu vurgular. Şeriat ile hakiki tasavvuf ilmî arasında hiçbir fark olmadığını öne süren Rabbânî, bütün kemal davasının bu incelikler üzerinde toplandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda gerçek mârifetin zahir ve bâtının birbirini tamamlamasıyla gerçekleştiğinin altı çizilmektedir.⁶⁵³

İmam Rabbânî burada hakiki yolun üç kademeli olduğuna işaret eder. Buna göre ilk kademe iman ve akidenin tashihi olup itikad düzeltilmediği takdirde hiçbir şey geçerli değildir. İtikadın tashihinden sonraki ikinci kademe şeriatın hükümlerine göre ameldir. Müellifin aktardığına göre son kademe ise bâtın yolcuları olan mârifet kahramanlarının yoluna sülûktur. İmam Rabbânî büyük kurtuluşun bu üç kademeye bağlı olduğunu vurgulamıştır.⁶⁵⁴

İtikad hususu tamamıyla tevhidi hakikati içeren bir husustur. Nitekim İmam Rabbânî Allah'ın dış âlemdeki her şeyden münezze ve mücerret olduğuna dair itikadın, tevhid sırrının en ince noktasını ifade ettiğini aktarır. “Her şeyin O’ndan fakat hiçbir şeyin O değil.” şeklinde aktarılan bu inancın tevhide dair bir hikmet olduğu belirtilmiştir.⁶⁵⁵

Dergide Sünni akide çerçevesinde dinî ve tasavvufî hakikatlerin işlendiği eserden birçok parça bu minvalde aktarılarak bu konularla ilgili çeşitli meseleler değerlendirilmiştir.

3.2.2.2. Risale-i Nur

⁶⁵² Büyük Doğu, “C.1-Mektup 21-36-39”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/73 (Aralık 1947), 4.

⁶⁵³ Büyük Doğu, “C.1-Mektup 41”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/74 (Ocak 1948), 4.

⁶⁵⁴ Şakir Üçışık, “Kademeler”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/4 (Mayıs 1954), 5.

⁶⁵⁵ Adıdeğmez, “İtikad ve Tevhid”, *Büyük Doğu Dergisi* 14/5 (Şubat 1971), 5.

Risale-i Nur tek dayanağı Kur'ân-ı Kerîm olan, İslam ve iman esaslarının hususiyetlerinden bahseden bir eserdir. Eserin içeriğinde İslamî ve imanî konuların neredeyse tamamına değinildiği görülmektedir. İbadet, iman ve ahlâka dair çeşitli meselelerin ele alındığı eserde tevhid, risâlet, kader, namaz, oruç, zekât, dua, zikir, zühd, istikamet, takva, tevekkül, ihlâs, şükür, muhabbet, tevazu, cömertlik, merhamet vb. birçok konu ve kavram Said Nursî tarafından muhtelif açılardan işlenerek ortaya koyulmuştur. Eserin Büyük Doğu Dergisi'nde yayımlanan parçalarında ise iman, ihlâs, muhabbet, şariat, ahlâk, ilahî isim ve sıfatlar gibi hususlar üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Nitekim ihlâs meselesinin ele alındığı bir yazıda ihlâsın fazilet ve nurları, ihlâsı kazanmak ve korumak için dikkat edilmesi gereken düsturlar, ihlâsı kıran sebepler gibi birçok husustan bahsedilerek ihlâsın hakikatine temas edildiği görülmektedir. Bu dünyada ve uhrevî gayede en mühim esas ve en yüksek faziletin ihlâsta olduğunu belirten Said Nursî, binbir nur içeren ihlâsın en saf kulluk tezahürünü ifade ettiğini aktarmıştır. Bu minvalde ihlâsı muhafaza için tavsiye edilen düsturlar; “her amelde yalnızca Allah'ın rızasını beklemek, Kur'ân hizmetinde bulunanlara karşı herhangi bir üstünlük sergilememek ve onları tenkid etmemek, bütün kuvveti ihlâsta ve hakta bilmek, din kardeşinin meziyetlerini şahsında faziletlerini ise nefsinde tasavvur ederek onların şerefleriyle iftihar etmek, dünyaya karşı ölüm rabıtası yapmak” olmak üzere beş kısımda tasvir edilmiştir. İhlâsın büyük bir sır tesiri içerdiğini söyleyen müellif, pek çok derecesi ve mertebesi olan ihlâstan herkesin kendi payına düşen kadar faydalanabileceğini dile getirir. Maddi menfaat, riyaset ve baş olmak hırsı, korku ve tamah gibi dünyevi arzu ve istekler ise ihlâsı kıran sebepler olarak addedilmiştir.⁶⁵⁶

Muhabbet hususunda ise kâinatın vücut sebebi olan muhabbetin, âlemin hem rabıtası hem de nuru olduğu belirtilir. Buna göre insanın yaratılışında sevgi ve korku olmak üzere iki etken mevcuttur. Bu sevgi ve korkunun ya halka ya da Hakk'a yöneltileceğini söyleyen Said Nursî, halktan korkmanın elemli bir bela iken ona muhabbetin ise belalı bir musibet olduğunu ifade eder. Dolayısıyla dünyevi manada duyulan sevgi ve korkunun bir değeri bulunmadığının altı çizilerek Hakk'a beslenen ilahî muhabbet ve korku öncelenmiştir. Nitekim aktarılanlara göre Hakk'tan korkmak onun rahmetine sığınmak iken O'na duyulan muhabbet ise kudret ve azametinin lezzetine varmaktır. Bu minvalde nihayetsiz

⁶⁵⁶ Said Nursî, “Nur Risalesinden İhlâs”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/6 (Kasım 1949), 10.

muhabbetin ancak kemal ve cemal sahibi Allah'a mahsus olduğu belirtilmiş, hakiki sahibine yöneltilen aşkın yüceliğine vurgu yapılmıştır.⁶⁵⁷

Bu risaleler arasında Said Nursî'nin çeşitli öğretiler ekseninde gençlere verdiği öğütler de bulunmaktadır. Bunlardan biri güzellik mefhumuna aldanmama üzeredir. Nitekim güzelliğin bir nimet olduğu kadar aynı nispetle çeşitli tuzaklar da içerdiğini dile getiren müellif, mühim olanın güzelliği muhafaza etmek olduğunu ifade eder. Buna göre güzelliğin muhafazası ancak ahlâk ve şariat çerçevesinde mümkündür. Bu bünyede aktarılanlara göre güzelliğin asıl hakikatine eren kişi güzelliğini günah yolunda değil, ulvî güzelliğe erişmek niyeti çerçevesinde sarf edendir. Gençliğini şariat çemberi içinde muhafaza etmeyen kişinin hem dünyada hem ahirette çeşitli bela ve elemelere maruz kalacağını dile getiren Said Nursî, bu noktada İslami terbiyeye sahip olmanın önemine dikkat çekmiştir.⁶⁵⁸

İman bahsinde ise imanın sadece icmali ve taklidi bir tasdik olmadığı belirtilir. Nitekim belirtilene göre çekirdekten hurma ağacına kadar evrende var olan her şeyde Hakk'ın sonsuz mertebe ve inkişafı bulunmaktadır. Taklidi imanın çabucak şüphelere mağlup olmasına karşın tahkiki imanda sayısız dereceler mevcut olduğu için bu imanın mağlup olmayacağı aktarılmıştır.⁶⁵⁹

Son olarak insandaki «Ben-Ene» cevherinin hikmetinden bahsedilmiştir. Bu cevherin kâinatın anahtarı olarak insanın eline verildiğini söyleyen Said Nursî, âlemin bütün kapılarını açan «Ene» sırrının girift bir muamma içerdiğini bildirir. Nitekim rübubiyetin sıfatları ve hadiselerin iç yüzlerini izhar edecek işaret ve misalleri kendisinde barındıran bu sır ilahî isimlerin belirticisi konumunda tasvir edilmektedir. Bu bakımdan tüm ilahî sıfat ve tecellileri bir ölçüye kadar ikrar edecek esrar hallerinin «Ene» sırrında idrac edildiği arz edilir.⁶⁶⁰

3.2.2.3. Risale-i Murakabe

Muhammed Nuri Şemseddin Nakşîbendi tarafından kaleme alınan *Murakabe Risalesi*, bâtın ilmine dair hususiyetleri Nakşîbendiye tarikatının usûlleri çerçevesinde işleyen bir eserdir.

⁶⁵⁷ Said Nursî, “Nur Risalesinden Muhabbet”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/8 (Aralık 1949), 12.

⁶⁵⁸ Said Nursî, “Nur Risalesinden Gençlik Rehberi”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/12 (Aralık 1949), 6.

⁶⁵⁹ Said Nursî, “Nur Risalesinden Bir Mektup”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/14 (Ocak 1950), 6.

⁶⁶⁰ Said Nursî, “Nur Risalesinden Ene-Ben”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/15 (Ocak 1950), 6.

Büyük Doğu Dergisi'nde *Murakabe Risalesi*'nden yapılan alıntılarda ruh ve nefsin muhtelif durumları, seyr-i sülûktaki mertebeler, sâlikin içinde bulunduğu makam ve derecelere göre edindiği görev ve sorumluklar gibi tasavvuf yoluna dair pek çok konuya temas edilmiştir.

Nitekim paylaşılan alıntılar incelendiğinde tasavvuf ilminin usul ve inceliklerinin tahlil edildiği görülmektedir. Tasavvuftaki usulün ruhani ve nefsani yol olmak üzere iki kısım arz ettiği belirtilerek bu bağlamda ruhani yolun ruh tasfiyesini, nefsani yolun ise nefis tezkiyesini içerdiği ifade edilmiştir. Buna göre kişiyi aynı gayeye götüren bu iki yolun birbirini tamamlayıcı mahiyette olmalarına karşın ayrı mütalaa edilmelerinin nedeni nefsani yolun ruhani yola kıyasla daha güç olmasıdır. Nitekim nefis terbiyesi çetin bir hususiyet içerdiği için daha uzun sürmektedir. Bu minvalde kişinin bunu kendi kendine başarmasının zorluğu nedeniyle kâmil bir mürşid bulmanın gerekliliğine dikkat çekilmiştir.⁶⁶¹

Bununla beraber ruh ve nefis yolunun icaplarına ve bu hâle giren sâliklerin hâllerine değinilmiştir. Nefs dereceleri ve makamlarından söz edilerek nefsin “Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmainne, Raziye, Marziyye ve Kâmile” olarak adlandırılan yedi derecesinden bahsedilir. Sâlikin bulunduğu mertebenin derecesine göre makam ve sorumluklarının farklı olduğu aktaran Nakşîbendi, bunların hususiyetlerinden söz eder. Buna göre emmâre sâlikin başlangıçtaki hâlini, levvâme tövbe hâlini, mülhime sâlikin orta derecedeki hâlini, mutmainne nihayet hâlini, râziye hilafet makamını, marziyye irşad ve kutupluk makamını, kâmile ise olgunluğa erişmiş nefsin irşad makamını ifade etmektedir.⁶⁶²

Ruh yolunun hakikatlerinden bahsedilirken ise Nakşilik esas alınır. Müellif ruhaniyet yolunda nefis yolundaki gibi bir mücadelenin söz konusu olmadığını, esas gayenin ruh temizliği olduğunu öne sürmüştür. Öte yandan ruh yolunun da “Kalb, Ruh, Sır, Hafî, Ahfa, Letâif-i nefis, Letâif-i küll” şeklinde yedi mertebede taksim edildiği aktararak zikredilen bu lâtifelerde çeşitli nurların bulunduğu, ruh temizliğine sadık olduğu takdirde lâtifelerde nurların zuhur edeceği bildirilmektedir. Nitekim belirtilene göre ruh bu mertebeye erişince Hakk'ın ihsanına nail olarak nefsi esir eder.⁶⁶³

⁶⁶¹ H.K, “Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/1 (Nisan 1954), 4.

⁶⁶² H.K, “Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/4 (Mayıs 1954), 4.

⁶⁶³ H.K, “Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/5 (Haziran 1954), 4.

Şemseddin Nakşîbendi *Murakabe Risalesi*'nde nefs ve ruh yolunun esasları üzerinden sâlikin makam ve dereceleri, mürşidi kamilden alınan eğitim ile elde edilen mertebeler, erişilen ilahî aşkın hakikati gibi birçok hususu ele almıştır. Belli bir ruhi olgunluğa eren sâlikte ilahî aşkın zuhur edeceğini söyleyen müellif, cezbe hâli aşkınlaşan sâlikin meczuplaştığını iletmektedir.⁶⁶⁴ Buna göre Hakk'a olan muhabbeti ifrat derecesine ulaşan sâlik kendini şeyhinde yok ederek Hz. Peygamber'i görüp onunla mükâleme etme makamına ulaşır.⁶⁶⁵ Kendisinde ilahî muhabbetin hiç bulunmadığı sâlik ise lâtifelerden ve murakabe seyrinden habersiz olarak kötürüm bir durumda nitelendirilir.⁶⁶⁶

Müellifin ifade ettiği üzere bahsedilen tüm bu letâif derecelerini geçen sâlike, nefy ve ispat telkini yani “tevhid” kelimesinin usulü tarif edilmektedir. Hakk'ı bilmeyi ifade eden bu “ilme'l yakîn” makamına ulaşan sâlikin aşk ve muhabbeti günden güne artarak çoğalır. Bununla beraber bu makamda esma ve fiillerin tecellisi zahir olmaktadır. Ancak bu noktada kişinin ihtiyatlı davranarak zuhur eden hâllere kapılmaması gerektiği aksi takdirde vuslat sırlarına eremeyeceği belirtilir. Fakat fenâ ve bekâ makamında olan ve Allah'ın ihsanına sahip olan kişiler için böyle bir sakıncanın bulunmadığını ileten Nakşîbendi, bu kimselerin daima Hakk'ın rızasını gözettiklerini ifade eder. Bu noktada mühim olan sâlikin ulaştığı makam derecesi ve eriştiği kemali olgunluktur.⁶⁶⁷

Bu bağlamda söz konusu alıntılarda genel olarak ruh ve nefis ekseninde sâlikin hâl ve makamları, katettiği mertebeler ve her mertebenin kendine has inceliklerinin mevzu bahis edildiği dikkat çekmektedir.

3.2.2.4. Er-Riyazü't-Tasavvufiye

Abdülhakim Arvâsî'nin *Riyazü't-Tasavvufiye* adlı eserinde tasavvufa dair pek çok konu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Tasavvufun temel esaslarının ön planda tutulduğu eserde tasavvuf ilmi ile alakalı muhtelif meseleler konu edilmiştir. Büyük Doğu Dergisi'nde söz konusu eserden paylaşılan alıntılar da bu çerçevede yoğunluk göstererek tasavvufun tarifi, kaynak ve dayanağı, sûfi kelimesinin kökeni, tasavvuf ilminin amaç ve gayesi, evliya dereceleri, vahdet-i vücuda dair meseleler ve birçok tasavvuf istilahına dair izah ve değerlendirmeler sunulmuştur.

⁶⁶⁴ H.K., “Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/6 (Haziran 1954), 4.

⁶⁶⁵ H.K., “Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/7 (Haziran 1954), 4.

⁶⁶⁶ H.K., “Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/9 (Temmuz 1954), 4.

⁶⁶⁷ H.K., “Tasavvuf”, *Büyük Doğu Dergisi* 7/10 (Temmuz 1954), 4.

Sûfi kelimesinin kökeni hakkında ileri sürülen farklı görüşleri aktaran Arvâsî, sûfi tabirinin hakiki manasıyla ruhu tasfiye edip ilahî zikir ile meşgul olan kimseleri ifade ettiği için bu kavramın kökenine dair tartışmaların gereksiz olduğunu dile getirmektedir.⁶⁶⁸

Tasavvufun kaynağı noktasında şeriat kaynaklı bir yaklaşım içerisinde olan Abdülhakim Arvâsî'ye göre ilimlerin tedvin edildiği zamandan itibaren şeriat ilmi; ibadetler, adetler ve davranışlardaki hükümleri kapsayan fıkıh ile fetva ilmi ve nefis mücahedesinden elde edilen vecd ve cezbe hâlleri ve bu hâllere ait ıstılahları ifade eden tasavvuf ilmi olmak üzere ikiye ayrılmaya başlamıştır. Bu bünyede tasavvufun başlangıcını nübüvvet ve risalet zamanına kadar götüren Arvâsî, tasavvufun semavi şeriatların hakikatleriyle vasıflanmaktan doğduğunu arz etmiştir.⁶⁶⁹

Tasavvufun köken ve kaynağı ile ilgili çeşitli değerlendirmeler sunan müellif, tasavvufun gayesi hususunda ise bu ilmin amacının kişiyi kötü haslet ve davranışlardan arındırarak iyi ve güzel olanla vasıflandırmak olduğunu belirtmiştir. Bu hususta başlıca dayanak noktasının Peygamber ahlâkı olduğunu ileten müellif, sûfilerin bütün işlerinde Hz. Peygamber'in izinde olmak maksadını taşıdıklarını aktarmaktadır.⁶⁷⁰

İslami ilimlerin zahirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyen Arvâsî, tasavvufun zevk ile bilinen bâtinî bir ilim olduğunu ifade eder. Buna göre tasavvufun konusu keşf ve ilham yoluyla vecd itibarıyla Hakk'ın zât, sıfat, isim ve fiilleridir.⁶⁷¹

Bununla birlikte daha önce teker teker açıkladığımız birçok tasavvuf ıstılahı Abdülhakim Arvâsî tarafından detaylı bir şekilde izah edilerek tasavvuf ilminin niteliklerine dair farklı meselelere işaret edilmiştir.

3.2.2.5. Gülistân

Sa'dî Şîrâzî'nin *Gülistân* adlı eseri insan ve topluma dair hemen hemen her konuda aydınlatıcı menkıbe ve hikâyelerin yer aldığı ünlü bir eserdir. Sekiz babdan oluşan eserde padişah tabiatı, derviş ahlâkı, susmanın hikmeti, kanaatin fazileti, aşk ve gençlik, zayıflık ve yaşlılık, terbiyenin etkisi ve sohbet âdâbı gibi farklı konular işlenmektedir.

⁶⁶⁸ Abdülhakim Arvâsî, “Kelime ve İştikak”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/1 (Ekim 1949), 4.

⁶⁶⁹ Abdülhakim Arvâsî, “Kaynak”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/3 (Ekim 1949), 4-5.

⁶⁷⁰ Abdülhakim Arvâsî, “Gaye”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/4 (Kasım 1949), 4.

⁶⁷¹ Abdülhakim Arvâsî, “Mevzu”, *Büyük Doğu Dergisi* 4/5 (Kasım 1949), 4.

Eserin Büyük Doğu Dergisi'nde paylaşılan parçalarında ise zahidlik, zühd, ahlâk, dünyayı değersiz görme, nefis terbiyesi, dervişlik, âriflerin nitelikleri gibi meseleler üzerinde durulmuştur.

Dervişlerin ahlâkına dair paylaşılan menkıbe ve anekdotlarda dervişlerin taat ve ibadet hususunda gösterdikleri titizlikten, kulluk bilinçlerinin hassasiyetlerinden ve tevbelerindeki samimiyetlerinin hakikatinden bahsedilmiştir. Nitekim Sâdî Şîrâzî'nin aktardığı bir hikâyeye göre Kâbe'nin eşiğinde ağlayan bir derviş, işlemiş olduğu bir günah dolayısıyla değil de kulluk vazifesini gereğince yerine getirememiş olması sebebiyle istiğfar etmektedir. Bu noktada Şîrâzî: “Asiler gûnahtan tevbe ederken, ârifler ibadetten istiğfar ederler.” diyerek âriflerin üstünlüğüne dikkat çekmiştir.⁶⁷²

Öte yandan âriflerin belli meseleler hakkındaki vecizlerine de işaret eden Şîrâzî, aktarmış olduğu bir menkıbede bir müddet tekkede sûfilerde arkadaşlık ettikten sonra onlardan ayrılarak medreseye giden bir ârife, «Alim ile abid arasındaki fark nedir ki abidler fırkasını bırakarak alimler zümresini seçtin» diye sorulduğunda arifin: “Abid gemisini kurtaran kaptandır ve kendisini düşünür, alim ise suya düşenleri düşünür” cevabını verdiğini paylaşarak alim ve abid arasındaki kuşatıcılık farkına değinmiştir.⁶⁷³

Tarikat ehlinin ahlâki incelikleri hususunda ise büyük bir zâtın “Bunların meziyetlerinin en küçüğü odur ki dostlarının arzularını kendi arzularına tercih ederler.” ifadelerini kullandığını nakleden Şîrâzî, bu kimselerin kendi nefislerinin arzularına ehemmiyet göstermediklerinin altını çizmiştir.⁶⁷⁴

Nefsin dilediğini buldukça dik başlılık edeceğini bu nedenle nefsi hiçbir zaman hoş tutmamak gerektiğini vurgulayan menkıbeler paylaşan Şîrâzî, büyük zâtların nefsin az yemek ile terbiye edilmesi hususundaki öğüt ve tavsiyelerinden bahseder. “İnsan az yemekle iyi huylu olur. Eğer hayvan gibi yersen cemad gibi düşersin.” diyen müellif, fazla yemeğin kişiyi güzel ahlâktan uzaklaştırdığı kanaatindedir.⁶⁷⁵

Bu çerçevede özellikle dergi bünyesinde paylaşılan menkıbelerde dervişlerin ahlâki incelikleri üzerinde durulduğunu söylemek mümkündür.

3.2.2.6. Rubaiyat

⁶⁷² Sa'dî Şîrâzî, “Gülistân”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/57 (Aralık 1946), 10.

⁶⁷³ Sa'dî Şîrâzî, “Gülistân”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/60 (Nisan 1947), 10.

⁶⁷⁴ Sa'dî Şîrâzî, “Gülistân”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/62 (Mayıs 1947), 10.

⁶⁷⁵ Sa'dî Şîrâzî, “Gülistân”, *Büyük Doğu Dergisi* 2/72 (Kasım 1947), 10.

Ömer Hayyam'ın *Rubaiyat* eseri evren, varlık, iyilik ve kötülüğün hakikati, yaşam ve ölüme dair pek çok meseleye dair yaklaşık bin şiirden müteşekkildir. Kâinat muamması karşısında belirsizlikler içinde çarpınan ruhun şüphe ve sıkıntılarını rubailerinde işleyen Hayyam, bu çerçevede zaman zaman tasavvufi gerçekliklere de pencere açmıştır.

Dergide neşredilen rubai parçaları da aynı noktalarda benzerlik göstermektedir. Nitekim bir rubaisinde ilahî esrarın bilinmez kuvvetine temas eden şair, ulvî bir perde olarak tasvir ettiği gerçek hakikate işaret eder. Kâinatın olağanüstü sırrının çözülmesinin imkansızlığına değinerek bu sırra erişemeyecek olan gönüle hayali bir cennet tasviri sunmuştur: “Ey gönül! Sen bilmeceyi çözmeye muvaffak olamayacaksın! Akılların nükteli sözlerini kavrayamayacaksın! Gel sen burada yakut renkli bir şarap ile kendine bir cennet yap; zira cennet dedikleri yere ya varacak ya varamayacaksın.”⁶⁷⁶

Hayyam'ın rubailerinde geçen şarap simgesi bir sembolizet içerir. Nitekim buradaki şarap tasavvufî muhtevaya da kapı aralayacak şekilde ruhu sarhoş eden düşsel bir şaraptır. Gerçek anlamının dışında ruhi aydınlanmayı sağlayan bu imgesel şarap, şairin ruhi seciyelerini yansıtmak adına sıklıkla kullandığı bir tabirdir. Sarhoşluğun ötesinde olan herhangi bir merteye tanımadığını ifade eden Hayyam'ın sarhoşluğu belli sırlara muvaffakiyeti içeren bir imge olarak gördüğü anlaşılmaktadır.⁶⁷⁷

Şairin üzerinde durduğu meselelerden bir diğeri de dünya hayatının gelip geçiciliği üzeredir. Hayatın bir nefesten ibaret olduğunu belirten Hayyam, yaşanan her dakikanın kıymetini bilmenin önemini vurgulayarak dünya süs ve gösterişine aldanmamak gerektiğini dile getirmiştir: “Senin gözüne dünyayı süslüyorlar. Fakat akılların meyletmediği şeye sen de temayül etme. Senin gibi pek çok gidenler olmuştur ve daha pek çok gelenler olacaktır. Sen de bu dünyadan nasibini kap çünkü sonunda seni de kapacaklar.”⁶⁷⁸

Bu minvalde şairin paylaşılan söz konusu rubailerinde pek çok konu bağlamında çeşitli durumlara temas edilerek bazı gerçekliklerin farklı sembol ve imgeler yoluyla tasvir edildiği göze çarpmaktadır.

⁶⁷⁶ Ömer Hayyam, “Rubaiyat”, *Büyük Doğu Dergisi*, 1/37 (Temmuz 1946), 10.

⁶⁷⁷ Ömer Hayyam, “Rubaiyat”, *Büyük Doğu Dergisi*, 1/38 (Temmuz 1946), 10.

⁶⁷⁸ Ömer Hayyam, “Rubaiyat”, *Büyük Doğu Dergisi*, 1/41 (Ağustos 1946), 10.

SONUÇ

Necip Fazıl Kısakürek, 1904-1983 yılları arasında yaşamış olan büyük fikir ve sanat adamıdır. Necip Fazıl'ın sistemleştirdiği Büyük Doğu ideolojisi, yazarın tasavvuf anlayışını ortaya koymada esas kaynak olarak gözükmektedir. Öte yandan Büyük Doğu Dergisi de bu minvalde yazarın düşüncelerini seslendirdiği bir düşünce hareketini ihtiva etmektedir. 17 Eylül 1943'ten 5 Haziran 1978 yılına kadar toplamda otuz beş yıl yayın hayatına devam etmiştir. İçerik olarak sanattan politikaya, edebiyattan din ve tasavvufa kadar birçok konu başlığına sahiptir. Bu konu başlıkları içerisinde önemli bir yoğunluk gösteren tasavvuf, incelenmeye değer bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıdan çalışmada Necip Fazıl Kısakürek'in hayatı ve Büyük Doğu Dergisi'nin genel yapısına dair çeşitli bilgiler aktarıldıktan sonra dergideki tasavvufi içeriğin tasnif ve değerlendirilmesi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Büyük Doğu'daki tasavvufi muhtevaya genel hatlarıyla bakıldığında derginin yayın içeriğinde tasavvuf âlimlerinden yapılan alıntıların ağırlık gösterdiği görülmektedir. Mevlânâ, Gazzâlî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız gibi mutasavvıflardan yapılan alıntı içerikler ile tasavvuf ilmine dair birçok hususa temas edilmiştir. Mutasavvıflardan yapılan alıntılarının genel içeriğinde ilahî aşk ve muhabbet duygusu, dünyaya rağbet etmeyerek kalbi Hakk'ın vuslatına yönlendirme iştiağı, üstün manevî hazlara erişme arzusu vb. tasavvufi konular ele alınmıştır. İlahî olana beslenen derin muhabbeti hakiki aşk olarak kabul eden mutasavvıflar, Allah aşkını esas gaye olarak nitelendirmektedirler. Söylem ve ifadelerinde de özellikle bu hususa vurgu yaptıkları görülmektedir. Dergi bünyesinde çeşitli alıntılar neşredilen meşhur eserler ise İmam Rabbânî'nin *Mektubat-ı Rabbânî*'si, Said Nursî'nin *Risale-i Nur*'u, Muhammed Nuri Şemseddin Nakşibendi'nin *Risale-i Murakabe*'si, Abdülhakim Arvâsî'nin *Er-Riyazü't-Tasavvufiye*'si, Sa'di Şirazi'nin *Gülistân*'ı, Ömer Hayyam'ın *Rubaiyat*'ıdır. Eserlerin her birinde dinî ve tasavvufî içerikli farklı konular işlenmiştir. Nitekim çeşitli tasavvuf kavramları ele alınmış, şariat ve sünnete bağlılık bünyesinde iman ve itikada dair hususlar izah edilmiştir. Tasavvuf ve ahlâka dair meseleler işlenerek ihlâs, şükür, takva, muhabbet vb. konular üzerinde durulmuş; ruh ve nefse dair çeşitli durumlar, seyr-i sülûk mertebeleri, evliya ve dervişlerin hususiyetleri gibi tasavvuf ilmine dair esaslar ortaya koyulmuştur.

Bununla birlikte derginin yazar kadrosunda yer alan pek çok değerli şahsiyet, farklı tasavvufi meseleler ile ilgili muhtelif yazılar yayımlamıştır. Necip Fazıl Kısakürek başta

olmak üzere Abdülhakim Arvâsî, Sâmiha Ayverdi, Mustafa Şekip Tunç, Şakir Üçışık, M. Halid Bayrı, Mustafa Yazgan, Ali Rıza Bey, Tahir Büyükkörükçü, İbrahim Hakkı Konyalı, A. Fikri Yavuz, Tevfik Demiroğlu, Refi Cevat Ulunay gibi yazarlar bu noktada dikkat çekmektedir. Yazarların hayatlarına kısaca temas edilmiş, tasavvufî mahiyetteki yazılarından bazı pasajlar sunularak birçok tasavvufî hususiyete işaret edilmiştir. Necip Fazıl Kısakürek derginin kurucusu ve başyazarı olarak kaleme aldığı ve paylaştığı yazı içerikleri ile derginin tasavvufî içeriğinin şekillenmesini sağlamıştır. Büyük Doğu düşüncesi altında kaleme aldığı çeşitli yazılar ile de tasavvufî gerçekliklere kapı aralamıştır. Özellikle dergi bünyesinde yer verdiği ahlâk ile ilgili yazılarda ahlâki çöküntünün vahametinden söz ederek arzu edilen ahlâk sisteminin Büyük Doğu ideolojisi çerçevesinde kurulacağını vurgulaması dikkat çekicidir. Bu noktada Kısakürek'in kastettiği ve murad ettiği ahlâk sistemi İslam ahlâkını ifade eden tasavvuftur. Tasavvuf ve ahlâk ilişkisi üzerinden Büyük Doğu ideolojisine işaret eden yazılarda toplumdaki ahlâki bozulmanın nedenlerine ve yeniden inşası için gerekli olan önlemlere temas edilmektedir. Ele alınan bir diğer tasavvuf alanı ise tasavvufî konular barındıran çeşitli seri yazılardır. Bu noktada Necip Fazıl tarafından kaleme alınan *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, *Halkadan Pırıldılar*, *Vecdimin Penceresinden* ve *Altın Halka* olmak üzere dört adet seri yazı incelenmiştir. Seri yazılarda ise farklı tasavvufî hususiyetler ele alınmaktadır. Nitekim *Tanrı Kulundan Dinlediklerim* adlı seride Necip Fazıl ve Abdülhakim Arvâsî arasında geçen konuşmalar çerçevesinde dünya, ahiret, evren ve varlıkların mahiyeti, inanç meselesi vb. konular işlenmiştir. *Halkadan Pırıldılar* serisinde ise üç yüze yakın İslam aliminin hayat hikayeleri ve anekdotları paylaşılmış; sûfilerin zühd, muhabbet, nefis terbiyesi, rıza ve ihlâs gibi çeşitli konulardaki hassasiyetlerinden söz edilmiştir. Bu seride eksik olan otuz üç mana kahramanı hakkında bilgi ve özelliklere ise *Altın Halka* serisinde yer verilerek aynı şekilde bu âlimlerin üstün ahlâki vasıflarına işaret edilmiştir. *Vecdimin Penceresinden* serisinde ise tasavvuf ile bağlantılı olan ilim, iman, itikat, insan ve ruh, akıl, hakikat vb. muhtelif konulara farklı açılardan değinildiği görülmektedir.

Bununla birlikte dergide tasavvufî yazıları yer alan bu yazarlar arasında en fazla öne çıkan bir diğer isim Abdülhakim Arvâsî'dir. Nitekim Arvâsî'nin kaleminden pek çok yazı, derginin çeşitli dönemlerinde neşredilmiştir. Tasavvufun tarif ve kaynağına, gaye ve ıstılahlarına kadar birçok mevzunun izah edildiği bu metinlerin değerlendirilmesi ele alınmıştır. Dergide Abdülhakim Arvâsî'nin kaleminden hareketle çeşitli tasavvufî

terimlerin izah ve değerdendirilmeleri de yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmada irade, istikamet, heybet ve üns, vecd, vücut, tevacüt, cem fark, fenâ beka, mahv, isbat, bevade, hücum, tövbe, mücahede, takva, vera, hüzn, açlık, rıza, ihlâs, tevhid, mârifet, edep, feraset, keramet vb. birçok kavramın açıklamasına temel tasavvuf kaynakları ve Arvâsî bünyesinde yer verilmiştir.

Tasavvuf, İslam'ın bir parçası olarak Kur'ân ve Sünnet kaynaklı manevî yaşam şeklini ifade eden bâtinî bir ilimdir. Dünya sevgisine karşılık ilahî aşk ve muhabbeti önceleme gayesinde olan tasavvuf telakkisi, kişinin kötü ahlâki özelliklerden arınarak üstün ahlâk vasıflarıyla donanmasını amaçlamaktadır. Büyük Doğu Dergisi de tasavvufa tamamen bu açıdan bakarak onu tesis edilmesi gereken ideal ahlâk sistemi olarak tasvir etmiştir. Nitekim tasavvufun özellikle ahlâki yönüne vurgu yapan Büyük Doğu, İslam'ın bir özü olarak kabul ettiğı tasavvufu temel kaynak olarak almıştır.

Bu bağlamda çalışma, Necip Fazıl'ın tasavvuf ile tesis ettiğı irtibatın izini Büyük Doğu Dergisi üzerinden takip etmektedir. Dergide yer alan tasavvuf içerikli metinler aracılığıyla Kısakürek'in tasavvufla bağlantısı incelenmiş ve dergideki tasavvuf anlayışı ortaya koyulmuştur. Tespit edildiğı üzere tasavvufun dergideki konumu sadece bir anlayış ve inanç düzeyinde değil, bunun yanında bir fikrî duruş ve toplumsal yeniden doğuş projesi olarak gözükmeaktadır. Nitekim dergi bünyesinde tasavvuf olgusu hem kişisel hem de toplumsal bir çözüm yolu olarak işlenmiştir.

Tasavvufî muhtevanın odağı tasavvufun ahlâki yönü, edebî boyutu, tasavvuf anlayışları ve tasavvufun fikrî derinliğı üzerinedir. Temel çerçeve Necip Fazıl'ın dergide tasavvuf ile alakalı ele aldığı içeriklerin tahlil ve değerdendirilmesi üzerine inşa edilmiştir. Bunun yanında çalışmanın mühim bulgularından biri Kısakürek'in tasavvufu yalnızca kişisel bir arınma vasıtası olarak görmeyip, aynı zamanda onu ideolojik bir yapı unsuru olarak sunmasıdır. Bu açıdan dergideki tasavvufî muhteva, İslam cemiyetinin siyasi ve ahlakî olarak tekrardan tesisi için bir çerçeve takdim etmektedir.

Çalışmada tasavvuf yalnızca bir alt başlık değil, çalışmasının ana gövdesini şekillendiren bir tema olarak tezin temel eksenini oluşturur. Hem içerik hem de çeşitlilik bakımından oldukça kapsamlı bir alana sahiptir. Nitekim çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümleri tamamen tasavvufa aittir. İkinci bölümde yapılan tasnif, üçüncü bölümde değerdendirilmiş ve dergide yer alan tasavvufî bakış açısı tahlil edilmiştir. Büyük

Doğu'nun dinî ve manevî yönünü ortaya koymada belirleyici bir rol oynayan tasavvuf, sosyal ve siyasi mesajların arka yapısındaki ahlakî plan olarak takdim edilmiştir.

Sonuç olarak Necip Fazıl Kısakürek ve onun en önemli ideolojisini temsil eden Büyük Doğu Dergisi, fikir ve sanat alanındaki büyük değerlerimizdendir. Necip Fazıl'ın tasavvufa olan ilgisi ve Abdülhakim Arvâsî'ye olan bağlılığı onu hem şahsi hem de sanat hayatında farklı yönlerden etkilemiştir. Bu açıdan yazarın tasavvuf anlayışı bağlamında Büyük Doğu Dergisi'nin sahip olduğu tasavvufî içeriğin incelenmesinin kayda değer bir çalışma olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan. “Said Nursi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 10/03/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/said-nursi>
- Ak, Suat. *Necip Fazıl ve Büyük Doğu*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1.Basım, 2016.
- Akın, Hanifi. “Gazâlî’nin Hayatı”. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (Ocak 2011), 9-271. <https://www.tybakademi.com/kitap/akademi01.pdf>
- Akın, Mahmut Hakkı. “İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek”. *“İslam’ı Uyandırmak” Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*. ed. Lütfi Sunar. 2/103-120. İstanbul: İlmi Editörler Derneği, 1.Basım, 2018.
- Algar, Hamid. “Mektûbât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 10/03/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mektubat>
- Altıparmak, Ömer Faruk. “İslam Düşüncesi Bağlamında Tasavvufun Yeri Üzerine Bir Derkenar”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/33 (Haziran 2015), 24-35.
- Artıran, Hasan. *Necip Fazıl Kısakürek’te Toplumun Kurucu unsuru Olarak Din*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü’l-evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Beyaz, Yasin. “Büyük Doğu Dergisi’nin İslam Dünyasına Bakışı (1943-1960)”. *“İslam’ı Uyandırmak” Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*. ed. Lütfi Sunar. 2/353-390. İstanbul: İlmi Editörler Derneği, 1.Basım, 2018.
- Beyaz, Yasin. *Necip Fazıl’ın Düşünce Dünyası*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1.Basım, 2013.
- BCA, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arş. Kataloğu. 18 Şubat 1944, Dosya No: 570, Gömlek No: 4, Kutu No: 86.
- BCA, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arş. Kataloğu. 5 Mayıs 1944, Dosya No: 29, Gömlek No:19, Kutu No: 105.
- BCA, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arş. Kataloğu. 19 Ocak 1950, Dosya No.: 52-58, Gömlek No.: 121, Kutu No.: 13.
- BCA, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arş. Kataloğu. 3 Mayıs 1956), Dosya No.: 352, Gömlek No.: 8, Kutu No: 58.
- Boz, Duran. *Büyük Doğu’nun Ruhu Necip Fazıl Kısakürek*. Ankara: Cümle Yayınları, 1.Basım, 2016.

- Budak, Haşmet. *Türk Kültür, Sanat ve Edebiyatında Necip Fazıl'ın Ağaç Dergisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Büyükkörükçü, Tahir Muhammed. “Büyükkörükçü, Tahir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 10/03/2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/buyukkorukcu-tahir>
- Cebecioğlu, Ethem. “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/9 (2008), 9-25.
- Cebecioğlu, Ethem. “Necip Fazıl Kısakürek ve Tasavvuf”. *Doğumunun 100. Yılında Necip Fazıl Kısakürek*. haz. Mehmet Nuri Şahin, Mehmet Çetin. 102-113. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Çağrıçı, Mustafa. “İstikamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istikamet>
- Çetin, Şule. *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2016.
- Çetin, Nuran. “Necip Fazıl'ın Abdülhakim Arvâsî'yi Tanıması ve Tasavvufi Düşünceleri”. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11 (2014), 171-192.
- Çetin, Nuran. “Necip Fazıl'ın Tasavvufi Yönüne Genel Bir Bakış”. *Kaldırımlardan Sakarya'ya Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu*. ed. Kadir Özköse. 1/183-192. Yozgat: Bozok Üniversitesi, 2017.
- Çoban, Funda. “İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl”. *Mülkiye Dergisi* 39/3 (2015), 59-87.
- Ekiz, Osman Nuri vd. *Necip Fazıl Kısakürek*. İstanbul: Toker Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Esen, Nesibe. *Necip Fazıl Kısakürek'te Dini Yaşayış*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Gördebil, Osman. *Abdülhakim Arvâsî'nin Er-Riyazü't-Tasavvufiyye İsimli Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Güler, Turan. “Necip Fazıl Kısakürek'in Yunus Emre Adlı Tiyatro Eseri Üzerine Bir İnceleme”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 1311-1327.
- Gülendam, Ramazan. “Büyük Doğu ve Büyük Doğu Çevresi”. *Uluslararası Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu*. ed. Alim Gür vd. 367-383. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Haksal, Ali Haydar. *Büyük Doğu Irmağı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3.Basım, 2016.

İDP, İslamcı Dergiler Projesi. “Mustafa Yazgan”. Erişim Tarihi 15/03/2024.
<https://idp.org.tr/kisiler/mustafa-yazgan>

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasan. *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn ve'l-Keşf an Menâhici's-Sâlikîn ve't-Teveffur ilâ İbâdeti Rabbi'l-Âlemîn*. çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaflar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Basım, 2014.

Kaplan, Mahmut vd., “Muhammed Nuri Şemseddin Efendi ve Nasihat-Namesi”. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu*. ed. Orhan Kemal Tavukçu. 2/553-563. Erzurum : Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2009.

Kayalı, Bünyamin. *İslamcı Dergilerde Ekonomiye Bakış: Büyük Doğu ve Hareket Dergisi Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 5. Baskı, 2016.

Kılıç, Mahmud Erol. “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 16/03/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-arabi-muhyiddin>

Kılıç, Merve Nur. *Necip Fazıl Kısakürek ve Eserlerinde Tasavvufî Düşünce*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Kılıç, Ziya. *Büyük Doğu Mecmuası'nın Yayın Hayatına Başlaması, Yapısı, Yayın Politikası, Sosyal Ve Siyasî Görüşleri (1943-1951)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Kısakürek, Necip Fazıl. *Büyük Doğu Dergisi*. (17 Eylül 1943 – 5 Haziran 1978).

Kısakürek, Necip Fazıl. *Babîâli*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 11.Basım, 1999.

Kısakürek, Necip Fazıl. *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 18.Basım, 2012.

Kısakürek, Necip Fazıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2. Basım, 2005.

Kısakürek, Necip Fazıl. *Şeyh Safiyüddin Reşahat*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 11. Basım, 2018.

Kısakürek, Necip Fazıl. *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 12. Basım, 2000.

Kısakürek, Necip Fazıl. *İmam-ı Rabbânî Mektubat*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 4. Basım, 2005.

- Kısakürek, Necip Fazıl. *O ve Ben*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 14. Basım, 1999.
- Kocaman, Emre. *Büyük Doğu Dergisi'ne Göre Anti-Siyonist ve Anti-Komünist Söylemin Temelleri (1943 – 1960)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Konevî, Sadreddin. *Fususul Hikem'in Sırları*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2012.
- Kurt, Hayri Melih. *Büyük Doğu İdeolojisinin Yakın Dönem Türkiye Siyasetine Etkisi: İdeolojik ve Sistemsel Bir İnceleme*. Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kuru, Hazan. *Türkiye'de Antisemitizm ve Büyük Doğu Dergisi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kuşeyrî, Abdül Kerim. *Kuşeyrî Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Baskı, 1978.
- Mermer, Ahmet. “Hayyam ve Rubâilerinin Türk Edebiyatına Yansımaları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* IX/26 (2003), 235-242.
- Mevlânâ Celâleddin-İ Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Miyasoğlu, Mustafa. “Necip Fazıl ile Abdülhakim Arvâsi'nin Sohbetleri”. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu IX Tebliğler*. ed. İrfan Çalışan. 498-505. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2005.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed. *er-Riâye-Kalp Hayatı*. çev. Prof. Abdülkerim Yüce. İzmir: Işık Yayınları, 2. Baskı, 2005.
- NURPEDİA, İman ve İslam Hakikatlerine Dair Nur Ansiklopedisi. “Mustafa Hilmi Ramazanoğlu”. Erişim 13/03/2024.
https://nurpedia.org/wiki/Mustafa_Hilmi_Ramazano%C4%9Flu
- Okay, Orhan. *Necip Fazıl Kısakürek*. Ankrara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1987.
- Özbadem, Ferhat. *Necip Fazıl Kısakürek Mesajlar*. İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Özdil, Hatice. “Necip Fazıl Kısakürek. Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 4/1 (Haziran 2022), 154-157.
<https://doi.org/10.53442/bider.vi.1118960>
- Özköse, Kadir. “Tasavvufî Tecrübede Salikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8 /18 (2007), 65-85.

- Pişkin, Safinaz. “Hz. Peygamberin Hayatının Bazı Tasavvufi Kavramlara Kaynaklık Etmesi -Kuşeyri'nin er-Risale Adlı Eseri Özelinde-“. *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2018), 135-146.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma' / İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Şanlı, Ramazan. *Necip Fazıl Kısakürek'te Din Duygusu ve Tasavvuf*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- TEİS, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. “Refi Cevat Ulunay”. Erişim Tarihi 13/03/2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ulunay-refi-cevat>
- Turinay, Necmettin. “Büyük Doğu: Bir Kavramın Doğuşu”. *Necip Fazıl Kısakürek*. ed. Mehmet Nuri Şahin - Mehmet Çetin. 218-228. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1.Basım, 2004.
- Uçman, Abdullah. “Ağaç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 20/01/ 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/agac--dergi>
- Uluant, Zeynep. “Ayverdi Samiha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 15/03/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayverdi-samiha>
- Uludağ, Süleyman. “Firaset”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 04/04/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/firaset>
- Uludağ, Süleyman. “Fark”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 15/03/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fark--tasavvuf>
- Uludağ, Süleyman. , “Gaflet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 10/03/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaflet--tasavvuf>
- Üstün, Nazan. *Büyük Doğu Mecmuası'nın Siyasal Analizi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yalçın, Ahmet. “Türkiye’de Bir Dini İhya Hareketi Olarak: Büyük Doğu”. *Yeni Türkiye* XXIX / 219 (2021), 119-127.
- Yararlı, Sevim. *Tasavvufta Kadının Rolü: Samiha Ayverdi Örneği*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Yavuz, Ali Fikri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 10/03/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yavuz-ali-fikri>
- Yazıcı, Tahsin. “Güllistân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 16/03/2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulistan>
- Yücel, Erdem. “Konyalı, İbrahim Hakkı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi 10/03/2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/konyali-ibrahim-hakki>

Wikipedia katılımcıları (2024). “Risale-i Nur”. *Vikipedi, Özgür Ansiklopedi*. Erişim Tarihi 15/03/2024. https://tr.wikipedia.org/wiki/Risale-i_Nur

EK

Büyük Doğu Dergisi'nin ilk ve son sayılarının kapak fotoğrafları ekte sunulmuştur. (İslamcı Dergiler Projesi ve Necip Fazıl Kısakürek Araştırma Vakfı aracılığıyla temin edilmiştir.)

Ek 1: Büyük Doğu Dergisi, 17 Eylül 1943, 1/1

Ek 2: Büyük Doğu Dergisi, 5 Haziran 1978, 15/5

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Pelin Elif ERSOY	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	Temel İslam Bilimleri
Makale ve Bildiriler	
1. Ersoy, Pelin Elif. “Sûfilerin Az Yeme Anlayışları Çerçevesinde Tarikatlardaki Yemek Kültürünün İncelenmesi”. <i>12th International “Başkent” Congress On Social, Humanities, Administrative, And Educational Sciences Book</i>. ed. Prof. Dr. Füsün Topsümerprof vd. 1/429-442. Ankara: BZT Turan Akademi Yayınevi, 1. Basım, 2024. 12. Uluslararası “Başkent” Sosyal, Beşeri, İdari ve Eğitim Bilimler Kongresi’nde sunumu yapılarak tam metin olarak bildiri kitabında yayımlanmıştır. https://drive.google.com/file/d/12AUq8VobVwAWwJz5CEN42myc3HhCH7xP/view?usp=sharing	